

5367

పరిశోధన

(సారస్వత ద్విమాస పత్రిక)

బుద్ధజయంతి సంచిక

దుర్ముఖి - వసంతం

13

ఒక రూపాయ

ఏప్రిల్, మే 1958

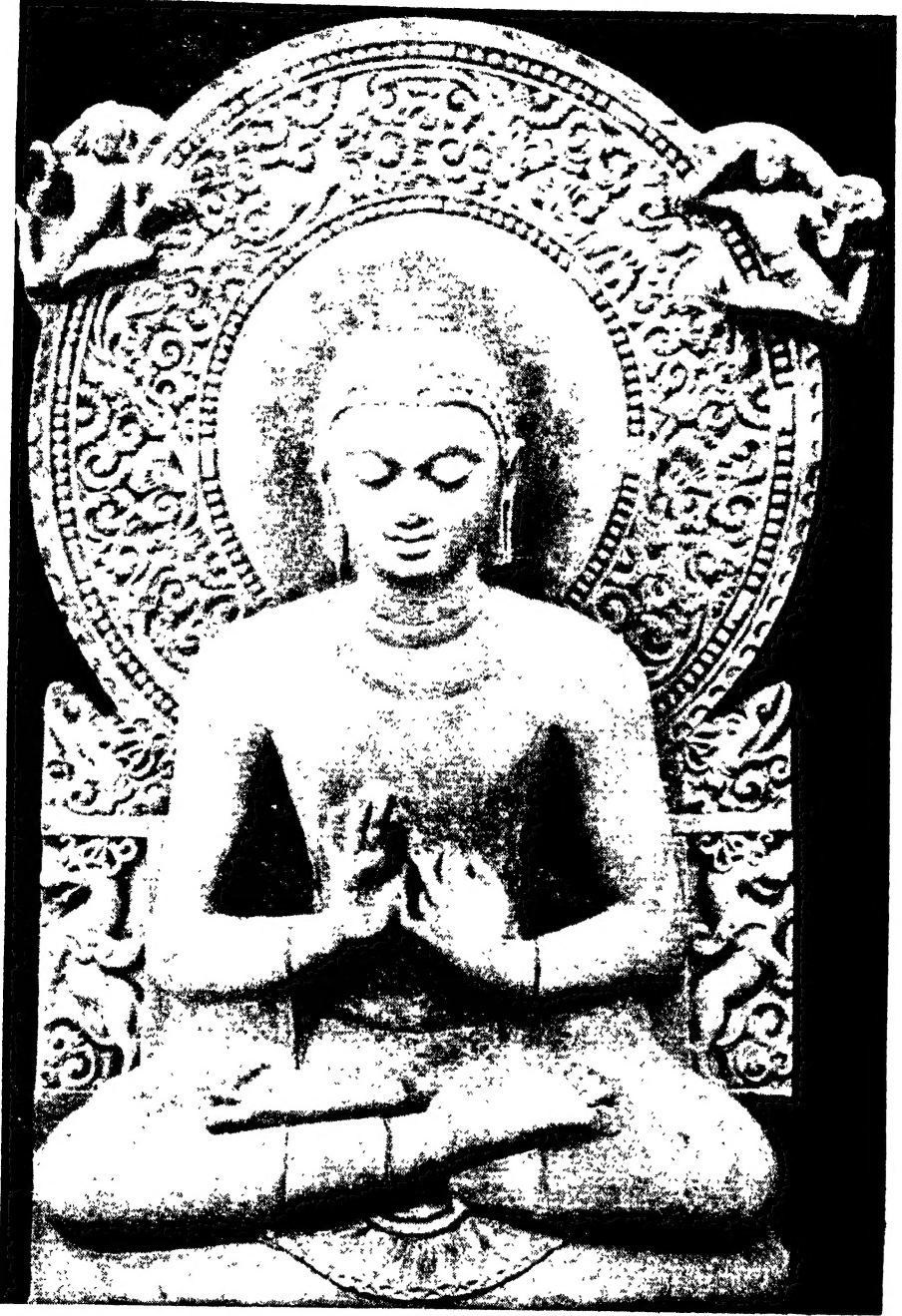
విషయం	పుట.
బుద్ధుని భవ్యజీవితం : శ్రీమతి టి. సుబ్బరత్నమ్మగారు	2
అంతేవాసి ఆనందుడు : భదంత ఆనంద కౌసల్యయన	5
ఆంధ్రదేశంలో పౌద్ధసంప్రదాయాలు :	
శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మగారు	8
లలితవిస్తరం : శ్రీ బులుసు వేంకటరమణయ్యగారు	
తిరుమల రామచంద్ర	9
పాలీ భాషావాఙ్మయాలు : శ్రీ కోరాడ మహాదేవశాస్త్రిగారు	17
ఆంధ్రవాఙ్మయంలో పౌద్ధసాహిత్యం : శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావుగారు	23
లలితవిస్తరపరిచయం : శ్రీమతి 'నివేదిత' గారు	31
సంస్కృతంలో పౌద్ధగ్రంథాలు	33
దక్షిణాపథంలో తొలిసారిగా పాదం అంకిత మైనతమిళం	
శ్రీమతి ఎం. ఆదిలక్ష్మిగారు	35
కేరళదేశంలో పాదమంతం : శ్రీ తిమ్మావజ్జల కోదండరామయ్యగారు	42
ఆంధ్ర పౌద్ధక్షేత్రాలు : శ్రీ కట్టి నాంబమూర్తి శాస్త్రిగారు	46
మాధ్యమికవిశిషి : డాక్టరు జి. వి. కృష్ణరావుగారు	55
నాగార్జునుని సూతనమతం : ఒక 'పరిశోధకుడు'	58
తథాగతుని మహాపరినిర్వాణం : శ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు	62
ఆంధ్రకవులు వర్ణించిన బుద్ధావతారం : శ్రీ 'విద్యారత్న'గారు	66
పౌద్ధంలో వికసించిన పితృ : శ్రీ ఆలూరు బైరాగిగారు	70
ఉపమాలంకారము : శ్రీ కుంటిపల్లి శేషశర్మగారు	73

కృతజ్ఞత

ఈ సంచికలోని భదంత ఆనంద కౌసల్యాయన గారి వ్యాసం (శ్రీ ఆలూరి బైరాగిగారు అనువదించినది), శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖర శర్మగారి వ్యాసం 'రేడియో ప్రసంగాలు, శ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహంగారి వ్యాసం వారు రచించిన 'సిద్ధార్థచరిత్ర' లోని భాగం, వారికి కృతజ్ఞులం.

—సంపాదకులు.

సంపుటి 3. } సంపాదకుడు : సంయుక్త సంపాదకుడు :
 తిరుమల రామచంద్ర తిమ్మావజ్ఞుల కోదండరామయ్య { సంచిక 1.

బుద్ధు శరణం గచ్ఛామి
 ధర్మ శరణం గచ్ఛామి
 సత్తు శరణం గచ్ఛామి

బుద్ధుని భవ్యజీవితం

శ్రీమతి టి. సుబ్బరత్నమ్మగారు

—:0:—

అంతఃసరిగ్గా 'పంచశీల' ప్రవచనంలో ఆసిగ్గావాసులకే కాక అనంత విశ్వానికి, అనంతకాలాలకు అనుతసంవేశం అందించిన తథాగతుని ధర్మం ఒక్కటే ఈ అణ్వస్త్రయుగంలో ఆఖిలప్రపంచవాసులకు అమృతభిక్ష. అంటే ఆలిశయోగి కాదు. కశిల వసులో కన్ను తెరిచి కుశీనగరంలో కన్ను మూసిన ఆ కరుణామూర్తి అవతారపరిసమయ్య ఆయి నేటికీ రెండువేల ఆయిదువందల సంవత్సరాలు కడచినా నేటికీ ఆయన మూర్తి మూగ పోలేదు. వాణికి వన్నె తగలేదు. కొటానుకొట కామన యిప్పటికీ తెన్ను చూపుతూనే ఉన్నారు. మిన్ను వాకకంటే మిన్నగా ఆయనలోని కారుణ్యసింహపు అనంత జీవితతేజ్రాలలో ప్రవహించి బంగారు పండి సున్నది. అనంతకోటి మానవహృదయాలపై అధికారాన్ని ప్రతిష్ఠాపింప జేసుకొన్న ధర్మ సామ్రాజ్యానికి అధినేత ఆయన!

ఆయన అవతరించిన నాటి భౌతికసంఘం కవచ మైనది, కృత్రిమ మైనది. అందులో దయకు తావు లేదు. ధర్మానికి స్థానం లేదు. క్రితుకలూ పం వివరీతంగా చెరిగి మహాయజ్ఞాలపేర మౌన సభామాలు కొనసాగుతుండిన ఆ దినాలలో అగ్రవర్ణాల అధికారదర్పం మానవతకే మచ్చగా పరిణమించింది. అజ్ఞానం ప్రోది చేస్తూ, అవివేకం పెంచుకుంటూ అలనాటి బ్రాహ్మణుడు సంఘంలో అగ్రస్థానం అధిష్టించినాడు. సమతలేని అలనాటిసంఘంలో సామ్రాజ్యమానవుడికి సహృదయ సామ్రాజ్యసత్వాభిషేకం చేసిన ధర్మ మూర్తి తథాగతుడు! క్రూర్యం కరుడు గట్టిన కఠోరహృదయవల్లగులపై కారుణ్యం చిలికన కరుణామూర్తి గొతముడు!

రెండువేల ఆయిదువందల సంవత్సరాల క్రితం బుద్ధభగవానుడు ఈ పుడమిపై అవతరించిననాటి ఆరిక సాంఘిక రాజకీయపరిస్థితులెట్టివో, అలనాటి ధార్మికజీవనం ఏవిధంగా ప్రవర్తిస్తోందో మనకు స్పష్టంగా తెలియదు.

భారతదేశంలో ఆర్యుల పరిపాలన ఆరంభమైననాటినుండి భౌతికసంపద ఆభివృద్ధి జరిగిన మాట సత్యమే. వాణిజ్య వ్యాపారములవల్లా, పశుశ్రమలవల్లా ఆనాడు విశేషంగా సంపదుత్పాదనం జరిగింది. దానితో ప్రజలకు ఎక్కువ విశ్రాంతి చేసుకొని, అది విజ్ఞానాభివృద్ధికి, శాస్త్రసృజనకానానికి దారి తీసింది. బహుశా ఈ ధనధాన్యసమృద్ధివల్లే క్రీస్తుపూర్వం ఆరు, ఏడు శతాబ్దాలలో భారతదేశంలో భౌతిక వాదం ప్రారంభమయి ఉండవచ్చు. సంపత్సమృద్ధిగల కాలంలో మతం వర్ధిల్లుతుంది. మతాల్లో వర్ధిల్లుతుంది. సంఘమోన్ని, నిర్విహంగ్ని నిక్కశిలచేధర్మసంప్రదాయాలనుండి తప్పించుకొని తన అధర్మాచరణలను, అన్యాయప్రవర్తనలను సమర్పించుకొనిక అవసరమయిన తత్త్వసిద్ధాంతాలను మోసపుడు తయారు చేసుకోవలెనని మది! దానితో ఆస్పృటి కన్నమతసంప్రదాయాలు నిక్కష్టంగా సరిగమించినఫలితంగానే ఆనాడు భారతావనిలో శైవబౌద్ధమతాలు ఆవిర్భవించినాయి.

శైవమతంలోని కెలుగునాట తీర్చిన ప్రజ్ఞాననిధి పవిత్రజీవితపుట్టాలు పాశకులకు భవ్యతీర్థాలవడంలో తప్పలేదు.

హిమాలయశ్రేణికి దిగువన, మగధకు వాయవ్యాన ఉన్న భూప్రాంతానికి శాక్యవంశజుడైన శుద్ధోదనుడు రాజు. కశిలవస్తు అతనికి రాజధాని. అతని భార్య మాయాదేవి. ఆపుణ్యదంపతుల కడుపుపంటగా ఆవతరించాడు కరుణామూర్తి బుద్ధుడు. అరి జరిగింది శ్రీ. పూ. 563 ప్రాంతంలో.

ఒకసారి కశిలవస్తులో పూర్ణిమోత్సవం జరిగింది. పూర్ణిమకు ఏడురోజులుముందుగా మాయాదేవి ఆ ఉత్సవాన్ని ఆత్యంతభక్తికీర్తనలతో, అతివైభవంగా జరిపింది. ఏడవరోజున పన్నీలు పరమశివార్పణం చేసి ఆమెనాలుగులక్షల దీనార్థాలను దానం చేసింది. తరువాత అలంకార భూషితయై, మృష్టాన్నం భుజించి, శయ్యా

మందిరం ప్రవేశించి శయనింపగానే ఆమెకు ఒక మధురస్వప్నం వచ్చింది. ప్రభువాల బోధ సత్కుడు వెల్ల యేనుగురూపంలో ఆమె గర్భంలో ప్రవేశించినట్లు ఆయిల్లాలు కలగని లేచింది.

శుద్ధోదనుడు తనరాణి స్వప్నవృత్తాంతం విని బ్రాహ్మణులను ఓలిపించి స్వప్నఫలం అడిగినాడు. అప్పుడు వారు 'రాజా! మీరేమీ అందోళ్లపడ నక్కట లేదు. రాణి గర్భం ధరించింది. మీకు అచిరకాలంలో పుత్రోదయం కలగనున్నది. అతడు గృహస్థుగానే ఉంటే ప్రపంచానికంతకూ ప్రభు వవుతాడు. గృహపరిత్యాగం చేసి పరివ్రాజకధర్మం చేసెటివే అజ్ఞాన నవనీకను చేదించి పరిపూర్ణుడు డవుతాడు' అన్నారు.

తొమ్మిది నెలలు గడచినప్పుడు ప్రథమ నెలలో మాయాదేవి తన పుట్టింటికి వెడతానన్నది. రాజు అందుకు ఆమోదించి కపిలవస్తునుండి 'దేవదహ' వరకూ మూర్తాన్ని చెక్కచేయించి బంగారుపలకలో పరివారసమేతంగా పంపినాడు. మధ్యమార్గంలో ఉన్నలుంటినవనంలో మాయాదేవికొంత విక్రాంతి తీసుకో దలచి అక్కడే ఉన్న ఒక సాలవృక్షంవద్దకు వెళ్లి దాని కొమ్మ నొకదానిని చేత పట్టుకొని నిలబడగానే ఆమెకు పురటిసోన్నలు ప్రారంభమయ్యింది. ఇంతలోనిలబడి ఉండగానే ఆమె పురుషశిశువును ప్రసవించింది. ఆశిశువు ధర్మబోధ చేస్తున్న ప్రవక్తవలేనే కరచరణాలను ముందుకు చాచి సోపాన పరంపరను అవరోహిస్తున్నవ్యక్తివలె జన్మించాడు. జన్మించగానే లేచి యేడడుగులదూరం నడిచి 'జననమరణాలవల్ల లోకంలో సంభవిస్తున్న దుఃఖాన్ని నిర్మూలం చేస్తాను' అన్నాడట! అప్పుడు ఆకాశంలో ఒక నివృణ్ణాతి వెలిగిందని, చెవిటివారికి మాటలు వినబడినాయని, మూగవారు మాటలాడగలిగారని, కంటివారు నడిచారని చెబుతారు.

శుద్ధోదనుడు తన కుమారునికి సిగ్గుగుడని నామకరణం చేసి అలారుముగుగా, అతిగారాబంగా పెంచాడు. మాయాదేవి అతడు జన్మించిన యేడవనాడే ఆ ఆనందాలిరేకాన్ని భరించలేక పరమపదించింది. అప్పటినుండి శుద్ధోదనుడి రెండవభార్య గౌతమి కడుపులో పట్టుకుని కాపాడింది గౌతముణి.

మహారాజు అతనిని బుటుకు ఎక్కడికీ పోనివ్వకుండా రాజప్రాసాదంలోనే ఉంచి అతనికి విరోధం కల్పించనిమిత్తం నల్లభేవేలమంది నల్లవరాండ్రను నియమించాడు. పరిణత మనుస్కుడు కాగానే తనదేశంలోని అయిదు వందలమంది శూద్రులరాజ కిన్యలను రప్పించి వారిలో తనకు సచ్చిదకన్యను నివాహమాడ వలసిందని కోరాడు. అప్పుడు సిద్ధారుడు మహా ముత్రి మహానాముచి కుమార్తెను శోధరను వరించాడు. మహానాముడు శాక్తిధర్మప్రకారం పీఠవిక్రమ విహంగంలో సర్వరాజకుమారులను జయించినవానికే తన కుమార్తె నీయ సంకల్పించినా నని చెప్పగా సిద్ధారుడు వివిధ శూద్రులవిద్యలలో తనకు గలకేళిని ప్రదర్శించి మహాధర్మను చేపట్టాడు. వివాహితుడై గార్హస్థ్యజీతంలోని మోక్షసంగమం అనుభవించిన కొన్నాళ్ల కతనిని రాహులు డని ఒక కుమారుడు కూడా కలిగాడు.

ఒకరోజున అతడు వాహ్యోక్తి రాజమం దిరంనుండి మొనరికి వచ్చి ఒక వృద్ధుని చూచాడు. మహాక రోజున ఒక రోగిని, ఇంకొక రోజున ఒక మృతక శేఖరమునూ చూచాడు. తనకు కూడా ముగిలినవం వస్తుందని, తాను కూడా రోగి కావచ్చునని, తాను కూడా ఒక నాటిక చనిపోతాడని తెలియగానే గౌతమునికి యోగసముఖాలపట్ల విముఖభావం ఏర్పడింది. అంతకు ముందుండినవ్యాపాహం తొలగింది. లోకంలోని ఈ ఆనంతదుఃఖానికి కారణం ఏమిటి? అది నొలగడం ఎలాగ? జననమరణాల రహస్యం ఏమిటి? అని తెలుసుకోవడానికి అతని హృదయం అటులు చాచింది. ఆ గాత్రే అత గోక నిశ్చయానికి వచ్చినాడు. తన ఆరాంగిని, ఆనుగుపుత్రుని విడనాడి అగ్రరాత్రిలో అతడు అంతఃపురం విడిచి అడవులకు బయలుదేరాడు. తానెక్కడవచ్చినకంటకాశ్వాన్ని చున్నని ఆధీనం చేసి అతణ్ణి వెనక్కు పంపి కాపాడువస్తా)లు ధరించి పరివ్రాజకవృత్తి నవలంబించాడు. ఇదే బుద్ధుడి జీవితంలోని మహాభిస్మకము.

అంతట దారిలో మారుడు కనబడి సామ్రాజ్యాలు కట్టబెడతానని, అష్టేశ్వర్యాలు అనుభవంపజేస్తానని సిద్ధారునిప్రలోభపెట్టాడు. కాని అతడునిరాకరించి ముందుకు ముందుకు సాగి

పోయాడు. ఒక నిబిడారణ్యంలో కఠోరతపస్సు ప్రారంభించాడు. శరీరాన్ని విపరీతంగా శుష్కింప జేసుకొన్నాడు. కాని అత్యహింస తరహా పాయం కాదని తెలిసి ఆ వైర్యాగ్రసాధనకు స్వస్తి చెప్పి బుద్ధగయకు పోయి అక్కడ బోధ వృత్తికింద జ్ఞానోదయం కలిగే వరకు అక్కడినుండి కదలనని తీర్మానించుకొని కూర్చున్నాడు. ఒకనాడు హఠాత్తుగా అతనికి ఒక దివ్యానుభూతి కలిగింది. దుఃఖానికి మూల కారణ మయిన సత్యం అతనికి అవగతమయింది. తాను సత్యాన్వేషణ ప్రారంభించిన యేడు సంవత్సరాలకు అతడు వెలుగును కనుగొన్నాడు. ఇదే అతని సమ్యక్సంబుధి. అక్కడ నుండి తన సోదరప్రజకు తాను కనుగొన్న నిర్వాణపథం బోధించడానికి పాదయాత్ర ప్రారంభించినాడు.

తనలోపాటు కృత్రవతాలు చేసిన అయిదుగురు ఋషులకూ మొదటగా ధర్మబోధ చేయ సంకల్పించుకొని అతడు మృగదావంలో తపస్సు చేసుకొంటూన్న వారిదగ్గరకు పోయి వారికి ధర్మోపదేశం చేశాడు. నిరసనభావంతో మొదట వాళ్లు ఇతన్ని ఆదరించ దలచుకో లేదు. కాని అతని దివ్యతేజస్సుకు ముగ్ధులై వారికే తెలియక వారు అతనికి అన్యపాద్యా లిచ్చి ఆదరించారు. చతురార్య సత్యాలను, తాను కనుగొన్న అస్థాంగమార్గమును వారికి బోధించాడు. ఇదే అతని ధర్మచక్రప్రవర్తనం. మృగదావంలోనే అతనికి నలభైమంది శిష్యు లేర్పడినారు. వారిలో తొలి జాడసంఘం నిర్మించి అతడు జౌదధర్మప్రచారసంకల్పంతో ముందుకు సాగి మగధకువచ్చి అక్కడ బింబిసారునికి జౌదధర్మ ప్రసాదించినాడు. బింబిసారుడు రాజగృహ ప్రాంతంలో జౌదభిక్షువులనివాసంకొని అకర్మణ్యమైన మైన గొప్ప విహారం ఒకటి కొట్టించి యిచ్చినాడు. మహారాజులు, సార్వభౌములు, సామంతులు, ఎందరూ ఆనాడు జౌదధర్మదీక్ష నవలంబించినారు. పాదచారియై సంచరిస్తూ అతడు ప్రజల భాష అయిన ప్రాకృతాలలోనే ధర్మబోధ చేశాడు. తన జనకుడయిన కుదోదనుడి కోరికపై కపిలవస్తుకు పోయి

అక్కడ తన జనకుడికీ, సోదరుడయిన నందుడికీ, కుమారుడు రాహులుడికీ ధర్మదీక్ష ననుగ్రహించినాడు. యశోధర తాకికవాసన విడనాడి అతని పాదాల నాశ్రయించింది. సంఘంలో తన్ను కూడా చేర్చుకోవలసిందని ప్రార్థించింది. మహాప్రసాపతి గౌతమి కూడా సంఘంలో చేరు తానన్నది. తన సంఘంలో శ్రీలను చేర్చరాదని బుద్ధుడు మొదట అనుకున్నా అందుకు మొదలయిన శిష్యుల నిర్బంధంతల అతడు వాళ్లను చేర్చుకొని తప్పింది కాదు. అప్పుడు భగవానుడు ఆనందునితో యిలా అన్నాడు.

‘శ్రీలు మన సంఘంలో ప్రవేశించకుండా ఉంటే ఈ ధర్మం వెయ్యేళ్లకు పైగా వర్ధిల్లేది. కాని వారికి ఇప్పుడు అనుమతి యిచ్చినందున అయిదువందల యేళ్లవరకే యీ ధర్మం వర్ధిల్లుతుంది’ అని.

ఈ విధంగా నలభై అయిదు సంవత్సరాల పాటు జౌదధర్మప్రచారం చేస్తూ బుద్ధభగవానుడు ఎన్నడూ సంవత్సరాల నిండు బ్రతుకు బ్రతికి తుడవకు కుటీనగరంలో ఈశాన శతాబ్దం 148 వ సంవత్సరంలో వైశాఖ శుద్ధ పూర్ణిమ మంగళవారంనాడు మహాపరినిర్వాణం చెందాడు.

ఆయన నిర్వాణం చెంది నేటికీ రెండువేల అయిదువందల సంవత్సరాలైనా ఆయన నిశ్చలించిన ధర్మచక్రప్రవర్తనం, ‘పంచశీల’ ప్రవచనం, నేటికీ సకలవిశ్వానికి శాంత్యానందాల ఛేత్త పెట్టుతున్నది. ఆయన అయిదువందల సంవత్సరాలపాటే ఉంటుందని ఆశించినా అనంతకాలాలపాటు ఉండేదిగా ఆయన ధర్మం నేడు ప్రపంచం అంతటా అలముకొన్నది. జౌదధర్మంలో అనిప్రధాన మయిన త్రిశరణాలలో ‘సంఘం శరణం గచ్ఛామి’ అనలేని జౌదధర్మరహితుడూ ‘బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి’ అంటూ, ‘ధర్మం శరణం గచ్ఛామి’ అంటూ నేడు ఆయన చరణసరోజాలనే సమూత్రయస్తున్నారు. ఆ కారుణ్యమూర్తికినే మాకయి మోడ్చులు

‘నమో భగవతో సమ్యక్సంబుద్ధస్య’

అంతేవాసి ఆనందుడు

భదంత ఆనంద కౌసల్యాయన

బుద్ధభగవానులవారి శిష్యసముదాయంలో వారి తరువాత అందరికన్నా గొప్ప వ్యక్తిత్వం ధర్మసేనావతి ఐనసారిపుత్రుని దన్నమాట నిర్దిష్టాదాంశమే. కాని మానవ సహజగుణాలే గీటురాయిగా చూచుకొన్నట్లయితే ధర్మభాండాగారివద్దే ఆనందుని వ్యక్తిత్వం కూడా ఎవరికీ తీసిపోదు.

ఆనందుడు బోధనకునివెంట తుష్టితలం కంటో ఉండేవాడని బోధగాథలు చెబుతున్నవి. అక్కడనుంచి చ్యుతుడై ఆయన అమృతాదనుడనేకావ్యునింట జన్మించినాడు. ఆయన జన్మించడంవల్ల చుట్టాలూ, పక్కాలూ, ఇరుగు పొరుగువారూ అంతా ఆనందించారు. అందువల్లనే ఆయనకు ఆనందుడనేపేరు వచ్చింది.

నీదార గాతముడు స్వహం త్యజించి, బుద్ధత్వ లాభ మందినతరువాత, మొదటిసారిగా కపిల వస్తునగరానికి తిరిగి వచ్చినపుడు, తదితర కావ్య రాజకుమారులంతా వారివద్ద ప్రవ్రణ్యా గ్రహణం చేస్తున్నారు. అప్పుడే భగ్నియుడు మొదలైన కావ్యకుమారుల తోడుగా ఆనందుడు కూడా ప్రవ్రజించాడు.

ఆనందునిగురించి ఇంకా వ్రాసి ఉంది.....

బుద్ధత్వం లాభించినతరువాత ఇరవై సంవత్సరాలవరకూ బుద్ధభగవానులకు ప్రత్యేక మైన ఉపసాపకుడు—అంటే ప్రైవేట్ సెక్రటరీ—ఉండేవాడు కాదు. ఒకప్పుడు నాగసమాలాడు, మరొక్కప్పుడు ఇతరభిక్షువులు, భగవానుల పాత్ర చీవరాదులు వెంట గొని వచ్చేవారు.

ఇలా ఉండగా ఒకరోజున అనాథ పిండకుని కేతవనపు గంధవటీప్రాంతంలో పరచి ఉన్న ఉత్తమబుద్ధాసనముపై ఉపవిష్టుడై ఉన్నతథాగతుడు భిక్షువుల నుద్దేశించి ఇలా అన్నాడు. 'భిక్షువులారా! బుద్ధుడైన నేనిప్పుడు ఏదైతర్య సంవత్సరాల వయస్సుగలవాడనైనాను. కొంతమంది భిక్షువులు ఈమార్గాన్ని సరించి రండి అంటే మరోమార్గాన పోతారు. మరికొంతమంది నాపాత్ర చీవరా

దులు నేలమీదనే పెట్టి వేస్తున్నారు. అందువల్ల నాకు పరిచర్యలు చేయటానికి ఎల్లప్పుడూ వెంట ఉండే ఒక భిక్షువు కావాలి.'

ఈపలుకులు విని భిక్షువులకు చాలా భేదం కలిగింది. అప్పుడు ఆయుష్మంతుడైనసారిపుత్రుడు లేచి భగవానులకు నమస్కరించి— 'భంతే... నేను నేవ చేస్తాను. అనుజ్ఞ ఇవ్వండి' అని విన్నవించాడు.

భగవానులన్నారు 'లేదు, సారిపుత్రా! నీవు పయనిస్తున్న దిక్కున బుద్ధులతో నిమిత్తముండదు. నీధగ్ధోపదేశము బుద్ధుల ధర్మోపదేశమునకు సమానమైనదే. అందువల్ల నిన్ను పరిచారకునిగా చేసుకోవటం ప్రయోజనకరం కాదు...' అని.

అంతట మహాహద్గల్యాయనుడు మొదలైన ముఖ్యశిష్యులందరూ సేవాభాగ్యంకొరకు ప్రార్థించారు. కాని భగవానులవారంగీకరించలేదు. సవీరుడైనఆనందుడు మట్టుకు మెదలకుండా కూచున్నాడు. అంతట ఇతర భిక్షువులు అతని 'ఆనందా! లే. యశస్సంపన్నులైనభగవానులను ఉపసాపకపదవి నివ్వమని యాచించు' అని ప్రోత్సహించారు. 'ఆయుష్మంతులారా! అడిగి పుచ్చుకోన్నపదవికి ఏనాటి విలువ ఉంటుంది? భగవానులు నన్నెరుగనివారు కారు. వారి కిష్టమేలే, వారే స్వయంగా ఆనందా! నీవే నాకు పరిచర్యలు చేయమని ఆజ్ఞాపించగలరు' అన్నాడు ఆనందుడు. భగవానులవారు ఇదంతా విని 'భిక్షువులారా! ఆనందుని మీరు ప్రేరేపించకండి. ఆనందుడు స్వయంగా అన్నీ తెలుసుకొని ముందుమెనుక లాలోచించి ఉపసాపకపదవి నంగీకరిస్తాడు' అన్నారు. అంతట భిక్షువులు... 'ఇక లే ఆనందా! యశస్సంపన్నులైనభగవానులను ఉపసాపకపదవి నడుగు' అన్నారు.

సవీరుడైనఆనందుడు ఉపసాపక పదవి నంగీకరించేముందు ఎనిమిది పరతులు పెట్టాడు. వాటిలో మొదటి నాలుగింటిని 'ప్రతిక్షేపా' లంటారు. చివరి నాలుగింటిని 'అయానన' లంటారు. మొదటి నాలుగు పరతులకు

సారాంశ మిది. 'భగవానుల కక్కడైనా మంచి చీవరం లభించిన ట్లయితే అది వారు నాకివ్వగూడదు. మంచి భోజనం లభించిన ట్లయితే అది నాకు డెట్టు కూడదు. తన గంధకుటిలో నన్ను తనలో బాటు ఉండ నివ్వకూడదు. ఎవరినా ఆహ్వానించినప్పుడు నన్ను తనవెంట డెట్టుకుని వెళ్ళ కూడదు. ఈనాలుగు పరతులకూ వప్పుకోన్న ట్లయితే నేను భగవానులకు పరిచర్య చేయటానికి అంగీకరిస్తాను' అన్నాడు ఆనందుడు.

'పైన చెప్పిన నాలుగింటిలోనూ నీ కలాంటి లాభాలు కనుపించాయి, ఆనందా!' అని భగవానులు అడిగాను.

'భం! పైన చెప్పినపరతు డెట్టుక పోతే ఆనందుడు ఆ నాలుగింటి ప్రలోభంవల్లనే తథాగతుని పరిచర్య కంగీకరించాడని ఎవ్వరైనా అనవచ్చు.'

చివరి నాలుగు అయాచనలు ఇవి.....

"భగవానులవారి పక్షాన నే నేనా ఆహ్వానాన్ని అంగీకరించిన ట్లయితే వారు కూడా అంగీకరించిన ట్లవుతుంది. 2. ఇతర జనదాల నుంచి, ప్రదేశాలనుంచి దర్శనార్థులు వచ్చినపుడు వారికి భగవానుల దర్శనం చేయించే అధికారం నాకుంటుంది. 3. అవసరమైనప్పుడల్లా భగవానులను సమీపించే హక్కు నాకుంటుంది. 4. నేను లేనప్పుడు భగవానుల వారే నా ధర్మపదేశం చేసిన ట్లయితే తిరువాతి నాకు కూడా ఆ ఉపదేశం వినిపించవలసి ఉంటుంది."

భగవానులు ఆనందుని ఎనిమిది పరతులనూ అంగీకరించారు. తరువాత ఆయన పరినిర్వాణం వరకున్నా ఆనందుడు నీడలా వెన్నంటి పరిచర్య చేసానే ఉన్నాడు. ఆయన భగవానుల కంట దగ్గరగా ఉండేవాడో, ఎంత శ్రమపడేవాడో, ఎంత సమృద్ధంగా జాగరూకుడై మెలిగేవాడో పాళీవాఙ్మయంలో నిండి ఉన్నతత్వం బంధ మైనకథలు చదివితే తెలుసుంది.

ఒకప్పుడు బుద్ధభగవానులు శాక్యదేశపు కపిలవస్తు నగరంలో స్వగ్రాధారామంలో విహారం చేస్తున్నారు. అప్పుడు మహాప్రజాపతి గౌతమి నూతన వస్త్రా లొకజత తీసుకొని భగవానులవారున్నచోటికి వచ్చి ప్రణమించి ఒక ప్రక్రియ కూర్చున్నది. ఈవిధంగా ఆసీను

రాలైనమహాప్రజాపతి గౌతమి భగవానులతో ఇలా అన్నది. "భం! నాచేతులతో వడికిన, నాచేతులతో నేసిన ఈక్రాంత బట్టలజత భగవానులవారికి సమర్పిస్తున్నాను. భం! భగవానులనుగ్రహించి వీటిని స్వీకరించాలి."

అంతట భగవానులు మహాప్రజాపతి గౌతమితో ఇలా అన్నారు. "గౌతమా! వీటిని సంఘాని కివ్వు. సంఘాని కిస్తే నన్ను కూడా గౌరవించినట్లు బోతుంది. సంఘాన్ని కూడా గౌరవించినట్లు అవుతుంది." గండవసారి మూడవసారి కూడా మహాప్రజాపతి గౌతమి బలవంతం చేసింది. కాని ప్రతిసారి భగవానులు అదే సమాధాన మిచ్చారు.

అప్పుడు ఆనందుడు కూడా బలవంతం చేశాడు. "భం! భగవానులు మహాప్రజాపతి గౌతమి సమర్పించినబట్టలజతను స్వీకరించాలి. భం! భగవానులవారి మేనత్తగా రైనమహాప్రజాపతి గౌతమి వారికి చేసినమేలు చెప్పనలవి కాదు. జనని గలించినతరువాత భగవానులవారికి చాలా మేలు చేశారు. వారివల్లనే మహాప్రజాపతి గౌతమి బుద్ధ, ధర్మ సంఘాల శరణు పొందినది. భం! భగవానులు మహాప్రజాపతి గౌతమి సమర్పించినక్రాంతబట్టలజతను స్వీకరించాలి."

"ఆనందా! నీవు చెప్పినది నిజమే. కాని నేను ఎట్టి పరిస్థితులలోనూ సంఘాని కిచ్చిన దానంకన్నా, వ్యక్తి కిచ్చినదానం గొప్పదని ఎంచలేను. వ్యక్తి కిచ్చినదానంకన్నా సంఘాని కిచ్చిన దానం వల్లనే ఎక్కువ సత్ఫలితాలు కలుగుతాయి" అన్నారు భగవానులు.

ఈ సందర్భంలో ఆనందుడు భగవానుల వారిని మహాప్రజాపతి గౌతమి ఇచ్చినదానం స్వీకరించటానికి ఒప్పించలేక పోయాడు. కాని మునుముందు ఈ మహాప్రజాపతి గౌతమినే నిమిత్తమాత్రురాలినిగా చేసి బౌద్ధ సంఘపు చరిత్రపైనే చెరుపరాని చిహ్నం వదిలిపోయినటువంటి ఒక మహానిర్దయానికి అంగీకరించే ట్లు భగవానులవారిని ఒప్పించ గలిగాడు. వినండి.

అగోజాల్లో భగవానులవారు శాక్యదేశపు కపిలవస్తునగరంలో స్వగ్రాధారామంలో విహారం చేస్తున్నారు. అప్పుడు మహాప్రజాపతి

గౌతమి భగవానులవా రున్నచోటికి వచ్చి, ప్రణమించి అన్నది.

‘భంతే! తథాగతుని ధర్మవిషయంలో శ్రీలకుకూడాసానలభిస్తే బాగుంటుంది’ అని.

ఈ విషయమే మహాప్రజాపతి గౌతమి మాటిమాటికి బలవంతం చేసినా భగవానుల వారంగీకరించ లేదు.

అప్పుడు మహాప్రజాపతి గౌతమి చాలా మంది ఆడవారిని వెంట బెట్టుకొని, ఆనందుణ్ణి తమపక్షాన వాదించటానికి తోడు తీసుకొని భగవానులవారివద్దకు వెళ్ళింది. ఆనందుడు హాస్తికావేగాన్ని, తర్కాన్ని ఆధారం చేసుకొని వాదించాడు. అప్పుడు భగవానులవాని భిక్షురాండ్రులందరూ కొన్ని ప్రత్యేకప్రతిబంధాలు నిమించారు. భవిష్యత్ భిక్షుణీ సంఘంతరఫ్ఫన మహాప్రజాపతి గౌతమి ఆ ఎనిమిది ప్రతిబంధాలను స్వీకరించింది.

ఆనందుడు లేకపోతే బహుశా భిక్షుణీ సంఘం సామించబడి ఉండేది కాదు. అందువల్లనే శిమేలు మరువనిభిక్షుణీసంఘం జేత వనంలో నున్న ఆనందబోధిక సర్వదా విశేషంగా పూజలూ, అర్చనలూ చేస్తూ వస్తున్నది.

నేడు బుద్ధేశా లన్నిటిలోను భిక్షువుల చీవరాలు ఏ ప్రకారంగా ఉన్నాయో దానిని మొదటిసారి వాడుకలోకి తెచ్చింది కూడా ఆనందుడే.

ఆ గోజులో భిక్షువులు మామూలు దుప్పటలవంటివే రంగులు వేసేవస్త్రాలు ధరించేవారు. ఒకప్పుడు భగవానులు రాజగృహంన సంచారం చేస్తూ చేస్తూ దక్షిణాగిరి చేరుకొన్నారు. అక్కడ భగవానులు మగధదేశపు చేలూ, మడులూ చూచారు. గట్టులు చూచారు. చేలమూలల కలయిక చూచారు. చూచి ఆయుష్కంతు డైఆనందునితో ఇలా అన్నారు. ‘మగధదేశపు చేలు చూచావా? ఇలాంటి చీవరాలు నిర్మించగలవా?’

అంతట ఆనందుడు సరిగా అలాంటివే చీవరాలు నిర్మించి చూపగా భగవానులు భిక్షువులను చూచి ఇలా అన్నారు. ‘భిక్షువులారా! ఆనందుడు పండితుడు. భిక్షువులారా! ఆనందుడు మహాప్రాజ్ఞుడు. నేను క్షుప్తంగా చెప్పిన దానిని ఈతడు విస్తారంగా అర్థం చేసుకొన్నాడు.’

భగవానులకు ౧౬ సంవత్సరాల వయసు వచ్చినతరువాత ఆనందుడు వారికి ప్రత్యేకపరిచారకు డయ్యూ డని ముందే తెలుసుకొన్నాం. ఇక ఈయందు సన్నివేశం చూడండి; ఎంత సహజంగా ఉందో!

అప్పుడు భగవానులవాడు శ్రావస్తీ నగరంలో విహారం చేస్తున్నారు. ఒక గోజున భగవానులు ఆపరాష్ట్రంవేళ ధ్యానం ముగించి, లేచి విహారం వెనుకవైపున ఎండలో కూచున్నారు. అప్పుడు ఆయుష్కంతు డైఆనందుడు భగవానులవారున్నచోటికి వచ్చాడు. వచ్చి, కూర్చొని, భగవానుల శరీరాన్ని నియరుతూ ఇలా అన్నాడు.

‘భంతే! మహాత్పర్యం. భంతే! మహాద్భుతం. భగవానులవారి చర్యపురంగం పూర్వం వలె ఉజ్జ్వలంగా లేదు. ముడుతలు పడినది. శరీరం ముందువ వంగి పోయినది.’

అప్పుడు భగవానులన్నాడు — ‘బౌను. ఆనందా! ఇది ఇలాగే జరుగుతుంది. యావ నులో వృద్ధాప్యం నిహిత మై ఉన్నది. ఆగోగ్యంలో గొంగం నిహిత మై ఉన్నది. జీవితంలో మృత్యువు నిహిత మై ఉన్నది.’

...

భగవానుల ఆంత్యకాలవరకూ ఆయన వెంట నున్నవాడు ఆనందుడొక్కడే అని తెలుస్తున్నది. భగవానులు నడుస్తూ నడుస్తూ హిరణ్యవతిఒడవన నున్నమల్లుల కాలవనంలో చేరుకొన్న తరువాత వారు ఆనందుణ్ణి ఇలా ఆశీర్వదించారు.

‘ఆనందా! ఈ రెండు కాలవృక్షాలమధ్య నా కొక శయ్య నిద్రపరచి పెట్టు. చాలా అలసి పోయాను. విశ్రమిస్తాను.’

‘అలాగే భంతే!’ అని ఆనందుడు శయ్య పరచాడు.

ఉత్తరం వైపు శిరస్సు నుంచి, కుడిప్రక్కకు తిరిగి, చరమశయ్యపైవున్న భగవానులన్నారు.

‘ఆనందా! నాలుగు షరతులనుంచి శ్రద్ధగలిగినజనులు బంబిసి, బుద్ధగయ, సారనాథ్, కుస్తీ నగరాదుల దర్శనార్థం వస్తారు. అలా వచ్చినవారు ప్రపంచం ఊణిక్ మని గ్రహించి వైరాగ్యం పొందుతారు.’ ఇది విని, ఏ మహావృక్షపు చలనినీడలో తాను ఇంతవరకూ విశ్రమిస్తున్నాడో అది మరికొంతనేపటిలో.

ఆంధ్రదేశంలో బౌద్ధసంప్రదాయాలు

శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు

—:0:—

తెలుగుదేశంలో బౌద్ధం ఎప్పటినుండి పరివ్యాప్తమైనదో తెలియదు. కాని, బుద్ధుడు జీవించి యుండగానే ఆ మహామహుని బోధలు దక్షిణాపథవాసుల హృదయాలను ఆకర్షించిన వస్తువు ఆధారమున్నది. దక్షిణాపథసివాని యొనగలు దొకడు బుద్ధుని సమకాలికు డయిన బిందుసారమహీపతి సమక్షమున మహాసంభోధి వరకు బుద్ధజీవితాన్ని నాటకంగా ప్రదర్శించెననీ, దక్షిణాపథంనుంచి వెల్లిన మరికొందరు

(7 వ పేజీ తరువాయి)

నామావశిష్టమై పోతుం దని ఆనందుడు గ్రహించాడు. అతడు ఏడ్వ సాగాడు. అప్పుడు భగవానులవా రిలా ఓదార్చారు.

‘ఆనందా! ఈ శోక మెందుకు? ప్రియమైన వస్తువులన్నీ నాశం చెందక తప్ప దని నేనిది వరకే చెప్పలేదా? వియోగం అనివార్యం. ఆనందా! ప్రియజనులవియోగమే సంభవించుండా ఉండటమనేది ఎన్నటికైనా జరుగుతుందా? ఆనందా! నీవు దీర్ఘకాలాన్నింగీ త్రికరణసుధిగా తథాగతునికి సేవ చేసి ఆపారమైన పుణ్యం సంపాదించావు. ఇకనుంచి ఆనందా! రాగద్వేషాలనుంచీ, మోహపాశాన్నుంచీ ముక్తి చెందే ప్రయత్నాలు చెయ్యి.’

కాలం సమీపించింది. భగవానులవారన్నారు. ‘భిక్షువులారా! నేను పోయినతరువాత మన కిక శాస్త్ర ఎవ్వరూ లేరని మీరు భావింపవచ్చు. అలా ఎన్నటికీ అనుకోవద్దు. నేను ఉపదేశించినధర్మాలనే మీరు మీ శాస్త్రగా, మార్గప్రదర్శకునిగా భావించండి. కనుక నో భిక్షువులారా! ప్రపంచంలోని వస్తువులన్నీ నిర్మితమైనవే; అందువల్లనే ఇవి చెడిపోవటం, నాశం కావటం తప్పదు. మీరు మీ అత్యున్నతాధింపటంలో ప్రమత్తులుకాబోకండి. ఇతే తథాగతుని కడపటిమాటలు.

అంతట ఆ జగజ్జ్యోతి కాళ్ళతం గా అరిపోయింది. తథాగతులు మహాపరినిర్వాణమొందారు.

నటులు శోభావతీనగరాధిపతి సమక్షమున బుద్ధనాటకాన్ని ప్రదర్శించినారనీ, అందులో నూత్రధారుడే బుద్ధవేషాన్ని, తదితరులు బౌద్ధభిక్షుల పాత్రలనీ ధరించా రనీ టిబెట్టుదేశ బౌద్ధగ్రంథాలవల్ల తెలుస్తుంది. బుద్ధుని ప్రధాన శిష్యులలో ఒక డయినమహాకాత్యాయనుడు ఒక అస్సక రాజుకు బౌద్ధదీక్ష యిచ్చినట్లు విమానవస్తువ్యాఖ్యలో ఉంది. అస్సక మన్నది తెలంగాణలోని యిప్పటి నిజామాబాదుజిల్లా ప్రాంతము. దీనికి పోతన రాజధాని. పోతన ఇప్పటి నిజామాబాదు జిల్లాలోని బోధన్.

బుద్ధుని జీవితకాలంలో కాకపోయినా, బౌద్ధ ఆయన నిర్వాణం పొందిన కొద్దికాలానికి తెలుగుదేశంలోని భాగ మైనకళింగదేశంలో వ్యాపించింది. దహనమైనవెనుక చితి నుండి బుద్ధుని ఎడమకొరపంటిని తీసి బాగ్రతపెట్టి భేమాధేరు డనేనుని కళింగదేశాధిపతి కిస్తే ఆరాజు దాని కొకరత్నకరండం చేయించి దానిలో పెట్టి పూజిస్తూ వచ్చాడు. ఆ రాజు రాజధాని దంతపురం బుద్ధదంతమహిమలవల్ల బౌద్ధవాఙ్మయంలో చాలా ప్రసిద్ధి చెందింది. ఈ దంతధాతువుకోసం కళింగం మీదికి ఎందరు రాజులూ దండెత్తి వచ్చారు, దానిని బలిమి నైనా తీసుకుపోవా లనేఉద్దేశంతో. చివర కాదంతధాతువు సింహళద్వీపానికి వెల్లింది. ఇప్పటికీ అది అక్కడం దంటారు.

బుద్ధుడు తాను జీవించి ఉన్నంతకాలము సాంఘికులలో అభిప్రాయభేదాలవల్ల చీలికలు రాకుండా ఆపు చేశాడు. ఆయన నిర్వాణం పొందిన తరువాత బౌద్ధసాంఘికులలో బుద్ధుడుపదేశించినధర్మాలవిషయంలో అభిప్రాయభేదం కలిగింది. అప్పుడు సప్రమాణంగా బౌద్ధధర్మాన్ని గ్రంథస్థం చేయుటకు అజాతశత్రుని ఆదరణక్రింద రాజగృహంలో ఒక గొప్ప బౌద్ధమహాసభ జరిగింది. దీనిలో బౌద్ధధర్మం నిర్ణయింపబడిగ్రంథస్థంఅయింది. అటుతరువాత బుద్ధుడు

(తరువాయి 71 వ పుటలో)

లలితవిస్తరము

శ్రీ బుయసు వేంకటరమణయ్యగారు
చేసినది
తిరుమల రామకృష్ణ

—: 0 :—

మొదటి అధ్యాయము

నిదానపరివర్తము

ఓం నమః సర్వబుద్ధబోధసత్త్వభ్యః.

ఓం నమో దశదిగవంతాపర్వంతాకధానాం

ప్రతిస్థితసర్వబుద్ధబోధసత్త్వభ్యః శావకప్రవేశక
బుద్ధిభ్యో ఆతీతానాగతప్రవృత్త్యైశ్చ భ్యః.

ఒకానొకప్పుడు భగవానుడు శ్రావణినుం
దలి జేతవనములో—అనాథపిండముని గూర్చి
మయున గొప్ప భిక్షుసంఘముతోను, ద్వాదశ
భిక్షుసహస్రములతోను విహరించుచుండె నని
నేను విన్నాను. చిరంజీవు లగుజ్ఞానకాండీ
న్యడు, అశ్వజిత్తు, బాఘుడు, మహానాముడు,
భద్రుడు, గుణోదేవుడు, విమలడు, సుబా
హువు, పూర్ణుడు, గవాంతు, ఉదయబిల్వా
కాశ్యపుడు, నదికాశ్యపుడు, గయాకాశ్య
పుడు, శారిపుత్రుడు, మహాచూర్ణానునుడు,
మహాకాశ్యపుడు, మహాకాశ్యానునుడు, కపి
లుడు, కాండిన్యడు, చువంగుడు, పూర్ణ
మైత్రాయణీపుత్రుడు, ఆనిరుడు, సందికుడు,
కస్థిలుడు, సుభూతి, కేవలకుడు, భగవంతుడు,
అమోఘరాజు, మహాపారణికుడు, వక్రులుడు,
నందుడు, రాహులుడు, స్వాగతుడు, ఆనం
దుడు—అనువారితోను కలసి విహరించినట్లు
విని యున్నాను.

ఇట్లే ప్రముఖు లగుద్వాదశభిక్షు సహస్ర
ములతోను, ఏకజాతి ప్రతిబద్ధులను, సర్వబోధి
సత్త్వపారమితోద్భూతులను, సర్వబోధి
సత్త్వభిక్షుతాత్మకీడేతులను, సర్వబోధసత్త్వ
ధారణీ ప్రతిభాన ప్రతి లబ్ధులును, సర్వబోధి
సత్త్వధారణీప్రతిలబ్ధి కలవారును, సర్వబోధి
సత్త్వ ప్రణిధానమపరిపూర్ణులును, సర్వబోధి
సత్త్వ ప్రతి సమ్యజ్జ్ఞానంగతులును, సర్వబోధి
సత్త్వసమాధివసితత్వము పొందినవారును, సర్వ
బోధిసత్త్వశతత్వము పొందినవారును, సర్వ
బోధిసత్త్వతంత్రులని వెదచల్లువారును, సర్వ

బోధిసత్త్వగూఢిపరిపూర్ణులును లగు ముప్పది
రెండువేల బోధసత్త్వలతోను కూడి భగవా
నుడు శ్రావణినుం విహరించెను.

వా శ్రావణ-గా-బోధసత్త్వమును మహా
సత్త్వము సగుమే నేనుగూ, సోనశీత్వగజాజు,
సింహాశేతువు, సింహామతి, ప్రశాంతచారిత్ర
మతి, ప్రతిసంనిష్ఠాగ్రుడు, నిర్వోక్తుగృహుడు,
మహాకగుడాంగు—అనువారు. ఇట్టి ముప్పది
రెండువేలబోధసత్త్వలతో భగవానుడు విహ
రించుచుండెను.

ఆనమనుసున భగవానుడు శ్రావణీ మహా
సగ్రప్రాంతమున విహరించుచుండెను. అతడు
తగు పరిషత్తులు, రాజులు, రాజకుమారులు,
రాజమంత్రులు, రాజమహామంత్రులు, రాజ
పాదమాలికులు, క్షత్రియులు, బ్రాహ్మణులు,
గృహపతులు, ఆమాత్యులు, పార్శ్వదులు, పౌర
జానపదులు, ఇతర తీరక శ్రమణ బ్రాహ్మణ
సరస పరివ్రాజకులు—అను పీఠందరివలనను
సత్కారములు పొందుచు, గౌరవమర్యాదలను
పొందుచు, పూజలను కొనుగొండెను. భగ
వానుడు ప్రభుత్వము లైన ఖాద్య, భోజ్యము
లను, ఆస్వాద్యములను, శివర—కిందపాత్రి -
శయనాసనములను, దౌర్భిల్లమును వారించు
నౌషధములను పొందుచు, గొప్ప యశస్సును
సంపాదించుచుండెను. ఇట్లుండియు భగవా
నుడు నీటిపై నున్నపద్మమువలె నన్నిటియెడల
నిగిల్చుండె యుండెను. ఆ భగవానుని కీర్తి
లోకమున వ్యాపించెను. అతడు సమ్యక్సంబు
ద్ధుడై విద్యాచరణసంపన్నుడై సుగతుడై
లోకము నెఱిగి సరుడై పురుషులను శిక్షించి
ఋజుమార్గమున ప్రవేశపఛేయు సార్థుడై,
దేవ మనుష్యులకు నియంత యైనబుద్ధభగ
వానుడు పంచసత్త్వ ప్రయవతరించెను.

అతడు దేవ, మారక, బ్రహ్మలతోను
కూడిన యిహపరలోకములను, శ్రమణ

గ్రాహ్యుణ, దేవమానుషులను స్వయముగా తెలిసికొని సాత్త్వికుగా గమనించి వివరించుచుండెను. సదగ్ధమును సోధించుచుండెను. ఆదిమధ్యాంతములందు కల్యాణసూచకులు, యథాగమును, తిరిగి పరిచరములు కలగియు, కేవలమును, పరిపూర్ణమును, సోమధమును, స్వచ్ఛము సగుణమైనదగును వెల్లడించుచుండెను.

ఆసమయమున భగవానుడు రాత్రియందు మధ్యమయామయక బ్రతాలంకారపూర్వకమున సమాధినిష్ఠితుడయ్యెను. సమాధినిష్ఠితుడైన వెంటనే భగవానుని విడుదలగా శిరస్సంధియందు ఉన్నట్లు విచరణతీతమునండి పూర్వబుద్ధానుస్మృత్యనం గానానాలోకాలంకార మనుభవ్యింపబడినది. ఆ రత్న శుభావాసములను దేవభవనములను ప్రకాశింపజేసి మహాశక్తి దేవపుత్రులను ప్రోత్సహింపజేసెను. అప్పుడు తథాగతుని రత్నజాలమును ప్రస్తుతించుచు కొన్ని గాథలు వెలసినవి. అవి—

జ్ఞానప్రభం హస్తమసం ప్రభాకరం
శుభ్రప్రభం శుభవిమలాగ్రతేజసమ్,
ప్రశాంతకాయం శుభకాన్తమౌషసం
మునిం సమాశ్రియ్యత కాక్ష్మినింహమ్. 1
జానోదధం శుభమునానుభావం
ధర్మశ్శ్రీధరం సర్వవిదం మనీశమ్,
దేవాలిదేవం సరదేవపూజ్యం
ధర్మే స్వనింభం వశిసం శ్రయశ్శ్రమ్. 2
యో దుగమం చిత్త మవగమ్య ద్వైతే
యో మోగపాతే దేవము కహోనసః,
యస్యాస్యవంధ్యా విహ ద్ధర్మనశ్రవా
స్యగూ నతః శాంతవిమోక్షపారగః. 3
అలోకభూతం తమతుల్యధర్మం
తమోనుదం సన్నయ వేదితారమ్,
శాస్త్రక్రియం బుద్ధి మమేకుబుద్ధిమ్.
భక్త్యా సమస్తా ఉపసంక్రమభ్యమ్. 4
స వైద్యరాజోన్మృతౌ భృషజప్రదః
స వానిశూరః కుగడిప్రతాపకః,
స ధర్మబంధుః పరమాగ్రకోవిదః
స నాయకోను తైర మార్గదేశకః. 5

[వీని యభిప్రాయ మిది—

1. జ్ఞానప్రభ కిలవాడును, నీలకటిక బ్రహ్మకరుడును, శుభ్ర మగుదేవస్సు కలవాడును, శుభమై నిర్మల మగు సోమదేవస్సు కలవాడును,

ప్రశాంత మగుశరీరము కలవాడును, శుభమై శాంత మగుహస్తస్సు కలవాడును, ముని యగువాడును, కాక్ష్మినింహము నగుబుద్ధి నాశ్రయింపుడు.

2. జ్ఞానసముద్రమును, శుభ మగుమహాశక్తియు కిలవాడును, ధర్మశ్శ్రీధరుడును, సర్వజ్ఞుడును, మనీశ్వరుడును, దేవతలను మించిన దేవతయు, దేవమానుషులకుఁ బూజ్యుడును, ధర్మమునందు స్వయంభవును, వశియు నగు బుద్ధి నాశ్రయింపుడు.

3. జ్ఞానగుణబాహుళ్యము మహస్సును జ్ఞానాదీనికవాడును, మోగని పాతములకుఁ గట్టవడనివాడును, వ్యూహము కాని దగ్ధప్రళయములు కలవాడును, శాంత మోక్షముల పొందును జూచినవాడు నగుబుద్ధి నాశ్రయింపుడు.

4. వేదోద్యాపుడును, సాటి లేనిధర్మము కలవాడును, తపస్సును బోధింపజేయువాడును, నీతివేత్తయు, శాంతిక్రియుడును, అమేయ మగుబుద్ధి కిలవాడు నగు బుద్ధుని, సమస్త జనులను ధర్మక్షేత్ర వింతురు గాక!

5. అతఁడన్మృతౌషధము నొసఁగు వైద్య రాజు; కుగడిలను (చెడవారిగుంపులను) తమింపజేయు నాదిశూరుడు; ధర్మబంధువు; పరమాగ్రము శత్రుగణ గొప్ప విద్యాంసుడు; ఉత్తమార్థము నుపదేశించునాయకుడు.]

ఆ వెంటనే శుభావాసకాయకు లగుదేవపుత్రులు స్పృశింపబడిరి. బుద్ధానుస్మృత్యైవం గానానాలోకరూప మగునారత్నచేతను, మేనీతి నున్న గాథలచేతను సంబోధితు లయి, అంతలను ప్రశాంతు లయి, వార సమాధినుండి లేచి, బుద్ధానుభావమున నప్రమేయులు, నసంఖ్యేయులు, గణనాతిక్రాంతులు, కల్పాతిక్రాంతులు నగు భగవాను లగుబుద్ధులను స్మరించుచుండిరి. భగవాను లగుబుద్ధులయొక్క తేజ్రములను, గుణపూర్వతత్వమును, శుండలములను, ధర్మాదేశములను — సర్వమును స్మరించుచుండిరి.

ఆరాత్రి గడవఁగా, ఈశ్వరుఁ డనుశుభావాసకాయకుఁ డగుదేవపుత్రుఁడును, మహేశ్వరుఁడు, నందుఁడు, సుసందుఁడు, చందనుఁడు, మహినుఁడు, ప్రశాంతుఁడు, ప్రశాంతవిసీతుఁడు, చేరుఁడు—మున్నగునీతరు లగుశుద్ధా

వాసకాయకు లగుదేవపుత్రులును అత్రిక్రాంతా త్రిక్రాంతవర్ణములతో సర్వాంత మగునేతనమును దివ్యతేజస్సుతో బ్రకాశింపజేయు భగవానునిపాదములకు శిరస్సుతో సమస్కరించి యేకాంతమున నుండిరి. అటుల సేకాంతమున నుండి శుద్ధవాసకాయకు లగునా దేవపుత్రులు భగవానునిగూర్చి యిట్లు పలికిరి.

‘భగవత్! సుత్రాంతము, మహావైపుల్యనిచయము సగులలితవిస్తర మనుభర్తృపర్యాయము కలదు. అది బోధన త్వకుశల, మూలసముద్యావన, స్తుతిచవరభవన, వికీర్ణ, సంచిత్వావక్రిమన, వీక్షణ, గర్భస్థాన విశేష సందర్శమును, ఆభిజాత దన్వభూమి సందర్శనము, సర్వబాలసర్యా గూఢవిశేష సమత్రిక్రమ, సర్వలోకక శిలాస్థాన-కర్మస్థాన, తిపిసంఖ్యా, ముద్రాగణన, అసీధనుకలాప యుద్ధసాలంభ, సర్వసత్త్వ ప్రతివిశిష్ట సందర్శన, అంతఃపుర విషయోపభోగసందర్శనము, సర్వబోధసత్త్వ పరినిష్ఠుండ, నిష్పత్తి, ఫలాధగమ పరికీర్ణము, బోధసత్త్వ విక్షేపము, సర్వమూలమండల విధ్వంసము, తథాగతబలవైశారద్య - ఆప్తాదకావేనిక సముచ్చయము. ఆప్రమాణ బుద్ధధర్మనిర్దేశము ననువిషయములు కలది. అది పూర్వ లగుతథాగతులచే భాషితిపూర్వమే కాని క్రొత్త కాదు. ఎట్లన - భగవాను లగు పద్మోత్పలుడు, ధర్మకేతువు, దీపంకరుడు, గుణకేతువు, మహాకరుడు, బుద్ధిమంతుడు, శ్రీతేజుడు, సత్యకేతువు, వజ్రసంహతుడు, సర్వాభిభువు, హేమపర్ణుడు, అశ్రుచ్ఛిగామి, ప్రబాదనాగరుడు, పుష్పశుభ్రువు, వరరూపుడు, సులోచనుడు, బుద్ధిగుప్తుడు, జనవక్త్రుడు, ఉన్నతుడు, పుష్పతుడు, డిష్టతేజుడు, పుష్కరుడు, సుగర్భి, మంగళుడు, సుదర్శనుడు, మహాసింహ తేజుడు, నిత్యుదితతుడు, వసంతగంగ, సత్యధర్మచిహ్నులకీర్తి, తిష్ఠుడు, లోకసుందరుడు, విష్ణుభానుడు, రత్నకీర్తి, ఉగ్రతేజుడు, బ్రహ్మతేజుడు, సుహూఘుడు, సుపుష్పుడు, సునునోజ్ఞ, ఘోషుడు, సుచేష్టనూపుడు, ప్రహసిత నేత్రుడు, గుణరాశి, మేఘస్వరుడు, సుందరవర్ణుడు, ఆయుష్టేజుడు, సలీలగజగామి, లోకాభిలాషితుడు, జితశత్రువు, సంఘాజితుడు, విపాశి, శిభి, విశ్వభువు, క్రతుచ్ఛం

కుడు, కింకరుని, కాశ్యపుడు-అనువారి చేతను, సమ్యక్సంబుధుడగుతథాగతునిచేత నగ్ర్యుది భాషితిపూర్వమై యున్నది. ఆ గ్రంథము నిపుడు భగవానుడును ప్రకాశింపజేయవలెను.’

పిదప బహుజనహితముకొఱకును, బహుజన సుఖముకొఱకును, లోకానుకంపకొఱకును, గొప్పజననికాయముయొక్క ప్రయోజనము కొఱకును, దేవమనఃపుల సుఖముకొఱకును, మహాయానోద్భవనారమును, సర్వమూల నవహానించుటకును, సర్వబోధసత్త్వగూనితుల యొక్కయన, పుంగవులయొక్కయు, వీర్యారంభ సంజననారమును, సదర్శమును పరిగ్రహించుటకును, చిత్తవంశపరిగ్రహము నకును, చిరత్తవంశ మవిచ్ఛిన్నముగ నుండుటకును, బుద్ధకార్యుల సందర్శనారమును భగవానుడొక పుష్పకుల హస్తాంతభావమున లవతలతో గూడినాకముపై దయ గల్గి చిత్రకాగ్రతను వహించెను.

పిదప దేవపుత్రులు భగవానుని శూన్యీంభావమువలన అధివాసన పొందినని తెలిసికొని తుష్టులు నుదగ్రులును, సిగమనస్కులును, ప్రహేదము పొందినవారును, ప్రీతివలని సౌమనస్యమును పొందినవారు నయి భగవానుని పాదములపై శిరస్సుల నుంచి సమస్కరించి, భగవానునికి ముహూర్ణులు ప్రదక్షిణ మొనర్చి, దివ్యము లగునగుచందనములచేతను పూజించి యచ్చటనే ఆంతరాన మొందిరి.

పిదప నారాత్రి యత్రికిమింపఁగా భగవానుడు కిరీయు, మండలమాత్ర పూహము కలవాడు నయి ప్రజ్ఞాపూర్ణ యోగసముదాయ గూర్పుండి బోధసత్త్వగణముచేతను, శ్రావక సంఘముచేతను బురస్కృతుడై భిక్షుల నామంత్రించుచుండెను.

ఆరాత్రిగడవఁగా ఈశ్వరుడనుశుద్ధావాసకాయకుడగుదేవపుత్రుడును, మహేశ్వరుడు, సంగుడు, సునందుడు, చందనుడు, మహితుడు, ప్రశాంతుడు, వివీతుడు, పురుడు మున్నగుశుద్ధావాసకాయకు లగుదేవపుత్రు లందఱును మెమకటివలె నచ్చటనే యంతరాన మొందిరి. పిదప నా బోధసత్త్వులును, మహాశ్రావకులును భగవానునికి గేలోడ్చి యిట్లు పలికిరి—‘భగవత్! ఆలలిత

విస్తర మనుభగ్గుపర్వాయామును ఉపదేశింతుగు
గాక! ఆది బహువిధ హితముకొనుటను, బహు
జనసుఖమును, బోధనానికరము, కొప్ప
జనసమాహారం బ్రయోజనమును, కేవ
లముఖ్యుల సుఖముకొనుట గాగలదు.
భగవానుడు అప్పుడు వచ్చిన బోధనత్వులు.
మహాసత్పులు, మహాశాసకులు తూర్పు
భావ మనలంబించుట చూచి, కేవలమానవా
సుగులతో గూడినాలోముల ననుగ్రహించు
దలచి చిత్తేకాగ్రతను సాంచెను.

అప్పుడు నిట్లు చెప్పబడ చున్నది.

‘రాత్ర్యా నిహస్యాం మమ శత్రువద్య
సుభోజస్త్వస్య నిరదానస్య.
ప్రవిష్టమానస్య శుద్ధే ర్విహా
కేకాగ్రశ్చ త్విస్య సమాహితస్య. 1

అధాగమః కేవల సో మహా నా
ప్రతీతవర్ణావిమలప్రేమాద్భుతః,
శ్రీగూవభాగ్యేహ చ శ్రేస్తాహ్మయం
వసం మదా మేన్తిక మభ్యుపాగతాః. 2

మహేశ్వర శృంధవః ఈత సందా
ప్రకాంతిచిహ్నో మహితః సుసందనః,
శాస్తాన్యాయ శ్వాప్యత కేవళుత్ర
స్తా స్తాచ్చ బహోద్భవ చ కేవకోట్యూ. 3

ప్రణమ్య సానా ప్రతివక్ష్యం చి
క్యంత్యైచ మాం తను రిహాగ్రో మే,
స్పృహ్య నైవాంజలి మంగళ్యే
సగౌరవా మో విహా కే యయాహి. 4

ఇదం మహే రాగనిహితవాగ్ధ్యం
వైపుల్యనూత్రం హి మహానిదానమ్.
యద్యాపితిం సర్వ తిథ్యా తైఃప్రహ
లోకస్య సర్వస్య హితార్థ మేతత్. 5

అన్యార్థదాన మపి భావతో నుని
సబోధన త్త్వేనుపరగ్రహేన్యైకమ్.
సగం మహాగూనా నిదం ప్రభావ మేక
సగం ప్రవాదాన్మమచిం చ సర్వ యత్. 6

అధ్యేషణం కేవలసర్వ శాస్త్ర
మగ్నస్థానైవా సభవానం చి,
సర్వే చ సుహృ ముదితా ఉదగ్రాః
పుష్పాశి చిత్తేపు రవాస్తవాన్. 7

త ద్విత్తో మే శృణు తేహ సర్వ
వైపుల్యనూత్రం హి మహానిదానమ్,

యద్యాపితిం సర్వతథాగతైః ప్రాక్
లోకస్య సర్వస్య హితార్థ మేతత్. 8

[వయిగాఫల యభిప్రాయ మిది—(1-2)
భిక్షులారా! ఇందు నీ రాత్రియందు సుఖోప
కర్షణను, నిరంగణుడను, శుభవిహారిము
లడై బ్రవిష్టమానుడను, సమాహితుడను,
ఏకాగ్రచిత్తుడను-ఆగునన్న దర్శింప ప్రతీత
వస్తును, విపుల మగుసంపదలై బ్రకాశించు
వారును ఆగుకేవళుత్తులును, మహర్షులును-
తమ సంపదను వెల్లడించుచు కేతవనమునకు
వచ్చి.

1. విహా-శత్రుడు, చందనుడు, ఈశుడు,
సందను. ప్రకాంతచిత్తుడు, మహితుడు,
సందనుడు, శాంతుడు అనుచేవపుత్తులును,
శుద్ధులగు శివతాను వచ్చి.

2. వా ప్రవక్ష్యమిదం నా పాద
ములకు బ్రాహ్మిణి, వేల్పు ఏకాగ్రాగ్ర శేర్ప
యంబలి ఘటించి. సగౌరవముగా నా యగ్ర
భాగమున నిలిచి యిట్లు గూచించి.

3. ఓ ముని! ఇది రాగమును సరింపజేయు
టచే కొప్పడియు, విపులనూత్రములు కలదియు,
గొప్పనిదాన మైనదియు, సర్వతథాగతుల
చేతను ఇదివఱకు కెప్పబడినదియు, సమస్త
లోకములకును మే లానంగూర్చినదియు నగు
మిన్నది.

4. ఇప్పుడును ముని దీనిని బోధనత్వుల
పరగ్రహము లెప్పగా బోధించును. ఉత్తైష్ట
మగుని మహాయాగమును ప్రవచించుచు, వాద
మున నముచిని తిరస్కరించును.

5. కేవలమును గౌరవ పూర్వకముగ
కార్యాచరణమును నియోగించుట, తూష్టిం
భావము, చిత్తేకాగ్రత - అనునీవలన సర్వ
దేవతలను తృప్తులై సంతోషించి. ఉదగ్రులై
సంతోషముతో బుద్ధువర్తమును గురిసిరి.

6. ఓ భిక్షులారా! మీ రందఱును దీనిని
వినుడు. ఇది విపులనూత్రములు గల మహా
నిదానము. ఇదివఱకే దీనిని సర్వతథాగతులును
సమస్తలోకహితార్థము పూర్వమే ప్రవచించి
యున్నారు.

—ఇది లలితివిస్తరమున నిదాన పరివర్త
మనుప్రథమాధ్యాయము—

రెండవ యధ్యాయము
సముత్సాహపరివర్తము

ఓ ఛేతులారా! లలితవిస్తర మనుభవ్య పర్యాయము మాత్రాంతమును మహావైపుల్యము కలిగియు నయి యున్నది. శుభ్రత భవనావస్థితుఁడను, పూజ్యపూజితుఁడను, ఆధిపతికి ప్రాప్తుఁడను, దేవతత సహస్రస్తుతులచే స్తుతింపబడియు, వర్ణింపబడియు, ప్రశంసితుఁడైనవాఁడను. ప్రణిధానసముద్రతుఁడను, సర్వవిద్యధర్మసముద్రతుఁడను. సువిపుల పరిశుద్ధ బ్రాహ్మణ చానుఁడను, స్వృతి-మతి-గతి-ధృతులచే బలవక్త్ర మగువిపులయది కలవాఁడను, దాన-శీల-మంతి-వీర్య-ధ్యాన-ప్రజ్ఞా-మహాహీను-కౌశల్య-హామ పానమిత్రప్రాప్తుఁడను, మహామైత్రీ కరుణాముదిలోపేక్షా బ్రహ్మసభకోవిగఁడను, మహాప్రసంగతా వర్గము బ్రాహ్మసంపత్తి నాధిపతి భూతుఁడను, స్వృత్తులసాన-సమ్యక్ ప్రవాణ బలవిపాదేంద్రియ బలవోధ్యంగ మానస్వబోధ పక్షధర్మ సుపరిపూర్ణకోటి ప్రాప్తుఁడను, అపరిమిత పుణ్యసంభారలక్షణాను ష్యంజన సమలంకృతికాయుఁడను, దీరానుపరివర్తయు, యధావాది తథాకార్య-వితిభవాక్రమ్యసముదాహరకుఁడను, బుద్ధువు-ఆపటిలము - ఆపరిమిత - ఆప్రతిహతియు సమమానసము కలవాఁడను, సర్వమాన మదదర్శి భయవిహదరహితుఁడను, సర్వసత్త్వసమచితుఁడను, అపరిమిత బుద్ధికోటియుత శతసహస్ర పర్యుపాసితుఁడను, బహుబోధన త్విహోటియుత శతసహస్రప్రావలోకితులచే సహోక్తవదనుఁడను, శక్త - బ్రహ్మ - మహేశ్వర - లోకపాల - దేవ-నాగ-యక్ష - గంధ - ర్వాసుర-గరుడ-క్షుర-మహోరగ - రాక్షసగణములచే సభ్యసంపదబడిన యశస్సు కలవాఁడను, సర్వసదప్రభేద నిర్దేశాసంగ ప్రతిసంవిదవతారబ్రాహ్మణులుఁడను, సర్వవిద్యబోధిధారణస్వృతి భాజనాపిత్తే పాంతాపర్యంత ధారణీ ప్రతిలబ్ధుఁడను, మహాధర్మ, వైస్వృత్తులసాన, సమ్యక్ ప్రహీణ, ఋది, పాదేంద్రియ వలబలబోధ్యంగ మార్గ పారిమిలోపాయ కౌశల్య ధర్మరత్న పుణ్య సముదానీత మహాసారవాహుఁడను, చతురోపు పారిగామి నాభీప్రాయుఁడను,

నిహతమాన విరోధియు, సర్వపరిప్రవాదినుని గృహీతుఁడను, సంగ్రామకీర్తి సుప్రతిష్ఠితుఁడను, కేశభ్రుగలనినూదనుఁడను, జ్ఞానవర వజ్రవృక్ష ప్రహరణుఁడను, బోధచిత్తిమాల మహానిరుణాదండధ్యాత యోధ్యుఁడను, గంభీరవీరసలిలాశ్రిష్టతుఁడను, ఉపాయకౌశల మను కిణ్ణి (గుడ్డు) యు-బోధ్యంగ ధ్యాన మనుకేసరియును - సమృద్ధ మనుకంజల్మ-గులును కిణ్ణి గుణగణము లనేడినిర్మలసర స్సునం బుట్టి - విగతయులగు మద, మాంసపరివాహు, సంద్రునికల నిర్మలయులై విసీగములగు దళయును కిణ్ణి, శీల, శ్రుతి, ప్రసాదయులచే దళ నిశలనుం దప్రతిహతి మగుపరిమళయు గలి - మహాపురుషపర్యుర ద్వియవఁడను, లోక-రూప బ్రాహ్మణుఁడైనవాఁడను, ఆశ్చర్యోకధర్మములచే ననుపలితుఁడను, పుణ్యబ్రాహ్మసంభారములచే వ్యాప్త మగుసునిగంధయు కలవాఁడను, బ్రహ్మజ్ఞానసూర్యకిరణములచే వికసిత మగు విశుద్ధ శత్రుప్రపద్యమునకు దపవఁడను, సుమర్షిధర్మమృదిపాదపరి మహాసజ్జితయు, చతురార్యసత్త్వసత్త్వీకృతంపులు కలవాఁడను, చతుర్భుహృ విహారమున బరిత్రమించిన దర్శనము కలవాఁడను, చతుఃసంగ్రహ శాస్త్రసంగృహీత శిరస్సుఁడను, ద్వాదశాంగ ప్రతిత్యక్తము త్వాదానుబోధాను పూర్వసముద్రతకాయుఁడను, సప్రతింశద్బోధ పక్షధర్మ సంప్రతిపూర్ణ మనితినా విద్యాబ్రాహ్మకేసరియు, త్రివిమానముఖ విజృంభితుఁడను, సమరవిదగ్ధా నువిశుద్ధయనుఁడను, ధ్యానవిమాత్య సమృద్ధ సమాప్తిగిరి దరిగుహ నివాసియు, చతురార్యపథ వినియోగవన సంపరి తతగువును, దళబల వైశారద్యభ్యోస భావిత బలఁడను, విగతధవనివిధనభయ శోమహరుఁడను, అసంపచితసరాక్రముఁడను, త్రిస్వ్యశశచ్చుగగణ సంఘముఁడను, వైరాగ్య్యహోమదాని మహాసింహ నాద నాటియు, కాపుననే పునుషనింహుఁడగు వాఁడను, విమక్తధ్యానమండలప్రజ్ఞాప్రభా రశ్మి తీరకిరణదోతగణ నిష్క్రభంకరుఁడను, అవిద్యాతమోంధకార తమోపటలమును బోగొట్టువాఁడను, ఉత్పలపీఠ్యుఁడను, దేవమనుష్యులయందు పుణ్య తేజస్సును దీపింపఁ జేయువాఁడను - కాపుననే మహాపురుష దిగ

కరుణ దేగువాడను, కృష్ణపతిపగతుడను, శుక్లప్రతిప్రభాంగుడను, ప్రేమదర్శనుడను, అప్రతిహతచక్రివింధియుడను, దేవత సహస్రజ్యోతిర్విభు మండితుడను, ధ్యాన మార్జునానందుడను, బోధ్యుల సుఖ రశ్మిశిఖరంబుడను, బుద్ధవిబుధచునుజుకుముచ విబోధకుడను, మహాపురుషుని చంద్ర సమ చతుష్పద ద్వీపానుపరీసుడను, సప్తపయో గుడను, అప్రతిహతబుద్ధియు, దశమశతకర్మ పథవ్రతతపస్వియు, సుసమృద్ధి ప్రభావ విశేష గమనాభిప్రాయుడను, అప్రతిహత ధర్మ గాఢావర ప్రవరధర్మ రత్నమృతప్రసవర్థుడను, చక్రవర్తి వంశకులీదితుడను, గంభీర దురవగాహ ప్రతీత్య సమస్తాద సర్వధర్మ రత్న సరిపూర్ణుడను, అత్యప్రసూ విపుల విస్తీర్ణాంగ భావశీల వేదాంతిశిమబుడను, మహాపద్మగచ్ఛేత్తుడను, సాగరవరధర విపులబుద్ధియు, పృథ్వీకైశోవాయు సమ చితుడను, మేనుకల్ప దృఢబలాప్రకంపమా నుడను, అనునయ ప్రతిఘాతగతుడను, గగన తలవిమల విపులాసహ్య విస్తీర్ణబుద్ధియు, అధ్యా శయసుపరిగునుడను, సుదర్శిదానుడను, సుకృతపూర్ణయోగుడను, సుకృతాధికారు డును, దత్త సత్యంకారుడను, సహ్యాపిత సకల కుశలమూలకుడను, వానితవాసుడను, నిర్మాణమునల సర్వకుశలములకును మూల మైన వాడను, సప్తసంఖ్య కలకల్పములందును సమదానీతిము లగుమూలకిందములు కలవా డును, సుపరిగదానములు కలవాడును, పంచ విభుభుక్త్యా ప్తవ్యవేదితుడను, కాయకి ముగా త్రివిధమును, వాక్కుల జతుర్విధ మును, మనస్సుచే వివిధమును నగునుచిత్రిము కలవాడును, దశమశతకర్మ పణాదాన కేచితు డును, చత్వారింశ దంగ సమన్వగతి సమ్యక్ ప్రయోగము నావేచించినవాడును, చత్వారింశ దంగ సమన్వగతి సమ్యక్ ప్రణిధాన ప్రణి హితవంతుడను, చత్వారింశ సమన్వగతి సమ్యగధ్యాయ ప్రతియత్న వంతుడను, చత్వారింశ దంగ సమన్వగతి సమ్యగ్విమోక్ష పరిపూరితవంతుడను, చత్వారింశదంగ సమ న్వగతి సమ్యగధముక్తి మాత్రీకృతుడను, నలువిది యైన బుద్ధిబోధినియత శతసహస్ర ములం దనుప్రవ్రజితుడను, ఏబదియైదు బుద్ధ

కోటినియుత శతసహస్రములందు దానము లొనర్చినవాడును, అగచతురము లగుప్రత్యేక పెద్దకోటిశరీరులం దధికారము కలవాడును, అస్థిమేయాసంఖ్యయును లగుసత్యములను సర్వ హాతులను పొందించువాడును, అనుత్తర మగుసమ్యక్సంబోధ నభిసంయోగుకాముడను, ఏకజాతి ప్రతిబద్ధుడను, ఇగి విని తుషితవర భవమున నున్నవాడును, శ్లోలికేతు వనుదేవ పుత్రోత్తమడును, సర్వదేవ సంఘములచే సంపూజ్యమానుడను, అందుండి బారి భూలో కిమున నుత్పన్నుడైనబోధసత్తుడు శీఘ్ర కాలముననే లోకోత్తర మగుసమ్యక్సంబోధని బోధంపగలడు.

ద్వాత్రింశద్భూమి సహస్ర ప్రతిసంసిత మును, విత్తరి నిన్యూజ్ఞవాతోరణ గవాక్ష కూటాగార ప్రాసాదతల సులంకృతమును, ఉన్నతస్ఫుత్రిగ్భవతాక రత్నకింకిణీ జాల విశాసవ్యాప్తమును, మాందారవ మహా మాందారవ పుష్ప సంస్థరణ విస్తృతమును, అప్పరజ కోటి నియుత శత సహస్ర సంగీతి సంప్రచలితమును, అతి ముక్తక - చంపక - పాటల - లోవిదార - సుచిలింద - మహా చిలి - దాశోక - న్యగ్రోధ - తిందుక - సన - కర్ణికార - కేసర - సాల రత్నవృక్షసఖాభిత మును, హేమాల సంఘనమును, పెద్ద పూర్ణ కంఠములతో శోభించుమన్నదియును, సమ తల పూసహాసఖాభితమును, బోధిత్రిగ్మాలికా సుమనోవంతమును, దేవకోటి నియుత శత సహస్ర సాక్షి ముఖ నయనావళికా లోకమును, మహా విపుల ధర్మసంగీతి - సర్వకామ - రతి - కేశ - ఛేదనమున వ్యవగతము లగునఖిల క్రోధమాన మదదర్శిపనయము కలదియు, స్త్రీతి - ప్రసాద - ప్రమాదులచే నుత్తమ మగు విపులస్మృతిని కలిగించునదియు నగు మహా విమూలమున సుఖోపవిష్టుడై, మహా ధర్మసం కళసమునల బ్రహ్మత్యము కాఁగా, చతురశీతి తూర్య సంగీతి సహస్రధ్వనులచే పూర్వశుభ కర్మోపచయములచే నాబోధసత్తున కీ సంచో దనాగాధులు వెలువడినవి - అవి—

స్మరవిపులపుణ్యనిచయ
స్మృతిమతిగతి మనంత
అశులబలనిఖిలవిక్రమ
బ్యాకరణం దీప సహానాస్తి.

[కారిక,
ప్రజ్ఞాప్రభా

స్మరవిపులనిర్మలమన
 త్రిమల మల ప్రహీన శాంతమదదోషం,
 శుభవిమలశుభచిత్తా
 దామచరీ గూర్చుకాతి పురే. 2

స్మర కలకలీనా శమభం
 శీలవ్రతం త్నమా దమం చైవ,
 వీర్యబల ధ్యాన ప్రజ్ఞా
 నిషేవితా కల్పితోటి నియుతాని. 3

స్మర స్మర అన్యక్షేరే
 సంపూజితాయేతి బుద్ధనియుతాని,
 సర్వాత్ కరుణాయమానః
 కాలోయం మా ఉపేక్షస్య. 4

ద్యవ చ్యవ సా చ్యుతి విధ్వా
 జగమురణశేతమాదనా వీరజా,
 సముదీక్ష్య బహవో
 దేవామర నాగయత్నగంధర్వాః. 5

కల్పసహస్ర రమిత్యా
 తృప్తిర్నాస్యంభసీవ సముద్రే,
 పాథు భవ ప్రజ్ఞాత్మ ప
 తర్కసు జగతాం చిరత్సమర్తామ్. 6

కిం చాప్యనిందితయశ
 స్వస్యం ధర్మరతిరతో న చాని కామరతః,
 ఆథ చ పునరమలనయనా
 అనుకంపా సదేవకం లోకమ్. 7

కిం చాపి దేవనయుతాః
 శ్రుత్వా ధర్మం న తే నిత్యప్యంతే,
 ఆథ చ పున రక్షణగతా
 సపాయ సంపానపేక్షస్య. 8

కిం చాపి విమలచక్షో
 పశ్యసి యుగ్మా దశదిశి లోకే,
 ధర్మం శృణోషీ చ తతః
 తం ధర్మవరం విభజ లోకే. 9

కిం చాపి తుషితభవనం
 తవ పుణ్యక్రయాభిశోభతే శ్రీమాత్,
 ఆథ చ పున కరుణమానస
 ప్రవర్ణ జంబుధ్వజే వర్షమ్. 10

సమతీత్య కామధాతుం
 దేవా యే రూపధాతుకా నేకే,
 సర్వే త్సఖిసందంతే
 స్పృశేయ నిధివ్రతో బోధి. 11

నివాతాతిమారకర్మా
 జితా స్వయాశ్చేయ కుటిరికా నాథా,

కేన సకలగతబోధి
 కాలోయం మా ఉపేక్షస్య. 12

కేతాగ్ని నా ద్దీప్తే
 లోకే త్వం వీర! మేఘవద్వాన్యప్య,
 అభివర్ణాన్యతవరం
 శమసుక్షేతాస్మరమ రూణాత్. 13

త్వం చైద్యధాతుకశల
 చిరాశురార్క సత్యవైద్య సత్యవాక్,
 త్రివిధాన్యదయోగై
 ర్నిర్వాణసుఖ సమయ శీఘ్రమ్. 14

అశ్రుత్వ సింహనాదం
 శ్రోణుకనాదం =దం త్యమత్రప్రాః,
 =ద ముదగంహనాదం
 శ్రోణున పరతీక కశ్యగాలాత్. 15

ప్రజ్ఞా ప్రదీపమాసో
 నిలపిన్యబోధినో ధరణిమండే,
 కరితలవరేణ ధరణీం
 పరా పానిత్వా జిహ్వా మారమ్. 16

సముదీక్ష్య నీ పాలా
 శృణుకో యేషున్య దాస్యతే పాత్రమ్,
 శక్రాశ్చ బ్రహ్మ నయుతా
 యే జాతం త్వాం గ్రహీష్యంతి. 17

వ్యవహోక యాభియతా
 కలరత్నకూడితా కలకలీనా,
 యత్ర సి త్వా మమతే
 దశేష్యసి బోధన త్వచరితమ్. 18

యత్రైవ భాజనేస్మిత్
 మణిరత్నం తిష్ఠతే భవతి శ్రీమాత్,
 మణిరత్నం విమలయదే
 ప్రవర్ణ జంబుధ్వజే వర్షమ్. 19

ఏవం బహుప్రకారా
 సంగీతి రవాను నిశ్చరా గాథా,
 చోదంతి కరుణామనసం
 అయం స కాలో మా ఉపేక్షస్య. 20

[వీని యథిప్రాయ మిది—

1. విపులపుణ్యనిచయము గలవాడా!
 స్మృతి, మతి, గతి, అనంత మగుప్రజ్ఞ,
 తేజస్సు కలిగించువాడా! అతుల మగుబలము
 కలవాడా? దీపసహాయముననే విశేషకార్య
 కరణము జరుగును. ఇది తలంపుము.

2. విపుల మై నిర్మల మగుమనస్సు కల
 వాడా! త్రిమలముల మాలిన్యమును నశింపఁ

జేయువాడా! శాంతించిన మదనోషము కలవాడా! శుభవిమలశుభచిత్రము కలదియు, దామచరియు నగుదానిని స్మరింపుము.

3. ఉ తమకులమునఁ బుట్టుట, ఆశల నడచుట, శీలవ్రతము శమదమములు, వీర్య - బల - ధ్యాన - ప్రజ్ఞలు, కల్పకోటి నియుతసంఖ్యములై నేవింపఁబడుచున్నవి. ఇవి తలంపుము.

4. సాటి లేనిగీర్తి కలవాడా! బుద్ధనియు తములు పూజింపఁబడినవి. అన్నింటియెడఁ గర్పణ కలవాడవై కాలమును గమనింపుము. దీనిని తలంపుము. ఉ పేక్షింపకుము.

5. ఓ చ్యుతివిధిజ్ఞానా! సామ్యు. సామ్యు. దేవాసురనాగ యక్షగంధర్వులు కైక్యగు జరామరణ క్లేశములను నశింపజేయు విరజనాతురతతోఁ జూచుచున్నారు.

6. కల్పసహస్రములు భోగముల ననుభవించినను, సముద్రమునందు నీటికెళలే తృప్తి యుండదు. ఓ మదనా! మంచివాడవు కమ్ము. ప్రజాతృప్తుడవై చిరకాలము దప్పింపఁ జాధపడుచున్న జనసమాహమను తృప్తిని పొందించుము.

7. మళియు, అనింత మగుయశస్సు కల నీవు ధర్మాభిరతి నుం దాన కుండవై, శరీరమునం దాన కిని విడిచి, నిర్మలదృష్టి కలవాడవై దేవతలతోఁ గూడినలోకముపై దయచూపుము.

8. మళియు, దేవయును లగులోకు లందఱును ధర్మమును విన్నమాత్రమునఁ దృప్తిని పొందరు. రక్షణ పొందియే తృప్తు లగుదురు. కావున వారి యనపాయసంకల నపేక్షింపుము.

9. నిర్మలదృష్టి కలవాడా! లోకమున దళితలందును నీవు బుద్ధులను చూచుచున్నావు. వారివలన ధర్మమును లోకమున వివరింపుము.

10. మళియు, సంపదలతో వెలయుతుషిత భవనము నీ పుణ్యసంపదచే శోభించును. మళియు దయాయుత మగుమనస్సు కలవాడా! జంబూద్వీపమున దయావర్షమును వర్షింపుము.

11. ఆనేకు లైనదేవతలు కామధాతువు నతిక్రమించి, రూపధాతుకు లయి యున్నారు. వారు నిన్ను కొనియాడుచున్నారు. సిద్ధివ్రతుడ

వయి బోధిని స్ఫురింపుము.

12. నిహత మైసమారకర్మ కలవాడా! ఇతరు లగుకుటీరిక నాథులు నీచే జయింపఁబడిరి. ఎవరివలన సకలగతులను దెలిసికొందువు? ఈ కాలము నుపేక్షింపకుము.

13. ఓ వీరుడా! క్లేశము లనునన్నిచే బాగుగా తప్త మై లోకమునందు నీవు మేఘము వలె వ్యాపించి, అమృతవర్షము నభివర్షింపుము. నరులయొక్కయు, దేవతలయొక్కయు క్లేశములను శాంతింపజేయుము.

14. నీవు వైద్యధాతుకుళుండవు. సత్య వంతుండవు. నిజ మైనవైద్యుండవు. ముద్విధము లగు నోగనాళకయోగములచే శీఘ్రముగా నిర్వాణసుఖములను కల్గింపుము.

15. సింహగర్జనను వినిసంతకేపు నక్కలు నిర్భీకము లయి యాటచుచుండును. నీవు బుద్ధ సింహగర్జన నొనర్చి పరు లగుతీరికశృగాలములను భయపడఁ జేయుము.

16. ధరణిమండలమునందు ప్రజ్ఞ యను గొప్ప దీపము హస్తమునందుఁ గలవాడా! బలవీర్యములతోఁ బ్రకాశించువాడా! కరతలమున ధరణిని కొట్టి మారని జయింపుము (?)

17. బ్రహ్మగ్రాదులతోఁ గూడిన నల్లరు లోకపాలరును నిన్ను నిరీక్షించుచున్నారు. నీకు సాత్రము నీయఁగలరు. జాతుండవైన నిన్ను గ్రహింపఁగలరు.

18. గొప్పగీర్తి కలవాడా! రత్నమువంటి కులమున నుద్భవించినవాడా! కులీనుడా! బాగుగా నవలోకింపుము. ఓ సుమతీ! అచట నుండి బోధనత్త్వని చరిత్రమును దర్శింపఁగలవు.

19. మణిరత్న మున్న యీ భాజనమునందు సంపదలు వెలయుచుండును. విమల మైనబుద్ధి కలవాడా! నీవు జంబుద్వీపమునందు మణి రత్నవర్షమును వర్షింపుము.

20. ఈ విధముగా బహుప్రకారములైన సంగీతిధ్వనులతోఁ గూడిన గాథలు వెలసినవి. అది దయామానసుని ప్రోత్సహించుచున్నవి. ఇదియే సరి యైనకాలము. దీని నుపేక్షింపరాదు.

(నశేషము)

పాలీభాషా వాఙ్మయాలు

శ్రీ కోరాడ మహాదేవశాస్త్రిగారు

ప్రాచీనాద్యులు హిందూదేశమునకు వచ్చినప్పుడు క్షిణతటమున వారే భాషయొక్క పరిణామచరిత్రను పరిశీలించినచో దానిని మూడు యుగములుగా విభజింపవచ్చునని తెలియుచున్నది. మొదటిది ప్రాచీనాద్యుభాషాయుగము, రెండవది మధ్యాద్యుభాషాయుగము, మూడవది ఆధునికాద్యుభాషాయుగము అని పేర్కొనవచ్చును. ఈ యుగభేదములు ఆద్యుభాషలో కాలక్రమమున ధ్వని సంప్రదాయములలోను, వ్యాకరణ రీతులలోను గలిగిన మార్పులను బట్టి యేర్పడుచున్నవి. మొదటి యుగమునకు సంస్కృతము, రెండవయుగమునకు ప్రాకృతములు, మూడవ యుగమునకు ఆధునికాద్యుభాష లగు హిందీ, బెంగాలీ, మరాఠీ, గుజరాతీ మొదలగు భాషలు నిదర్శనములు. పాలీ వీటిలో మధ్యయుగమునకు చెందిన ఒక ప్రాకృతభాషాభేదము.

హిందూద్యులీ దేశమునకు వచ్చినప్పుడు వారు ఋగ్వేదమునకు మూల మైనవైదిక సంస్కృతమును వ్యవహరించుచుండెడివారు. అనాటికే వారి భాషలో కొన్ని అవాంతరభేదము లేర్పడి యుండెనని ఆధునికవిమర్శకుల యభిప్రాయము. ఋగ్వేదభాష కొంత పరిణామమును పొంది తాళిక సంస్కృతముగా నేర్పడినది. పాణిని కాత్యాయన పతంజలు లీభాషకు లక్షణ మేర్పరచిన తరువాత కొంత కాలమున కిది గ్రాంథికభాషగా నిరపడిపోయెను. ఇతర వైదిక మాండలికభాషలు సంస్కృతముకంటె విశేషతర పరిణామమునకు లోనై ప్రాకృతభాషలుగా మారినవి. తాళిక సంస్కృతము ప్రాచీనాద్యుభాషావనాయక యుండగా ప్రాకృతభాషలు మధ్యాద్యుభాషావనకు చెందుచున్నవి.

ప్రాచీనాద్యుభాషలు మధ్యాద్యుభాషలుగ మారుటలో అనాద్యుభాషాసంపర్కము కూడ ఎక్కువ పని చేసిన దనుటకు సందేహము లేదు.

ఆద్యులు హిందూదేశ వాయవ్యదిశనుండి తూర్పువైపునకు వ్యాపించినకొలగా అనాద్యుభాషలతో సంపర్క మెక్కువగుచు వచ్చెను.

బుగ్గ
వర్ణము వ్రాత్యులని విలువబడిన అవైదికాద్యుల భాషలో ప్రాకృతభాషా సంప్రదాయములు హెచ్చుగా కనబడ బోవుచున్నవి. ప్రాకృతభాషాయుగములు యజుర్విద్యుతేదములలోను బ్రాహ్మణములలోను అక్కి డక్కిడ కనబడుచున్నవి. రేఫముతో కూడినశబ్దములందు మూర్ధస్వకరణము ప్రాకృతములో సహజము: సం. గ్రంథ — ప్రా. గంథ; సం. వృద్ధ — ప్రా. వృద్ధ; సం. వృద్ధి — ప్రా. వృద్ధి. ప్రాచీనాద్యుభాషలోను ఇట్టి మార్పుతో కూడినూపములు గలవు: వికట / వికృత; దండ < * దంద్ర (పోల్చి చూడు. గ్రీకు చెంత్రోస్); ౪ పత్ < ౪ ప్రథ్, సంయుక్త

హల్లుల సమీకరణము ప్రాకృతభాషా ప్రధాన లక్షణములలో నొకటి. ప్రాచీన కాలములో నీ ధ్వనిపరిణామమున కదాపరిణామముగా మేచ్చ (< * మేచ్చ) మొదలగు రూపములు కలవు.

బ్రాహ్మణముల కాలము నాటికి వ్రాత్యులను వారు మగధదేశమున వివారముగా నుండిరి. ప్రాచ్యదేశపు జనుల యుచ్చారణ పరిపాటిని గురించి తాండ్య బ్రాహ్మణ మిట్లు చెప్పుచున్నది. 'అదురు క్వాక్యం దురుక్తిమాహుర్ ఆదీక్షితా దీక్షిత వాచం వదన్' వీరి భాషతో పోల్చి చూచినప్పుడు 'ఉ తర (వాణవ్య) దిశ నున్నవారిభాష ఎక్కువ పరిశుద్ధమైనదిగా తలంపబడుచుండెడిది. 'తస్మాద్ ఉదీచ్యాంశి ప్రజాతతరా వాగుద్యత, ఉదంచ ఉ ఏవయంతి. వాచం శిక్షీతుం యో వాతత ఆగచ్ఛతి, తస్య వా శుశ్రూషంత ఇతి' (కౌశీతకీ బ్రాహ్మణము). ఇట్లు వైదికమాండలిక భాషలలో కాలక్రమమున స్వతస్సిద్ధముగను అనాద్యుభాషా సంపర్కమవలనను గలి

గిన మార్పుల మూలముగా ప్రాకృతభాష లేర్పడినవి. ప్రాకృతభాషా సంప్రదాయములు చాలవరకు ద్రావిడభాషాసహజలక్షణములతో సరిపోవుచుండుట మనము గమనింపదగియున్నది.

అశోకుని శిలాశాసనములందలి భాష, హీనయాన బౌద్ధమత గ్రంథములలోని పాలిభాష ప్రాకృతభాషలలో మిక్కిలి ప్రాచీనములైనవి. ఇందు అబ్జధ్యస్థములైన పరుషము లింకను సరళములు కాలేదు. తరువాతి ప్రాకృతములలో పదమధ్యమం దున్న పరుషవర్ణములు నాదత్వమును బొందుటయే గాక కొంతకాలమునకు పూర్తిగా లోపించెను. పాలిభాష క్రిస్తు పూర్వము సుమారు 5 శతాబ్దములు వ్యవహారములో నుండెనని తలంపబడుచున్నది. బుద్ధుడు సామన్యజనమున కందుకాటులో నున్న యీ క్యావహారిక భాషలోనే స్వమతమును బోధించెను. ప్రాచీన దక్షిణ బౌద్ధమత గ్రంథములయందు దీ భాషకు మాగధ యనుపేరు కానవచ్చుచున్నది.

పాలీ శబ్దమునకు పంక్తి యని యర్థము. దక్షిణమం దుండుబౌద్ధులు తమ పవిత్రమత గ్రంథములకు పాలీ యని పేరిడిరి. ఈ సంజ్ఞ మొదట వారి వేదములకే వర్తించి కొంతకాలమునకు తరువాత వ్యాఖ్యానగ్రంథములకు కూడ వ్యాపించెను. ఇప్పుడు భాషాపరముగా వాడబడుచున్నది.

ప్రాచీనార్థభాషనుండి పాలీ ఎట్టి మార్పులను పొంది గూఢపాదినదో ఈ క్రంద తెలుపబడినలక్షణములను బట్టి గ్రహింపవచ్చును.

అచ్చులు :

1. ప్రాచీనార్థభాషలోని ఋకారము, ఐశౌలు ఇందు లోపించినవి. ఋ సాధారణముగ అకారముగ (కొన్ని పదములలో ఇ ఉలు గను) మారినది. ఈ మార్పు తరువాతి ప్రాకృతములలోవలె పదమధ్యమందే గాక పదాదిని కూడ గాన నగును. సంస్కృత ఋక్ష శబ్దము పాలీలో అచ్చ అయినది. వృక వక అయినది.

2. ఐ, ఔలు, అయ, అవలుకూడ ఏ ఓలుగా మారినవి. సం. జయతి పా, జేతి; సం.

* క్రయదశ - పా, తేరస,

3. సంయుక్తాక్షరములు, ద్విత్వాక్షరములు, అనుస్వారము, వీటికి ముందున్న దీర్ఘములు హ్రస్వత్వమును బొందినవి. సం. కాంతామ్ - పా, కంతమ్. ఈ మార్పుచేత సం. చంద్రః, చాంద్రః అను రెండు భిన్నపదములును పొందుటచే అందలి అర్థభేదమును గుర్తించుట కవకాళము పోయినది.

4. ఒక పుడు సంయుక్తాక్షరమునకు ముందున్న హ్రస్వము దీర్ఘత్వము నొంది సంయుక్తవర్ణములో నొకదానిని లోపింపజేయును. సం. సరప > పా. సస్సప > సాసప; సం. దంష్ట్ర > పా. దత్త > దాత; సం. వింశతి > పా. వీసతి, సం. సింహః > పా. సీహా.

హల్లులు :

5. ఇతర ప్రాకృత భాషలలోకంటే పాలీలో ప్రాచీనార్థ భాషలోని హల్లర్ణములు ఎక్కువగా నిలిచియున్నవి. అసంయుక్తము లగుహల్లర్ణములకు మార్పు కాలేదు. పాలీ, ప్రాకృతములలో పదాంత హల్లులు జారి పోయినవి.

6. శషలు మూడింటిలోను ఒక్క సకారము నిలిచినది.

7. అబ్జధ్యస్థములైన డఫలు శశ్శలుగా మారెను. సం. ఆపీడా - పా, ఆపేశా; సం. మీఢ - పా, మీశ్.

8. అక్కడక్కడ పరుషములకు సరళములు వచ్చుట. ఆల్పప్రాణములకు మహాప్రాణములు వచ్చుటయుకూడ కలదు. సం. మృదంగ - పా. ముతింగ; సం. సుకుమార-పా. సుఖుమాల; సం. కుబ్జ-పా. ఖుజ్జ.

9. సంయుక్త హల్లులు అనేక విధములుగా మారుపాటు నొందినవి. సాధారణముగా పూర్వపు హల్లు పరహల్లుతో నెనయుచుండును. సం. సప్త-పా, సత్త; సం, దుగ్ధమ్ - పా. దుద్ద.

యరలవస కారములు వెనుకటి హల్లుతోకాని ముందటి హల్లుతోగాని సమాకరణము పొందును. సం. అర్కః - పా. అక్కో; సం. అగ్నిః - పా. అగ్గో.

సంయుక్తాక్షరములలో సకార మున్నప్పుడది హకారముగా మారుచుండును. సం. అసి.పా.

అతి; సం. వత్స - పా. వచ్ఛ; సం. అక్షి - పా. అచ్చి.

సంయుక్త వర్ణము లీ విధముగా సనికరణము పొందుట పరిపాటియైనను కొన్ని తత్సమ శబ్దములలో స్వరభక్తిచే సంయుక్తములు విడగొట్టబడుచున్నవి. స్వరభక్తి మూలముగా సంయుక్తముల నడుమ పాధారణముగా ఇకారము, క్వాచిత్రముగా అకారము కాని ఉకారము కాని చేర్చబడు చుండును. సం. గర్హతి - పా. గరహతి; సం. ప్రాప్నోతి - పా. పాపునాతి.

నామవిభక్తి :

10. పాలీలో ద్వివచనము అంతరించినది.

11. సంస్కృతములోవలె ఇందును లింగము శబ్దగతము. స్త్రీ పుం నపుంసక లింగములు మూడును కలవు. కాని యీ లింగ వివక్ష పట్టు తప్పుచున్నట్లు స్పష్టము. ఉదా. సభియో తీణిజనియో అని ఒక ప్రాచీన గ్రంథమున కలదు. ఇందు తిస్సీ (< తిస్రః) అని వాడుటకు బదులు 'తీణి' అను నపుంసకలింగశబ్దము వాడబడినది.

12. చతుర్థి విభక్తి స్థానమున షష్ఠివిభక్తి వాడుకలోనికి వచ్చినది.

13. వైదిక భాషలో 'అనన్' ప్రత్యయముతో కూడిన ప్రథమా బహువచన రూపమిందు గానవచ్చుచున్నది. ఉదా. దేవానః.

14. వైదిక భాషలోని తృతీయవచన 'ఆ' ప్రత్యయమిందును గలదు. ఉదా. ధమ్మేన, ధమ్మా.

15. సప్తమీ విభక్తిలో ప్రాచీన మగు 'స్మిక్' ప్రత్యయము వాడుకలో నుండెను. ఇది ప్రాకృతములలో 'స్మి, స్మి, స్సిమ్' అను రూపములను పొందినది. స్సిమ్ రూపము కూడ పాలీలో నున్నది.

16. పాలీలో ధ్వనులయందు గలిగిన మార్పుల మూలముగా చాలవరకు విభక్తి ప్రత్యయములు ఏకరూపతను పొందినవి. దీని కుదాహరణముగా ఆకారంత స్త్రీలింగ కర్ణా (= కన్యా) శబ్దమును గ్రహింపవచ్చును. ఈ శబ్దము తృతీయ, చతుర్థి, పంచమి, షష్ఠి, సప్తమీ విభక్తులందు కర్ణాయ అను ఒక్క రూపమే వాడబడుచున్నది.

క్రియావిభక్తి :

17. ఆత్మనేపదము క్రమముగా లోపించుచుండెను. వైదిక భాషలోని ఆత్మనేపద - ప్రథమ పురుష బహువచన ప్రత్యయ మగు 'ఆశే' అనునది కొన్నిచోట్ల పాలీలో గనబడుచున్నది. పా. లభతే (= సం. లభంతే)

18. ప్రాచీనార్య భాషలోని రేట్ రూపము కూడ పాలీలో కొంతకాలము నిలిచియుండెను. ప్రాకృతములలో నిది పూర్తిగా లోపించెను.

19. సంస్కృతములోని లిట్ రూపము వ్యవహారమునుండి తొలగిపోయెను. మిగిలిన భూతకాలికము లగు లక్ష్ లుక్ రూపములు రెండును కలిసి పోయినవి.

20. క్రియారూపములకు బదులు క్తాంత రూపముల వాడుక బహుళ మయ్యెను.

21. వైదిక భాషలోని కృదంత నామము యొక్క చతుర్థ్యక వచనరూపమే ఈ భాషలో తుమున్నంత రూపముగా వాడబడుచున్నది. పా. దస్సనాయే = సం. ద్రష్టుమ్.

పాలీవాఙ్మయము :

బుద్ధనిర్వాణానంతరము కొంతకాలము గడచినపిదప ఆతని శిష్యపరంపరలో గలిగిన అభిప్రాయ భేదములనుబట్టి జౌదమతము రెండు శాఖలుగా నేర్పడినది. అందొక్కటి మహాయాన మనునది. ఇది నేపాలు, తిబెత్తు, చైనా మొదలగు దేశములందు వ్యాప్తి గాంచినది. రెండవది హీనయానము. ఇది దక్షిణమున సింహళము, బర్మా, సయాము మొదలగుదేశముల వ్యాప్తి గాంచుటచే నిది దక్షిణజౌద మని పేరు గాంచినది. మహాయానమునకు చెందిన గ్రంథములు సంస్కృతములో వ్రాయబడగా ఈ దక్షిణజౌదమునకు చెందిన గ్రంథజాల మంతయు పాలీభాషలో వ్రాయబడుట తటస్థించినది.

పాలీవాఙ్మయములో ప్రాచీనభాగములు - జౌదమతధర్మములను తెలుపు గ్రంథములను - తిపిటకము = (తిపిటకము) లందురు. వానిని జౌదజేదము లనవచ్చును. తిపిటకము తనగా మూడుగంప లని యర్థము. అవి వినయ పిటకము, సుత్తపిటకము, అభిధమ్మ పిటకము అనునవి. బుద్ధుని తర్థవాళ రాజగృహములో

జరిగిన మొదటి శాస్త్రమతసభలో ఈ శాస్త్రధర్మ గ్రంథముల రచన జరిగిన దని చెప్పదురు. మరల నూరుసంవత్సరములకు తరువాతి వైశాలీపట్టణములో జరిగినరెండవసభలో ఇవి విస్తృతములయ్యెను. అశోకుని ఆధిపత్యమున జరిగిన మూడవ మతసభలో తిపిటకములు సరిగా నిర్వచింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. ఇందులో బుద్ధుని బోధనలను గురించిన తస్య అభిప్రాయములు కొన్ని గొలిగింపబడినవి. మరియు విదేశములకు శాస్త్రప్రచారకులను పంపవలసిన దనుతీర్మానము కూడ ఇంచే చేయబడినది. ఈ తీర్మానము ననుసరించియే అశోకుని కుమారుడగు మిహిందుడు నాతడు శాస్త్రధర్మప్రచారమునకై సింహళదేశమున కేగెను.

బుద్ధభగవానుని అభిభాషణములు, అతనిని గూర్చిన కథలు, ధర్మనియమములు, వానిని గూర్చిన వ్యాఖ్యానములు ఇవన్నియు తిపిటకములలో ప్రోగు చేయబడి యున్నవి. వినయపీటకము శాస్త్రమతగురువుల నియమములను గూర్చియు, సుత్తపీటకము బుద్ధుని యుపదేశములను గూర్చియు, అభిధమ్మము శాస్త్రవేదాంతమునుగూర్చియు తెలుపును.

వినయపీటకము :

శాస్త్రసన్యాసుల ఆశ్రమధర్మములను, నియమములను వివరించును. సంఘములో క్రొత్త హరిని చేర్చుకొనువిధానము, ఆయాకాలము లందు చేసిన పాపములను బుద్ధుకొనుట, వైద్య సహాయముచేయుపద్ధతులు, వారిలో వారిక వివాదములు, వైషమ్యములు గలిగినప్పుడు ఆనరింపవలసినరీతులను గురించియు ఇందు వివరింపబడి యున్నది.

సుత్తపీటకము :

శాస్త్రవేదములలో సుత్తపీటకము చాలముఖ్యమైనది. బుద్ధబోధనలను తెలిసికొనుటకీ గ్రంథము చాలి ఉపకరించును. ఇందు 8 భాగములున్నవి. వీనికి దీఘనికాయము, మద్ధిమనికాయము, సంయుతేనికాయము, అంగుత్తేనికాయము, ఖుద్దకనికాయము అని పేర్లు. నికాయము లనుటకు బదులు ఆగమ

ము లనుపేరులో (దీఘాగమము...అని) కూడ వీనిని వ్యవహరింపు రట! ఈ అలవాటు ఉత్తర శాస్త్రవాక్యమును ఎక్కువగా కలదు. సుత్తపీటకము మొదటి నాలుగుభాగములు బుద్ధప్రవచనములతోను, అతని శిష్యుల అభిభాషణములతోను, వాదములతోను కూడి యున్నవి. రచన చాలవరకు గద్యములో నున్నది. అచ్చటచ్చట పద్యగద్యములు గలదు. దీఘనికాయములోని 16 వ సూత్రమునకు మహాపరినిర్వాణ సూత్ర మని పేరు. ఇందు బుద్ధజేవుని అంత్య దినములలో జరిగినవిషయముల వర్ణన గలదు. సంయుతేనికాయములో మాఖ్యమైనది ధర్మచక్ర ప్రవర్తన సూత్రము. ఇందు బుద్ధుని ప్రథమ ధర్మోపన్యాసము గలదు. సుత్తపీటకముమొక్క 5 వ భాగ మగు ఖుద్దక నికాయములో ఈ గ్రంథములు స్రవణమైనవి.

1. ఖుద్దక పాతము. ప్రతిదినము వాడులు చేయుప్రార్థనలతో కూడినది. 2. ధమ్మపదము.

ఇది 423 ధర్మోపదేశకము లగుపద్యముల సంకలన గ్రంథము. ఇందు సగము పైగా పద్యములు శాస్త్రవేదములలోనివే. ఇవి గాక దేశమున వ్యాప్తి గాంచినవిన్న మరికొన్ని పద్యములు కూడ నిందు చేర్చబడి యున్నవి. 3. ఉదానగ్రంథము. బుద్ధుని అభిభాషణము లిందు పద్యరూపమున నున్నవి. 4. ఇతివుత్తుక. బుద్ధుడు చెప్పిన నీతిసూక్తు లిందు గలవు. 5. సుత్తినిపాతి. ఇందలి ఐదు భాగములలో పారాయణ వగ్గ మనునది ఒకటి. ఈ వగ్గములో బతేరి అను నాతని పదునారుగురు శిష్యులు బుద్ధుని అడిగినప్రశ్నలు వాని కాలకు చెప్పిన ఉత్తరములు గలవు. 6. విమానవత్తు. జీవితమున నొనర్చిన సత్కార్యముయొక్క ఫలితముగా జేవతలు నివసించు స్వర్గప్రాసాదముల వైభవమును వర్ణించునది. 7. పేతవత్తు-జీవితమున నొనర్చిన పాపపరిహారముగా ప్రేతములు అనుభవించు దుఃఖినితీని వర్ణించును. 8-9. ధేరగాథలు, ధేరీగాథలు-శాస్త్ర సన్యాసులు, సన్యాసినులు చెప్పిన సంకలన గ్రంథములు. 10. జాతకములు. బుద్ధుని పూర్వజన్మవృత్తాంతములను తెలుపుకథ లిందు గలవు. ఇవి గద్యపద్యరీతికములు, వీనిలో

పద్యభాగములు గద్యభాగములకంటె మిత సంప్రదాయము కలవి.

ఇవి గాక ఖండక నికాయములో బుద్ధుని పూర్వజన్మకథలను వర్ణించు మరికొన్ని భాగములు కలవు.

అభిదమ్మపిటకము :

ఇందు ధర్మవివరణమే గాని వేదాంత తత్వమేమియు గానరాదు. ఇందు నీతి, మనస్సత్వము, జ్ఞానస్వరూపము మొదలగు వివిధ విషయముల వివరణలు గలవు. రచన శాస్త్రపద్ధతిని నడచినది. అభిధమ్మమునకు బర్మాదేశమున నెక్కువ గౌరవప్రచారములు కలవు.

బౌద్ధధర్మములను బోధించు గ్రంథములకు కాలక్రమమున ననేకము లగువ్యాఖ్యానములు బయలుదేరినవి. మిహిందుడు క్రీస్తుకు ముందు 307 వ సంవత్సరములో సింహళీ మునకు బోయినప్పుడు ఏటకములనే గాక వానికి వ్యాఖ్యానమగు 'అనకథ' యనుగ్రంథమును కూడ తీసికొని వచ్చెను. సింహళీములో బుద్ధభూషుడు రచించిన వ్యాఖ్యానములు దీర్ఘవంశము మొదలగు చారిత్రక గ్రంథములు దీనిపైనే ఆధారపడి రచింపబడినట్లు తెలియుచున్నది.

బుద్ధభూషుడు క్రీ. శ. 5 వ శతాబ్దములో నుండిన ప్రసిద్ధ వ్యాఖ్యానకర్త. ఆతనికి పూర్వము సింహళీములో వ్యాప్తి గాంచినందుండి పాలీగ్రంథములలో నెత్తివ్రచరణము, పెటకోపదేశము అనువిషయములు. బౌద్ధధర్మమును తెలిసికొనుట కవి మార్గోపదేశికము. వీనిని బుద్ధుని శిష్యులలో నొక డగుమహాకచ్చాయనుడు రచించినట్లు చెప్పుదురు.

మిళిందపస్తా అనునది మరియొక ప్రాచీన గ్రంథము. ఇది మిళిందునకును ఛేరనాగనేనునకు బౌద్ధధర్మములను గురించి జరిగిన సంభాషణరూపముగా రచింపబడినది. ఈ మిళిందుడు క్రీస్తు పూర్వము రెండవ శతాబ్దంతమున ఇంకో 'హక్టియన్' రాజగు మినాండరని నిర్ణయింపబడినది. ఇతడు బౌద్ధధర్మమునం దాదరము కలవాడు.

బౌద్ధజేదములకు వ్యాఖ్యానము వ్రాసిన వారిలో బుద్ధభూషుడు ప్రసిద్ధుడు. ఈతడు హిందూదేశమున బుద్ధగయ సమీపములో బ్రాహ్మణవంశమున జన్మించెను. క్రీ. శ. 413

ప్రాంతమున సింహళీ మును పరిపాలించిన మహానాము డనురాజుకాలములో నీతిడు సింహళీమునకు వచ్చెను. అచ్చట బౌద్ధమతమును స్వీకరించి అనేక గ్రంథములను వ్రాసెను. అనూరాధపురములోని మహావిహారిములో నివసించుచు అక్కడనుండియే తన ప్రసిద్ధగ్రంథముగు విమర్శి మగ్గము, జాతక కథలపై వ్యాఖ్యానములు రచించెను. బుద్ధభూషునితో పాటు దెప్పదగిన ప్రసిద్ధ వ్యాఖ్యాతలు బుద్ధదత్తుడు, అనందుడు, ధమ్మపాలుడు. వీరిందరు ఇంచుమించు సమకాలికులు. ఇంకను వీరిశిష్యులలో వ్యాఖ్యానములను రచించినవారనేకులు కలరు.

పండ్రిండవ శతాబ్దమున మొదటి పరాక్రమబాహుకాలములో సింహళీ మున మరల గొప్ప సాహిత్యసంచలనము గలిగినది. ఈమహారాజు ఆధిపత్యమున అనేక కథలకు వ్యాఖ్యానములు వ్రాయించునట్లేతముతో మహాకస్సపు డనువాడు ఒక మహాసభను సమావేశపరచెను. దీనిమూలముగా నీకాలమున టీకారచనమునకు విశేషప్రాోత్సాహము కలిగినది. టీకాగ్రంథముల నీకాలమున రచించినవారిలో సారిపుత్తుడు, నాతని శిష్యులు ప్రధానులు. సారిపుత్తుని శిష్యులు మతచరిత్రనుగూర్చియు దాతావంశము, ధాంపవంశమువంటి గ్రంథములను వ్రాసిరి.

పదునేవ శతాబ్దమునుండి బర్మాదేశమునందలి బౌద్ధసన్యాసులే రచనలు ప్రాముఖ్యము తెందినవి. వాని ప్రధానముగా అభిధమ్మమును గూర్చి పరిశ్రమ చేసిరి. సగపటి రాజాకాలము (1442-68) నందుండిన అదియవంస అను నాతడు అభిధమ్మతపి భావనీ అను నొక టీకయు, జాతకకథలను గూర్చి జాతక విశోధన మనుగ్రంథమును రచించెను.

పదునారవ శతాబ్దమున వగరు ధమ్మసత్తమను తెంగాంగ భాషలో నున్నగ్రంథము మనుసార మనుపేర పాలీలోని కనువడింపబడినది. వగరు ధమ్మసత్తము 18 వ శతాబ్దమున అంతకు పూర్వము ధమ్మవిలాసుడు వ్రాసిన గ్రంథముపై ఆధారపడి రచింపబడినట్లు తెలియుచున్నది. మనసారము బర్మాదేశమున న్యాయశాస్త్రమునకు మూలాధార మైనగ్రంథము.

చరిత్రగ్రంథములు : సింహళదేశ చరిత్ర గ్రంథములలో ప్రధానమైనవి దీపవంశము, మహావంశము అనునవి. మొదటికి బుద్ధభూషుని కి పుంసము రచింపబడినది. ఇది క్రీ. శ. 325-352 మధ్య పాలించిన మహానేనుని రాజ్య కాలమువరకు గల చరిత్రను చెప్పుచున్నది. మహావంశమును మహానామము డనువాడు రచించెను. ఇందు చాలవరకు దీపవంశములోని కథా విషయములే పద్యరూపమున వర్ణింపబడినవి.

బర్మా సింహళదేశములలో మతగ్రంథములే గాక పాలీభాషకు సంబంధించిన లక్షణ గ్రంథము లనేకములు రచింపబడినవి.

పాలీభాషయొక్క లక్షణ గ్రంథముల చరిత్ర మహాకచ్ఛాయను డనువాని కాలము నుండి ప్రారంభ మగును. అతడే ఈభాషకు ప్రథమ వ్యాకరణకర్త. ఈ కచ్ఛాయనుడు బుద్ధుని ముఖ్యశిష్యులలో నొక డగుకచ్ఛాయ నుడే నని చెప్పుదురు గాని ఆధునికపండితులు దానిని వాస్తవముగా నెంచరు. ఈతడు 5 వ శతాబ్దములో నున్న బుద్ధభూషునిక తరువాతి వా డని తలంచుచున్నారు.

పాలీ వ్యాకరణమునకు మూడు భిన్న శాఖలు కలవు. వానికి కచ్ఛాయన, మొగ్గలూన, సుద్ద నీతి యనువ్యాకరణమును వ్రాసిన అగ్రవంశ అనువారు మూలపురుషులు. మొదటిశాఖ హిందూదేశమున పుట్టినను సింహళమున కాతింత్రి వ్యాకరణసంప్రదాయము ననుసరించి వర్ణింపబడినది. రెండవ పాణిని, చింద్ర, కాత్యాయనుల వ్యాకరణ పద్ధతుల ననుసరించి సింహళములోనే బయలుదేరినది. మూడవశాఖ బర్మాదేశమున వృద్ధి నొందినది. వీనిలో కచ్ఛాయనుని అనుసరించినశాఖయే ప్రాచీనము. మిగిలిన రెండింటిలో సుద్దనీతి శాఖ మొగ్గలూన శాఖకంటే ప్రాచీనము. ఈమూడు శాఖలలోను అనేకము లైనగ్రంథములు వ్యాకరణ ఛందోల్లంకారములకు సంబంధించినవి కలవు. ఈ గ్రంథాల మంతయు ఇంకను ప్రకటితము కాలేదు. పోయినవి పోగా తక్కినవి కొంత వరకు సిలోను బర్మా దేశములలో ప్రకటింప బడినవి. ప్రకటితము లైనగ్రంథములలో ప్రధానము లైనవి కొన్ని క్రింద నూచింపబడుచున్నవి.

కచ్ఛాయనగంధ లేక కచ్ఛాయన వ్యాకరణము. జంబూద్వీప నివాసి యగుకచ్ఛాయనుడు

వ్రాసినది. ఇందు 8 భాగములు గలవు. అం దొక్కొక్క భాగములోను నూత్రము, వృత్తి, ప్రయోగము, న్యాసము అనుప్రకరణములు గలవు. కచ్ఛాయనభేద మనుగ్రంథమునుబట్టి దీనిలో నూత్రభాగము కచ్ఛాయనుడు, వృత్తి సంఘసంఘి, ప్రయోగము బ్రహ్మదత్తుడు, న్యాసము విమలబుద్ధి అనువారు రచించినట్లు తెలియుచున్నది. కచ్ఛాయనుని నూత్రములు శర్మవర్మ కాతంత్రము, పాణినీయవ్యాకరణము ననుసరించి యున్నవి.

కచ్ఛాయన భేదము లేక కచ్ఛాయన భేద దీపికా పైవ్యాకరణమున కొక ముఖ్యమైన వ్యాఖ్యానగ్రంథము. ఇది ధర్మానందకృత మని గంధవంశమున కలదు. కాని కొందరు 14 వ శతాబ్దములో మహాయసు డనునాతడు దీనిని రచించె నని తలంతురు. కచ్ఛాయన భేద మహాటికా, సారథ వికాసినీ అని యీ గ్రంథమునకు రెండు టీకలు గలవు.

మొగ్గలూన వ్యాకరణము : సింహళమున భేరమొగ్గలూనునిచే రచితము. దీనికి సదలఖణ మని పేరు. కచ్ఛాయన వ్యాకరణము కంటే కొంత భిన్నస్వరూపము గలది. ధాతువర్గకరణ విషయమునను, వ్యాకరణ సంజ్ఞల విషయము నను కచ్ఛాయన వ్యాకరణముకంటే ప్రశస్తమైనది. మొగ్గలూనుడు 12 వ శతాబ్ది రెండవ భాగమున అనూరాధ పురములో నివసించి యుండెను.

పయోగసిద్ధి - మొగ్గలూనుని శాఖకు జేందిన వ్యాకరణములలో గొప్పది. సమగ్రమైనది. దీనిని సింహళదేశీయు డగు మేధంకరుడు 13 వ శతాబ్దములో రచించెను.

పదసాధన-మొగ్గలూనుని వ్యాకరణమునకు సంగ్రహరచన. ఇందు శబ్దము, సంధి, సహ సము, క్రియ, ఉపసర్గలు, పరస్పర్గలు అను విషయములను వివరించు ఆరు ప్రకరణములు గలవు. ఇదియు సింహళమున రచింపబడినది. మొగ్గలూనుని శిష్యు డగుపియదస్సి 12 వ శతాబ్దములో రచించెను.

పద్దనీతి : బర్మాదేశములలో రచింపబడిన వ్యాకరణ గ్రంథములలో నిది మిక్కిలి ప్రధానమైనది. క్రీ. శ. 1154 లో అగ్రవంశుడు దీనిని రచించెను. ఇత డా కాలమున నరపతి సిఘ డనుబర్మారాజునకు మతబోధకుడు గా

ఆంధ్రవాఙ్మయంలో బౌద్ధసాహిత్యం

శ్రీ నిడుదవోలు వేంకటరావుగారు

—: 0 :—

ఆంధ్రదేశములో మతసంస్కారములు, వాని పరిణామములు అవగాహన చేసికొనుటకు, తెలుగుభాషయొక్క పుట్టుపూర్వోత్తరాదు తెలిసికొనుటకు బౌద్ధమతగ్రంథాలతో ఆధారాలుగా నున్నవి. మతాలన్నీ, భాషాపరిణామాలకి అవినాభావ సంబంధమున్నదనీ, భిన్నభిన్నమత సంప్రదాయాలు, ప్రవర్తన సమయములో భాషాపరిపాటి ఆయామత సంప్రదాయాల

(22 వ పేజీ తరువాయి)

నుండెను. సప్తసీతి పాలీభాష కొక సమగ్రమైన వ్యాకరణము. ఇందు పదమాలా, ధాతుమాలా, కుత్తమాలా అను రి భాగములు కలవు. మొత్తము 27 అధ్యాయముల గ్రంథము.

ఛందోసారత వికాసినీ - ఇది వుశోదయ మను ప్రసిద్ధ పాలీ ఛందోగ్రంథమునకు వ్యాఖ్యానము. దీనిని సదమృజాణ రచించెను. బర్మాదేశముడు, ఇతడు కాలంత్రి వ్యాకరణమును పాలీలోనికి అనువదించెను.

కుబోధాలంకారము. ఇది ఛందోలంకారములను గూర్చిన రచన. 12 వ శతాబ్దమున సింహళీయు డగు శేరసంఘరశ్మితునిచే రచింపబడెను. ఇతడే వుశోదయమును కూడ రచించెను.

Bibliography.

2. Pali language and literature by Wilhelm Geiger authorised English translation by Bata Krishna Ghose. Calcutta University Publication.

3. History of Pali literature by B.C. law.

4. A History of Indian literature. Vol, II by Winternitz

1. ప్రాకృతభాషాత్పత్తి - శ్రీ మా కామేదేవలి వేంకటరమణాచార్యులుగారు, ఆంధ్ర సాహిత్యపరిషత్తుకెడితము.

యాల సాంకేతికతనుబట్టి, ప్రభావాన్నిబట్టి మార్పు చెంది, నూతనపదాలంతో పరిపుష్టమవుతుం దని మన పరిశోధకు లింకను గు రింపలేదు. వేదమతంతోపాటు వైదిక సంస్కృతము. బౌద్ధమతంతోపాటు పాలీభాష తెలుగు భాషలో అతిప్రాచీన కాలమునందే ప్రవేశించి దాని పరిణామానికి గోడ్పడినవి.

ఆంధ్ర అట్టకథ :—

ప్రస్తుతము మనకు కావలసినది బౌద్ధవాఙ్మయము. ఈ వాఙ్మయములోనే మనకు తెలుగునకు పాలీభాషను గలసంబంధం తెలియడమున కవకాశ మున్నది.

సుప్రసిద్ధ బౌద్ధ పదాచార్యుడు బుద్ధఘోషుడు క్రీ. శ. 5 వ శతాబ్దానికివాడు. బౌద్ధ పాలీభాషావాఙ్మయములో బహుగ్రంథరచయితగా ప్రసిద్ధి కెక్కినవాడు. ఆతడు వినయపీఠకమునకు వ్రాసిన 'సమంత పసాదిక' అనే వ్యాఖ్యానములో 'ఆంధకాట్టకథ' అను నొక గ్రంథమును పేర్కొన్నాడు. దాని మూలవాక్యము లివి. 'యంపన ఆంధకాట్ట కథాయమ్ ఆపరిఖిజేపమఖే, అనాపత్తి, భూమియంవినా జగతీయాపమఖం సంధ్యాకథం తొనట్టమ్ తమ్ ఆంధకర్మజే సాలేక్కమ్ సన్నివేశావీ కచ్చదనాగభపాలీయ సంధాయవట్టమ్.'

"Yam pana Andhakatta kathayam aparikhitte pamukhe anapattibhumi-yam vina jagatiya pamukham sandhyaya kathitam tovattam tam Andhaka ratthe patekkam sannivesa ekaccha dana gabhapaliya sandhaya vattam" (Dictionary of Pali Proper names. Page 110).

త్రిపిఠకములలో ప్రధాన మగు వినయపీఠకమును వ్యాఖ్యానించుచు చెప్పిన పైసందర్భమును బట్టి చూడగా, ఆంధ్రదేశమున నాయా ఘట్టములను నా దేశభాషలో వివరించుచుండి రనియు, నట్టి వివరణములకు, * ఆంధ్ర అట్ట

* ఆంధ్రఅట్టకథనుగూర్చి - నా తెనుగుకవుల చరిత్రలో అనతారికలో దిక్పాత్రముగా నూచించితిని. ఈ విషయమంతయును. డాక్టరు వి. రాఘవకాగారి ఆంధ్ర అట్ట కథ అను వ్యాసమునుండి గ్రహించబడినది. వారికి నా కృతజ్ఞత.

కథ' పేరున్నట్లును తెలియుచున్నది. మరియు నీ అట్టకథ బౌద్ధమతమునకు సాను మైన కాంచీ పురమున సంప్రదాయానుసారముగ గ్రహించి బౌద్ధభిక్షువులు ప్రచారము చేసి దని తెలియుచున్నది.

ఈ వ్యాఖ్యానములు క్రీస్తునకు పూర్వము 3 వ శతాబ్ద నాటివి. కాబట్టి యిప్పటికి రెండు వేల రెండువందలయేండ్ల క్రిందటివి. వానిలో నుదాహృత మైన ఆంధ్ర అట్టకథ ఆంతకు కొంచెము ముందుగా ప్రచారములోనికి వచ్చియుండవలెను.

ఇక నీ అట్టకథలోని భాష యేది యను ప్రశ్న. పాళీ భాషావాద్యులు చరిత్రలో, 'విమలచరణలా' అనువిద్వాంసు డిట్లు ప్రాసీయున్నాడు.

"Presumably it (the Andhakatta katha) was written in some native dialect of the Deccan."

ఆంధ్ర అట్టకథ దక్క నులోని యొక సానిక దేశభాషాభేదములో రచిత మై యుండునని యూహింపదగి యున్నది.

ఓర్కెట్టా అను నొక పాశ్చాత్యపండితుడు మరుడు తన పాతివర్తముల నాయా దేశభాషలలో నేర్చుకొనవలయు నని కానించి యున్నాడు. కాబట్టి ఆంధ్ర అట్టకథ ఆకాలమున నాంధ్రదేశమున ప్రచారమున నున్న పాత్ర భాషలో వ్రాయబడి యుండవచ్చునని విశ్వాసి టికి గ్రంథావతాడియల చుట్టబడి యున్నాడు.

టిబెట్టదేశమందలి బౌద్ధమత సంప్రదాయ చరిత్రము ననుసరించి, ఛేరగాథ యనుమత గ్రంథ మంతయు, పైశాచి భాషలో వ్రాయబడి యున్న దనియు నది పాళీ భాషకు సన్నిహిత మనియు, నదియు నొక ప్రాకృత భేదమే యనియు 'సి.ఎల్.' అనుపండితుడు ప్రాసీ యున్నాడు. ఓర్కెట్టానో మొదలగు భాషా వేత్తలు పై యభిప్రాయము నంగీకరించి యున్నారు - వారియభిప్రాయానుసారము దీని యందలి భాష 'పైశాచీపాళీ' అని చెప్పవలెను.

కాని పై పాశ్చాత్యపండితుల యభిప్రాయములు సరి కా దని గుణాభ్యుపండితునిచే రచిత మయిన బృహత్కథ నిరూపించుచున్నది. ఈ

అట్ట కథ క్రీ. పూ. 3 వ శతాబ్దికి కొంచెము. ముందుగా రచిత మైన దని మున్ను చెప్పి యున్నాను. ఆ కాలమునకు అనగా క్రీ. పూ. 320 నాడు బృహత్కథా రచనము జరిగినది. గుణాభ్యుపండితుడు, సంస్కృత, ప్రాకృత దేశభాషలను చూడింటిని విడిచి, వానికంటె విలక్షణ మగు భాషయందు రచనము చేసెదనని ప్రతిజ్ఞ చేసి పైశాచీ భాషలో రచనము చేసినట్లందు చెప్పి యున్నాడు. కాబట్టి యానాటికి పైశాచి యొక ప్రాకృత భాషాభేదముగా పరిగణితము కా లేదు. పరిగణిత మైనచో గుణాభ్యుపండితుని ప్రతిజ్ఞ నెఱవేరుట కవకాశమే లేదు. కాబట్టి క్రీ. పూ. 3 వ శతాబ్ది నాటి కది యొక దేశభాషాభేదమే.

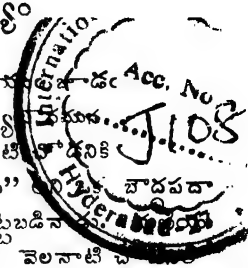
కాని యొచ్చటనే పైపాశ్చాత్యపండితులును, వారి ననుసరించి తెలుగుభాషా తత్వ వేత్తలును నొకరినిగ నసమాను ననునొంచివారు. గుణాభ్యుపండితుడు స్పష్టముగా "సంస్కృత ప్రాకృత, దేశభాషలు" అని చెప్పి చున్నప్పుడు సంస్కృతి ప్రాకృతములకంటె భిన్న మగు దేశభాష యొకటి యిప్పటి కుండవలెనుగా అప్పటి దేశీయులైన ప్రజల వ్యవహారములో నది యుండవలెనుగా. ఆ దేశభాషయే తెలుగు. స్పష్టమైనదిగా నితర భాషా పదములను తనలో నిమిషముకొను భాషా తత్త్వము కలది యగుటచేత నాకాలమున ప్రచారములో నుండిన పైశాచీ, పాళీ భాషా భేదములను గ్రహించి తనలో నీడము చేసి కొన్నది.

పై ఆంధ్ర అట్టకథ పై నూత్రము ననుసరించి పాళీ పైశాచీపద సమ్మిళిత మగు తెలుగుభాషలో వ్రాయబడి యుండెనని చెప్పవచ్చును.

పైశాచీ, పాళీ భాషలు ప్రాకృత భాషా భేదములుగా నామెనుక పరిగణితము లైనవి. కాని ఆ యాగ్రంథములలో పాళీకి బదులుగా జాళికి యని వ్యవహార మున్నది.

ప్రకృతే సంస్కృతా యాస్మ
ప్రాకృతీ వికృతి ర్మతా
పడ్విధా సా ప్రాకృతీ చ
శౌరసేనీ చ మాగధీ

పైశాచీ చూళికా వై స్యా దపభ్రంశ యుతి క్రమాత్.

కాని రసారవసుధాకర మనునలంకార గ్రంథమున (క్రీ. శ. 14 వ శతాబ్ది) పైకాచీ చూలి కావై స్వాత్ అనుచోట స్పష్టముగా పైకాచీ పాలికా వై స్వాత్ అని పాలీభాష పేర్కొనబడినది.

ఆనాటికే యొక ప్రత్యేకదేశభాష గా నున్న తెలుగు బౌద్ధమత వ్యాపన కాలమున నా మతభాష యగుపాలీభాషాసంబంధముచే బలుపు చెందిన దని నిరూపించవచ్చును. పాలీ, పైకాచీ భాషలు ప్రాకృతభాషాభేదములు గా పరిగణిత మైనతరువాత, వైయాకరణులు తెలుగును ప్రాకృత భేదముగా పరిగణించిరి. సంస్కృతానుయాయులు దానిని బలపఱచిరి. ఆనాటినుండి తెలుగులో ప్రత్యేకముగా తెలుగు పుట్టుపూర్వోత్తరములగూర్చి పరిశ్రమ చేయుట కవకాశము లేక పోయినది. బౌద్ధపాలీవాఙ్మయ మాయవకాశము గల్గించినది. తెలుగు భాషా ప్రత్యేకత ప్రాచీనత తెలుపుదు చేసినది.

తెలుగుభాషలో మొదట మనకు బౌద్ధ మతముతో పరిచయము గల్గించిన గ్రంథము పాల్కురికి సోమనాథుని పండితారాధ్య చరిత్ర. వీరశైవమున నారాధ్యసంప్రదాయము ప్రవర్తింపజేసిన పండితారాధ్యుడు పరమత ఖండనము గావించి, యారాధ్యసంప్రదాయము నాంధ్రదేశమున సుప్రతిష్ఠితము చేసెను. ఆ సందర్భమున నాతఁ డితరమతములతోపాటు బౌద్ధమతమును ఖండించెను. కాబట్టి యాకాలము నాటికి, అనగా క్రీ. శ. 1150-1200 నాటికి బౌద్ధమతము తెలుగుదేశమున కొన యూపిరిలో నైన నచ్చటచ్చటనుండె నని యంగీకరింపక తప్పదు. ఇక పండితారాధ్య చరిత్ర వాదప్రకరణము జదివినచో, బౌద్ధమతమే కొంత ప్రచారములో నున్నట్లును, జైనచార్వాకాది మతము లంతగా ప్రచారములో లేనట్లును తెలియుచున్నది. ఆప్రకరణ ప్రారంభములో,

“పండితారాధ్యుఁ డఖండితకీర్తి

సనదనోలను మహాసద్భక్తమహిషఁ

దనరార వ రింపఁ దత్ప్రసవమునఁ

బండితారాధ్యులఁ బ్రభుశక్తిమహిమ

పాండిత్యమును శివభక్తి పెక్కువయు

సకలవిద్యాప్రాధి సర్వజ్ఞతయును

సుకృతిచిహ్నయు భావకుని చిహ్నధి

శీలసంపద వచస్పిదిగ్విజయ-దండ Acc. No. J.108
జాలక చాల సహృదయమున...
నరపతి యగువలనాటికాదనికి
గురుఁ డగుచుండు” అని బౌద్ధపదా

చార్యుడు ప్రవేశపెట్టబడిన...
నాతడే తన శిష్యుడు వెలనాటి చ...
‘వారికి మాకును వాద మిప్పింపు, వారి
నోడింతు’ నని పండితారాధ్యుని వాదము
నకుఁ బురికొల్పెను. గురుని యజ్ఞాప్రకారము
రాజు పెద్దపథ చేయించి పండితుని నిల్వ
నంపెను. పండితుడును.

“అరింపఁ ద్రుతి కైన నధిపతి కైన

యంకంబుఁ దర్కంబు నన్నఁ బోవలయుఁ
దానఁ దప్పేమి, వోఁ దగ వగు ననుచు”

లింగార్చన గావించి, జంగమాశీర్వాదములు
గైకొని దోసమరాజయ్య మొదలగు శిష్యులు
వెంట రాగా సభాసలిక వచ్చెను. బౌద్ధాచార్యు
నికి పండితునికి వాదము ప్రారంభ మయ్యెను.
పండితుడు మొదలు వేదవాదమును, కర్మవాద
మును, కాలవాదమును, ఆవెనుక వేదాంతమత
మును, సాంఖ్యవాదమును, యోగవాదమును,
చార్వాకవాదమును, పాంచరాత్ర వాదమును,
క్రమముగా, సోపపత్తికముగా ఖండించి యా
పైబౌద్ధగురువునుమాచియిట్లు వాదించసాగెను.

పురము లేగెడునాఁడు పురహరునాజ్ఞ

హరియు సాక్షిదృష్టుఁడై యుండఁ గాన

జలజనాభుని దశజన్మంబులందు

నిల బౌద్ధజన్మంబు గలుగును గాన

తగఁ గూర్మవామనదాసులు గలుగ

నొగి బుద్ధదాసి లే కుండఁడు గాన

సరిశ్రుతి బాహ్యంబు జైనబౌద్ధంబు

నరయఁ గించిచ్చేద నుంతియ కాన

వెండి బౌదుఁడు వైష్ణవుండుముక్క వైష్ణ,

వుండు బౌద్ధుండు గావున, వేయు నేల

బౌదుండ వినుము నీ బౌద్ధంబు, శ్రుతివి

రుద్ధంబు, భవపాశబద్ధంబు, భువి ని

షిద్ధంబు, దుఃఖసమృద్ధంబు, పాప

బద్ధంబు మున్న యబద్ధ మెట్లనిన

కొఱలు మనోమయకొఱంబులోన

మఱి లోఁచువిజ్ఞానమయకోశ మదియు

బుద్ధి దా త్పణికంబు పారిపారిఁ బూర్వ

బుద్ధియం దవగతిఁ బొందించుజీవ

సంతతివోలెను జను నుత్తరోత్త

రాంతరబుద్ధి దా న ట్లదయింప
 నరయ సంతతిరూప మై నోచుబుద్ధి
 సరి నాత్మ యాబుద్ధి సంతతియందు
 దులుకాడు త్తణికాపతుర్విధభావ
 సల నొకానొక్క భానంబు సంధిలు
 త్తణము విము క్త సంగత మగు నేని
 త్తణభంగురము ము క్తకారణం బగు నె
 యొక్క యొక్క యొక్క లెక్కించి, మీద
 నొక్క యొక్క యొక్క డనుటడిగి, రెం డనుచు
 ముందట నొక్క యొక్క యొక్క డనుచు నిట్లు
 ముంద లెంచుచు వెన్నె మొగిల కెడునట్లు
 లరుగ నడిపవాహము వీచు లుడుగ
 భక్తి మై ముందట బాటుచున్నట్లు
 వెలుగడదావాగ్ని వెనుక నారంగ
 గలను ముందట బొంగి కాలనున్నట్లు
 గనుగొని విగచితాత్మరపం క్తి జనువ
 వెనుక గ్రచ్చుతీ ముందటను జాగ్రునట్లు
 ఖండింపక యపూసకాయ యె, కాయ
 సం డయి పండు నేర్పడ బీజ మయ్యు
 బీజంబు మొలక యె పెరిగి, ముందటను
 బ్రాజిల్లి వెనుక రూపము నెడునట్లు
 ముందట నాత్మయు ము క్తి బొందంగ
 సందంద వెనుకయు నడగునంటేని
 వడిల బుట్టి నిలిచి తా నడగునంతటన
 నడిసన తత్ త్తణ సాయిత్యమునకు
 త్తణవాదభంగంబు గాదె యాయు క్తి
 ప్రణుతింప నెద్ది యుత్పత్తి త్తణంబు
 యని వివాదాదుల మగు నేని నింక
 జనువు లేల, స్వనాశసంగ్రహ మైన
 దఱి దఱి నేర్చునే నా నుదయుంప
 మళి యది గార్వత్యమంబు దా నగునె
 జానును మొదలన తవిలనవిష్ట
 డైసంతతియందు నొక గాక, త్తణము
 మోక్షంబు బొందిన మును బొందు గాక
 లక్షింపక దన కగులాభ మున్నదియె !
 అంచితవైవాగమాదుల మతీయు
 గించిగ్రుణములు మిక్కిలి మీత్రములు
 నవియు మాట లన, సత్యము నహింసయును
 నివి నిజవ్రతము లం డ్రవియును లేవు
 సూపి వెట్టిన దిండ్రు, సంపక గా దండ్రు
 సంప సహించుట సంపుట గాదె
 బొం కీశ్వరుం డండ్రు బొంక గా దండ్రు
 బొంకులలో దెద్ద బొం కిది గాదె ?

యన్ని యాశ్వురుడు లే డండ్రు దా నేల
 యెన్నంగ ముందు నిల గల్గె డెట్టి ?
 త్తణభంగురం బగు గర్భంబు దాన
 బ్రణుతింపక దత్తర్థఫలము వొందించు
 ననుటయు బొదుల కనుమతం బగుట
 దసరి యాబుదుండు దైవ మం టెద్ది ?
 సంగతి నై వంబు-శశవిషాణంబు
 భంగిశూన్యం బంచు బొదాదు లాది
 విరచింపక గా జతుర్వింశతి తీర్థ
 కరులు భూతాదిత్రికాలవ రనులు
 నెన్న డెబ్బదివొంద నేడ్వరు మునులు
 మున్ను శూన్య భాసములు నేయుచునీ
 శమదమానుషాన జ
 యమనియమోదికాష్టాంగ యోగాది
 భగ్యకర్మఫలప్రదాత యెవ్వండు
 నిర్మించు ? గ్రియలకు నిర్వాహ మెద్ది ?
 లిజిరి యుత్పత్తి నీతి విలయహేతు
 వవునె దైవము శూన్య మయ్యె నేనియును
 తెలియ నుత్పత్తి నీతి విలయహేతు
 విల గాని యది దైవ మెటును గాదు;
 దలపోయ శూన్యతత్త్వము గలయదియె
 దలపోయ శూన్యతత్త్వము లేనియదియె
 కలదేని శూన్యంబుగా దశూన్యంబు
 కలుగ దేన్ శూన్యంబు గలుగ దె ట్టినక
 గలదేని శూన్య మక్షపలుకు దా బొంకు
 గాన, యహింసావీహినులు, సత్య
 హింసా గ్రియాఫలహినులు, గర్మ
 హినులు నిజదైవహినులు, పుణ్య
 హినులు నగునట్లు నాదులకును
 గలుగునే మోక్షవిక స్మరసుఖము ?
 తలపోసి బాద ! వాదం బుడు మట్టి
 బాదంబు సిఱుతల బంటియు లేదు."

పుటలు. 585-590.

బాదాచార్యుడును పండితారాధ్యుని వాద
 ప్రాథమకు నిలువజాలక యాతని "ప్రశ్నోత్తర
 ములకుఁ దగిలిన ప్రశ్నోత్తరము లాపాదింప లేక"
 పండితుని ధిక్కరించి పల్కుచును సభాసలి
 వెలువడియెను. పండితుడు ప్రతిపక్షుల నంద
 అను జయించి, శివమతము సోవ్యత్కృష్ట మని
 నిరూపించి సిద్ధాంతీకరించి చిరప్రతిష్ఠమును
 గావించెను.

రాజసభలో తనకు గలిగిన యోటమిని
 అవమానమును బొందు సహింప లేక యప్పుడే

మఱియొకని తోడు తీసికొని కాకాలనియందు చెన్నమల్లికార్జును దీప స్తంభము పెల్లగించి దానిని రాజసభలో ప్రతిష్ఠించెను. అంత రేమలదేవలయ లనెడు శివభక్తులు బౌద్ధుని చంపునుపాయ మాలోచించుచుండిరి.

సనదప్రోలికి కొంతదూరమున సముద్రాంతర మందు నొకలంక గలదు. అందున్న బౌద్ధాలయ మున కీ బౌద్ధాచార్యుడు ప్రతిదిసమును పోయి బుద్ధుని నేపించుచుండును.

రేమలదేవయ లీసంగతి నెఱింగి యొక నాడు బౌద్ధు డక్కడి కేగునప్పుడు వెనువెంట జని యాతని జంపి వేసిరి. ఈ ఘోరకృత్య మంతయు పండితారాధ్యునివలననే జరిగిన దని యూహించి, వెలనాటి చోడడు పండితుని రావించి

‘...విద్యుత్తము, సదసన్న్యవేళు
బ్రహ్మవంశజు బౌద్ధపదపదాచార్యు
బ్రహ్మజ్ఞుఁ జంపింపఁ బాడియే’

యని కోపించి పలుకగా, పండితారాధ్యు లా పని చేయించినది తానే యని, తనపై బెట్టుకొనియెను. చోడరాజును పండితుండు దండ నార్హుండు గాన యక్షిదండము విధించితి ననెను. పండితారాధ్యుఁడు రాజు తన కన్నులు తీయించ నవసరము లే దనియు, తానే తనకన్నులను పెఱికికొని శివుని మాహాత్యమువలన తిరిగి పడయుదుననియు, కన్నులు రెండు పెఱికికొని, తిరిగి, తన కన్నులే గాక, ఊర్వ నేత్రములు (నిలువు కన్నులు) రెండును పడసెను. పండితుడు శివనింద చేసినందులకు వెలనాటి చోడని శపించి బసవనిఁ జూచుటకు బయన మయ్యెను.

బౌద్ధమతముతో సంబంధించిన పండితారాధ్య చరిత్రమున గల కథాభాగమును జూచిన, మన కాకాలమునాటి బౌద్ధమత వ్యవస్థ బోధపడ గలదు. పండితుని కాలము నాటికి బౌద్ధమతము దాని యంత్యదశయందుండినని చెప్పవచ్చును. ఇంతేకాక పై వాద సందర్భమును పరిశీలించిన నందు ముఖ్యముగా శూన్యవాదము ఖండిత మైనట్లు స్పష్టమగుచున్నది. దీనికి కారణము లేకపోలేదు. హీనయాన, మహాయాన, తాంత్రిక, శూన్యవాదములను నాలుగు బౌద్ధమత పథకములలో మహాయాన, శూన్యవాదములను ప్రతిపాదించిన

నాగార్జునుడు ఆంధ్రుఁడు. నా గా గు ను ని గ్రంథముల మూలమున నే యారెండు వాదము

గాగును డాంధ్రు డైనకారణముచేత శూన్య వాదమే యాంధ్రదేశమున నెలకొనినది. ఆంధ్ర దేశీయు డగుపండితారాధ్యుడును నీవాదమును నాగార్జునుని గ్రంథమూలమున నె గ్రహించెనని చెప్పవచ్చును.

పండితారాధ్య చరిత్రమున పై కథ వెలనాటి చోడసగార్హి యున్నను, చందవోలు శైఫీగారులో కొండ పడమటి బుద్ధరాజు బౌద్ధగురువుల శిష్యుడనియు, తమ గురువు ప్రోత్సాహమున వారు తైవు డైనపండితారాధ్యుని కనులు తీయించినట్లును చెప్పబడి యున్నది. ఈ శైఫీ యతులోని విషయము పెద్దది యగుటచే నిక్కడ నుదాహరింప లేదు.

వెలనాటి చోళరాజును, కొండపడుమటి బుద్ధరాజును కేవలము బౌద్ధమతావలంబకు లని చెప్పటకు శాసనాధారములు లభింప లేదు. పండితారాధ్య చరిత్రమున ప్రస్తావనైన వెలనాటి చోడడు మాత్రము, తనకు పూర్వమైన వెలనాటిరాజులు శైవులుగ నుండినట్లును, తాను మాత్రము బౌద్ధమత మంగీకరించినట్లును దానివలన చరమదశలో చింత నొందినట్లును, నాగ్రంథమున నిట్లు చెప్పబడి యున్నది.

‘ధరణీశ్వరుడు తమ తమ తగంబునను హరుని భక్తుల కాని యన్యంబు లేదు కనియు వినియు నెఱుంగని బౌద్ధమతము తనకుఁ బ్రాప్తం బయ్యె ధర్మతరంబు. వేదబాహ్యము ముక్తిమిముఖంబు శూన్య వాదం బగును బౌద్ధవాదం బనంగ’ పాపంబు దుర్బోధపా రైతి నింక.

మహిమాప్రకరణము.

పండితుని కాలమునందు నా ప్రాంతముల బుద్ధోపాసన కల దనుటకు కొన్ని దృష్టాంతములున్నవి.

1. శ్రీ. శ. 1147. బెజవాడ మల్లేశ్వర స్వామి దేవాలయమున మహామండలిక భీమన సంధి విగ్రహి సోమన ప్రెగడ శాసనము. 'ఆంధ్రధరణి పంచారామముల మహాదేవరలకు బుద్ధ దేవరకునుం జేబ్రోలు సమ్మహాసేనున కునుం, బిదపురము హుంకారశంకరిక,..... బెజవాడ మల్లేశ్వర దేవరకు నఖండదీపములు' అని యందు గలదు. 1

2. శ్రీ. శ. 1182. కోటకేతరాజు అమరావతి శాసనము. శ్రీ మహామండలేశ్వర కోటకేతరాజులు శకవర్షములు 1104 గు నేంటి మాఘశుద్ధ ౧౦ గురువారమున శ్రీ బుద్ధ దేవరకు గుంకములోనుగా సర్వాయములతో నాచిం ద్రార్కముగా నిచ్చిన డాక్టు.....కోటకేతరాజులు తమకు ధర్మార్గముగా శ్రీ బుద్ధ దేవరకు నఖండవర్తి దీపంబులు గెంటికి సై యిచ్చిన యిస్తునెట్లు. ౧౧౦³

8. శ్రీ. శ. 1234. బయ్యంబ శాసనము. 3 వెలనాటి చోడని బావమరదియే కొండ పడుమటి బుద్ధరాజు. బుద్ధరా జనుపేరును బట్టియే, యాకాలమున బౌద్ధారాధన కొంత వఱకు వ్యాప్తిలో నుండే ననితెలియుచున్నది. కాని యాకాలమునందే వీరశైవమతప్రచారము విశేషముగా జరుగుటచేత, ఆవేనుక నతిస్వల్పకాలములోనే బౌద్ధమతి మాంధ్రదేశమున నడుగంటినది.

ఆకాలమున వీరశైవవాఙ్మయమునందక్క, కుటియే యాంధ్రకావ్యములందును బౌద్ధమత ప్రశంస కానరాదు. వీరశైవ వాఙ్మయము వేనుక నార్య వైదిక ధర్మప్రతిపాదక మగు భారతాది గ్రంథములు, వైష్ణవభక్తి ప్రతిపాదకము లగుభాగవతాదిగ్రంథములు ప్రబలివవి. ఇక పందొమ్మిదవ శతాబ్దివఱకును ప్రచుర మైన ప్రబంధయుగమున కూడ, శైవ వైష్ణవభక్తి ప్రతిపాదకము లగుకథానిన్ని వేశములును, నవ్వైతమతానుయాయు లగు కవుల రచనలును విరివిగా సాగుటచేత నిరుపదియవ శతాబ్ది ప్రారంభమువఱకును నీ బౌద్ధమతవిశేషములు తెలుగువాఙ్మయమున నెఱుకపడ లేదు.

ఇరువదవ శతాబ్ది ప్రారంభమున నింగ్లీషు భాషములముగా బౌద్ధమతమును ప్రతిపాదిం

చినబుద్ధుని జీవితవిశేషములును, బౌద్ధ మత సిద్ధాంతములును, చరిత్రయు చక్కగా తెలిసివది.

అద్యతన బౌద్ధ వాఙ్మయసంబంధము లగు గ్రంథములలో శ్రీ తిరుపతి వేంకటకవుల బుద్ధ చరిత్ర ప్రశస్త మైనది. ఇది యాతాత్వాసముల పద్యకృతి. భాషాపోషకుఁడును, బహుళాంధ్ర ప్రబంధప్రకటనకర్తయు నగు శ్రీ పోలవరము జమిందారునకు కృతిగా వెలసినది. పండిత వతంసు డగుకృతిపతి తిరుపతి వేంకటకవులను బిలిచి

“ఇద తేజః డైనబుద్ధదేవుచరిత్ర
మత్స్యఘోషముఖుల ననుసరించి
యస్మదంక్షితముగ నాంధ్రకావ్య మొనర్పుఁ
డనుచు” కోరగా

వారికృతిని రచించించిరి. కాని కృతిపతి కోరిన టిది అత్సఘోషుని బుద్ధచరిత్ర ననుసరించినది కాదు. ఆర్నాబుదొరవారింగ్లీషులో రచించిన ‘The light of Asia’ అను పద్య గ్రంథమునకు వచనరూపముగా వెలసిన యొక సంగ్రహగ్రంథము ననుసరించినది. అధునాతన చారిత్రిక కావ్యముల కాదర్శప్రాయ మైన రచనాసౌపమము గలకృతి. రచనాకాలము శ్రీ. శ. 1902.

ఈ కాలముననే యనగా శ్రీ. శ. 1902 లో బుద్ధుని జీవితమును గూర్చిన ప్రథమ వచన గ్రంథము “గౌతమ బుద్ధచరిత్రము” అనుపేర క్షీర్తిశేషులు ఓ. వై. డొరసామయ్యగారు రచించిరి. ఇది ప్రాథమిక మైనను దీనివెనుక ద్వితీయముగా వెలసిన చిలకమర్తి వారి సిద్ధార్థచరిత్ర యద్వితీయ మైనది. చక్కని చిక్కని వచనరచనతో, సమీచినముగా బుద్ధునిచరిత్ర వివరించునది. ఈ వ్యాసకర్త శ్రీ. శ. 1922 లో ననగా నిప్పటికి ముప్పది నాల్గేండ్ల క్రిందట ప్రథమ శాస్త్రపరిక్షకుఁ బఠనీయగ్రంథముగాఁ జదివి యున్నాడు.

దీనివెనుక పి. వెంకటాచలపతి రావు (1915), పాలపర్తి రామమూర్తి (1915), పి. నంజుండప్ప (1916), కాంచనపల్లి కన కాంబ (1918) మొదలగువారు కళాకాలలలోని విద్యార్థులకొఱకు వ్రాసిన బుద్ధుని

జీవితములు గలవు. వీని యన్నింటిలో పై చిలకమర్రివారి సిద్ధాంతచరిత్ర ముఖటాయ మానము.

పౌధధర్మములు బోధించు గ్రంథములలో తొలుత రచిత మైనది-శ్రీ దాసు నారాయణ రావుగారి బుద్ధసీత (1908) పేర్కొన దగి యున్నది. ఆవేసుక ప్రధానమతగ్రంథ మగు “ధర్మపదము” శ్రీ రాజా వాసిరెడ్డి సదా శివేశ్వర బహద్దరు జయంతిపురము జమీందారు వారిచేతను, కళాప్రపూర్ణ చిలుకూరి నారాయణ రావుగారిచేతను వచనము లో ననువదించ బడినది.

బుద్ధుని బోధనలు నాటకరూపమున వెలయుట సహీనాంధ్రమున నొక విశేషము. బుద్ధుని తి రచయితలగు దాసు నారాయణరావుగారు ‘బుద్ధనాటకము’ను, ఆంధ్ర షేక్స్పియరు పానుగంటివారు ‘బుద్ధబోధసుధ’ యనునాటకమును రచించిరి.

మొదట జాతక కథలనుగూర్చి, పౌధ వాఙ్మయమునుగూర్చి పరిశ్రమ చేసినవారు కీర్తి శేషులు కిశాంబి రంగాచార్యులు గారు¹. వారి వచనరూప జాతకకథలును “అంబత్తసుత్తము” వారి వ్యాసములును జాతక కథావ్యాప్తికి తోడ్పడినవి. శ్రీ సన్నిధానము నూర్యనారాయణశాస్త్రిగారి ‘జాతక కథాగుచ్ఛము’ హృదయ మైనరచన గలది యీ సందర్భమున పేర్కొనదగినది.

పౌధవాఙ్మయచరిత్ర పరిశీలనలో ముందు కీ. శే. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిలవారు వెలుగుబాట చూపినారు. శ్రీకాకుళక్షేత్రము (కృష్ణాజిల్లాలోనిది) గూర్చి వ్రాయుచు అది మొదట పౌధక్షేత్రమని, దాని పేరు సిరిక కొలను అని, అది క్రమముగా సిరికాకొలను, శ్రీకాకొలను, కాకొలను, వైష్ణవము ప్రబలిన తరువాత శ్రీకాకుళమ్, శ్రీకాకుళము అయిన దని నిరూపించి యున్నారు. (చూ. పండితా రాధ్యచరిత్ర అనువ్యాసము. పుట. 80-81.)

పౌధవాఙ్మయపరిశోధన సలిపిన చారిత్రకు

లలో శ్రీమల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగా రగ్ర గణ్యులు. వారి అమరావతీనూపములు, చారిత్రక వ్యాసములు, పౌధయుగము అను గ్రంథములు పౌధమత మార్గదర్శకమున నెట్టి పరిణామము బోధించినది చక్కగా తెలివిడి చేయుచున్నవి.

ఆచార్య నాగార్జునునిగూర్చి కొంత పరి శోధన జరిగినది. శ్రీకొడాలి లక్ష్మీనారాయణ గారు నాగార్జునచరిత్ర వ్రాసిరి. శ్రీదుర్గిరాల బలరామయ్యగారు పౌధవాఙ్మయబ్రహ్మ నా ప్రస్తుతి కెక్కిరి.

ఈ వాఙ్మయమునకు సంబంధించిన కొన్ని పద్యకృతులు, కేయకృతులును నీనాడు వెలసినవి. వాని లో అజంతాసుందరి, అశోక సామ్రాజ్యము మున్నగునవి కలవు. కాని వానిని మించినకృతులు మూడు కలవు. అందు తొలి కృతి పింగళి కాటూరి వారి సౌందరనందము. సుందరి నందుల ప్రణయ సౌభాగ్యమును వర్ణించు నీరసవత్కృతి యద్యత్సాంధ్ర వాఙ్మయమున చాల ప్రసిద్ధి కెక్కినది.

తెలంగానా కవిమండలికి నూర్యచంద్రుల వంటివారు దాశరథి నారాయణరెడ్డిగారలు. దాశరథి కావ్యము మహాబోధి ప్రశస్తకృతి. అందుండి కొన్ని యుదాహృతులను చూడుడు.

“దుఃఖమునకు తృప్త

తొలి కారణం పాప

దాని సంపితేయః

బూన వలయు

మంచివాని వగుము

మంచి గావించుము

అంతకన్న మించి

నట్టి దేది?”

“బలవంతుడు సాధుం డయి

చెలగిన ప్రతివాఁడు గలి నేయును;వాఁడే

కలగి యొకడెబ్బ తీసిన

తొలఁగుదు రెల్లరును ప్రక్క-త్రోవల

వెంటక.”

1. వీరు విజయనగర మహారాజావారి కళాశాలలో చిరకాలము ప్రిన్సిపాలుపదవి నలంకరించిన కిశాంబిరామానుజాచార్యులవారి పుత్రులు. వీరును నా కళాశాలయందే గణితశాస్త్రోపన్యాసకు లై, ప్రిన్సిపాలుపదవి నలంకరించి రెండేండ్లక్రిందట కీర్తి శేషు లైరి. వీరు సంస్కృతాంధ్ర భాషలలో గొప్ప విద్వాంసులు.

“ఒక తె ఖరూరము
లాలించి యందించు నిం
కొక తె అంబుజనాళ
శకలము లిడు.

* * *

“ఒక తె నెజ్జ యైన
నొక తె కంబళి మాను
ఒక తె అన్న మైన
నొక తె నీరు
ఒక తె వేణు వైన
నొక తె వల్లకి యాను
ఒక తె గిట్టకున్న
నొక తె గిట్టు (?)”

“చల్లెడ్చె దుఃఖభరమున
గల్గెడ్చెను గుట్ట లేడ్చె కాననమే తా
రట్లాడే నేమి తోచెనక
పోట్లాటలు మానిసింహములుచింతిం చెన్”

నారాయణరెడ్డి నా గార్జున సాగరం-
గేయ కావ్యము నా గార్జున శిల్ప కళా
చార్యుడు పద్యదేవుడు నాయకుడు. శాంతి
శ్రీ నాయకి. గ్రంథప్రారంభంలో—

“ఇత్వోకు వంశక్షి తీంద్ర చంద్రులకీర్తి
కౌముదులు సలడల కిలయ విరిసిననాడు
కృష్ణవేణీ తిరింగిరి పయఃకంకిణులు
త్రిశిరణక్వాళాల జ్వల నింపిననాడు
శ్రీపర్వతాగ్రమ్మ సింహశాగత జౌధ
భిక్షువుల విజ్ఞానపితక మృగునాడు

సిదార్థుని విశుద్ధసిద్ధాంతబీజములు
శాఖోపశాఖ లై సాగిపోయిననాడు
నేను జీవించి యున్నా నంచు భావించి
పలికింతు గేయకావ్యమును హృదయము
వెంచి”

అని వ్రాసినవిషయమే గ్రంథముయొక్క
విశిష్టతను చెలుపును.
పైకృతులు మూడును బుద్ధజయంతి సంద
ర్భమున స్మరింపదగినవి.

ఇంతవరకును కథలు గాథలు మూలమున
నీ వాఙ్మయము పెరిగినను చారిత్రకముగ,
సప్రామాణిక మైనబురుని జీవితచరిత్రయే
తెలుగున కొంతగా నున్నది. ఇక మతతత్త్వ
వివేచనమునుగూర్చి చెప్ప బని లేదు. ఇంగ్లీషు
భాషలో నీ విషయములనుగూర్చి ప్రామాణిక
గ్రంథము లేన్నియో యున్నవి. సంస్కృత
మున గూడ నని లభ్యము లగుచున్నవి. అశ్వ
ఘోషుని బుద్ధచరిత్ర లలితవిస్తరము, బుద్ధ
ఘోషాచార్యుని పద్యచూడామణి మున్నగు
గ్రంథములు తెలుగుభాషలోనికి రాదగి
యున్నవి. ముందు ముఖ్యముగా లలితవిస్త
రము తెలుగున లలితముగా విస్తరింప దగి
యున్నది.

ఇంకను జౌధమతమునుగూర్చి కొన్ని కథ
లును మిగిలియే యున్నవి. కాలాంతరమున
సలూంతరమున సమగ్రముగా సమీక్షించెదను.

“బుద్ధం శరణం గచ్ఛామి
సంఘం శరణం గచ్ఛామి
ధర్మం శరణం గచ్ఛామి”

1. ఈ గ్రంథమును మదరాసు ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారమువారు ప్రకటించి
యున్నారు. దీనిని గూర్చి కీర్తిశేఖులు పెండ్యాల సుబ్రహ్మణ్యశాస్త్రిగారు భారతి (1930)లో
నొక వ్యాసమును వ్రాసి యున్నారు. అశ్వఘోషుని బుద్ధచరిత్రనుగూర్చి కీ. శే. దేవులపల్లి
లక్ష్మీనరసింహముగారి 1928 సంవత్సరాది సంచికలోని వ్యాసము చదువదగినది.

లలితవిస్తర పరిచయం

శ్రీమతి “నివేదిత” గారు

—:0:—

మనకు భారతరామాయణాలలాగ జాదులను హా
పురాణాలలో లలితవిస్తరము, అశ్వమేధముని
బుద్ధచరిత్ర చాల ప్రసిద్ధ మైన మహాపురాణాలు.
ఏమిటాని కే నా వాఙ్మయము అవసరము. ఆ
మతత్వస్థానము, ఆ మతానికి సంబంధించిన నేవ
తలను గూర్చిన కథలను, తన్మతాల ననుసరించే
వారు గ్రంథరూపంగా భద్రపఱచుకుంటారు.
బౌద్ధమతానికి మూలపురుషుడైన గౌతమబుద్ధుడు
క్రీస్తు పూర్వం ఆఱవ శతాబ్దంలో వెలసియుండినా
డన్న విషయం తెలిసినదేకదా. బౌద్ధమతం
మాడు పూలు ఆఱుకాయలుగా వికసించి విస్త
రిన ఆశోకుని కాలంలో ‘లలితవిస్తరం’ రూ
పొందియుండవచ్చు. లలితవిస్తరం అతిప్రాచీన
మైన బుగ్గని జీవితచరిత్ర ఆ న వచ్చు.
దీని రచయిత యెవరో తెలియదు. కాని సులభ
మైన సంస్కృతభాషలో నిది క్రోడీకరింప
బడి యున్నది. క్రీ. శ. 76 నాటికే అనగా
ప్రథమ శతాబ్దినాటికే చెనాభాషలోని కీ
గ్రంథము పరివర్తితమైనదంటే దాని వ్యాసాని
గూర్చి ఖ్యాతినీ గూర్చి వేఱుగ చెప్పవలసిన
పని లేదుకదా! ఇది ఇరువదేడు అధ్యాయముల
బృహద్గ్రంథము. 1. నిదాన పరివర్తము. 2.
సముత్సాహ పరివర్తము. 3. కల పరిశుద్ధి
పరివర్తము. 4. ధర్మలోక ముఖపర్తము.
5. ప్రచల పరివర్తము. 6. గర్భావళాని పరి
వర్తము. 7. జన్మ పరివర్తము. 8. దేవతలోప
నయ పరివర్తము. 9. ఆభరణ పరివర్తము.
10. లిపికాలా సందర్శన పరివర్తము. 11.
కృషిగ్రామ పరివర్తము. 12. శిల్ప సందర్శన
పరివర్తము. 13. సంచోదన పరివర్తము. 14.
స్వప్న పరివర్తము. 15. అభినిష్క్రమణ పరి
వర్తము. 16. బింబిసారోపసంక్రమణ పరి
వర్తము. 17. దుష్కరచర్య పరివర్తము.
18. నైరంజన పరివర్తము. 19. బోధిమండ
గమన పరివర్తము. 20. బోధిమండ పూజ
పరివర్తము. 21. మారఘరణ పరివర్తము.
22. అభిసంబోధన పరివర్తము. 23. సంప్ర
పరివర్తము. 24. త్రపుష భలిక పరివర్తము.
25. అచ్ఛేషణ పరివర్తము. 26. ధర్మచక్ర

ప్రవర్తన పరివర్తము. 27. నిగమ పరివర్తము
అననవి యిందలి భాగముల శీరి కలు. వీనిని
బట్టి గ్రంథములోని విషయమును గ్రహింప
వచ్చును గదా. మొట్టమొదట బుద్ధభగవా
నుడు బ్రాహ్మణ్యంలో మతప్రచారము చేస్తున్న
ప్పుడు కొందఱు క్షిప్రు లతనిని లలితవిస్తర
మును వినిపించ వలసినదిగా కోరారు. మన
భారత రామాయణాదులవలెనే అమితాభ్యా
నక కాఖలలో నొప్పు ఈ పురాణాన్ని శిష్యు
లకు వినిపించినట్లు గచయిత తెలుపుచున్నాడు.
పెగా ‘బహుజన హితాయ బహుజన సుఖాయ,
లోకానమకంపాయే మహతా జనకాయస్వారా
య సుఖాయ దేవానాం మనుష్యాణాం చాస్య
మహానాథోన్మాదనార్థం ఈ మహాపురాణాన్ని
చెప్పవలసినదిగా శిష్యులు ప్రార్థి సే ఆచార్యుడు
పురాణ కథనమున కవక్రమిస్తాడు.
అసలు లలితవిస్తర మంటే కళాయుక్తంగా
వ్యాప్తికి తేవడం అని అర్థము.

ఈ విపులగ్రంథములో బుద్ధభగవానుని
జననమునకు కారణ మిలా చెప్పబడింది. తుషిత
లోకములో దేవతలచే నేనింపబడుతూ ఉన్న
బోధిసత్తుడు తర్వాత భూలోకంలో ధర్మాన్ని
ప్రచారం చేసి కాంతి సాపించడం కోసం ఉద్ధ
విస్తాడు. తుషితలోకిం అంటే సంతోష
లోకం అన్నమాట. ఈ లలితవిస్తరానికి
పురాణ లక్షణాలన్నీ పట్టాయి. మధ్యమధ్య
ప్రభుసమ్మితంగా బౌద్ధమతధర్మాలు నూత్ర
ప్రాయంగా ప్రవచించ బడ్డాయి. బుద్ధుని
ఆవతారానికి ముందు అతడు తుషితలోకంలో
నున్నప్పటినుండి, భూలోకంలో చక్రవర్తి
కాదగినవాని కుండే లక్షణాలు, బోధిసత్తునికే
తల్లి కా నర్మరా లైన స్త్రీ వంశవివరణ ఆ
సందర్భంలో కొన్ని రాజవంశాల ప్రశంస
మొదటి మూడు పరివర్తనాల్లో ఉన్నాయి.
బోధిసత్తుడు ఉచ్చధ్వజ మనేవేదికపై దేవ
పుత్రులకు దర్శన మిస్తాడు. అతని సేవహాస
నము, అత డిచ్చిన ఉపన్యాసము వర్ణితము
లైనవి. భూలోకాన్ని ఉద్ధరించడానికి తుషి
లోకానికి మైత్రేయు డనేవానిని ఉపాధ

క్షుణ్ణిగా నియమించి తాను భూలోకమున నెట్లవతరింతునా యని యోచిస్తాడు. బోధిసత్తునికి తలిదండ్రులు కాదగినట్లు తాక్యా వంశరాజును మాయాదేవికి శుద్ధోదనునికి మాత్రమే ఉండినది. ఆ పవిత్రదంపతుల నోముల పంటగా బోధిసత్తుడు జన్మింప నిశ్చయించాడు. మాయాదేవి గర్భవాసమున నీ దివ్య తేజస్సు ప్రవేశించునప్పుడు శుద్ధోధనుని అంతఃపురమున నెన్నో శుభ సూచనలు పొడనూపినవి. మాతృత్వమునాకాంక్షించి నిత్య మొక వ్రతముగా కాలము వెళ్లబుచ్చు మాయాదేవిని దేవతా స్త్రీలు నరభామినులై సందర్శించి లోకోదాగతుడగుపుత్రుని గాంతు వంటారు. బోధిసత్తుడు మాయాదేవి గర్భమున ప్రవేశించిన దినమున మాయాదేవి కొక విచిత్ర స్వప్నము కలిగినది. కన్నులు మిఱు మిట్లు గొల్పు దివ్య తేజ మొక యేనుగురూపమున తనలో ప్రవేశించినట్లు ఆమెకు గోచరించినది. లేక లేక మహారాజుకి దౌహృదచిహ్నములు కలిగినందుకు ప్రజలు రకరకముల కాన్కల నర్పిస్తారు. తత్సందర్భంలో గృహనిర్మాణమును గూర్చిన శిల్పవాస్తు శాస్త్రవిజ్ఞాన మంత ప్రపంచంపబడినది. బుద్ధుని జననమునకు పూర్వము 32 అద్భుతసంఘటనలు జరిగినవి. నిండు చూలాలు మాయాదేవికి బుంబిని వనమున సందర్శింపవలయు నన్ను కోరిక గలిగినది. ఆమె ప్రయాణసన్నాహము, తదుపరి వనవిహారము వర్ణితములైనవి. అచ్చటనే పక్షవృక్షపు నీడను బుద్ధుని జనన మైనది. బ్రహ్మ ప్రత్యక్షమై బాలుని ఆశీర్వదించును. అప్పరసలు నారీరూప ధారిణిలై మాయాదేవిని నేమితురు. పుత్రోదయశుభవార్త విని శుద్ధోధను డుప్పొంగిన విధము రాజ్యమున ఉత్సవములు జరిగిన విధము నతిరమణీయముగా వర్ణితములైనవి. దేవమాత యని దేవతా స్త్రీలు మాయాదేవి నభినందింతురు. మాయాదేవి మాతృత్వమున కుబలాపడినదే కాని చిర కాల తపఃఫలిత మైన పుత్రుని ఆదమును చూడ నోముకో లేదు. పురిటిలోనే పుత్రుని పీడి యామె స్వర్గధామ మలంకరించినది. శుద్ధోదనుని కి భార్యా వియోగ మొకవైపున, పుత్రోదయ సంతోష మొకవైపున దుఃఖానందముల ప్రాతినిధ్యమున వహించి బాధ పెట్టినవి. కపిలవస్తునకు కాక్య

కులాలంకార మగుగౌతముడు అడంబరమతో చేరుకున్నాడు. రాకుమారుని దేహమున గల చక్రవర్తిచిహ్నములను చూచి ప్రజలు ముగ్ధులైరి. బాలుని తీసికొని దేవాలయమునకు వెళ్తుంట జరిగినది. అచ్చటి విగ్రహము లా బాలునితో మాటలాడినవి. గౌతముని విద్యాభాస వృత్తాంత మొక అద్భుతగాథ. బడిలోని విశ్వామిత్ర డను నాచార్యుడు బాలుని జూడగనే ఆ తేజస్సు నకు తట్టుకో లేక మూర్ఛిల్లినాడు. కొంత వడికి తేప్పరిల్లిన కేమి వచ్చునో వ్రాయమన్నాడు. గౌతముడు అరువదినాలుగు రకము లగులిపుల నులేఖించి దేనిని వ్రాయవలయునని అడిగినాడు. ఒక సారి గౌతము దొక పత్రెటారికి వెళ్లినాడు. ఐదుగురు ఋషు లాతని కలిసికొని తత్త్వసంభాషణ జరిపినారు. బుద్ధుని నీడ కనిపింపదు. ఈ అతిశయమును చూచి సఖులు ముక్కుపెవేలిడినారు. ఇంతలో శుద్ధోదనుడు తన కుమారునికి తగినకన్య నన్నేషించును. నేపాలదేశ రాజు తనపుత్రి 'గోప' స్వయంవరము చాటించును. బుద్ధుడు వివిధవిధ్యలలో తన కుశలతను ప్రదర్శించి గోపను చేపట్టును. శుద్ధోదనుడు తనపుత్రుని తత్త్వజ్ఞానము చూచి భయపడును. అతనికి తనకుమారుడు సత్త్వాన్నేషి యెవెలి పోయినట్లు కల వచ్చినది. అందుచే కుమారునికి బహిఃప్రపంచమునో సంబంధము లేకుండుట్లు నికాలభవనములను సుద్యాన వనములను నిర్మించును. కాని రాకుమారుడు పట్టణము పర్యవేక్షించు కోరికను వ్యక్తపఱచును. రథచోదకుడు ఘండకుడు శుద్ధోదనుని కీ విషయము వ్యక్తపరచును. అతడు పట్టణవాసులను బయటికిరావలదని కట్టిచేసినాడు. కాని విధివశమున మొదటిదినమున నొక ముసలివాడు, రెండవరోజున రోగి, మూడవరోజున శవము, నాల్గవరోజున సన్యాసి గౌతమునికంట బడినారు. సుఖార్థవమున మునిగి తేలుగౌతమునిలో లోకమందలి దుఃఖము కల్లోలమును రేకెత్తించినది. మానవులను మృత్యువు, రోగము, దారిద్ర్యము కాలసర్పములవలె బాధించుచుండే తా నొక్కడు అంతఃపురమున ఆనందజోలికల నూగులాడుట యన్యాయ మని యాతనికి తోచినది. ప్రపంచమందలి దుఃఖమునకు కారణము గనుగొని తన్ని వారణోపాయము

సంస్కృతంలో బౌద్ధ గ్రంథాలు

—★—

1. సర్వాస్తివాదం :—

హీనయాన బౌద్ధులలో సవిరవాదుల గ్రంథాలు పాలీభాషలో రచితాలు. హీనయాన సంప్రదాయంలోని మహాకాఖవా రైన సర్వాస్తివాదులు తమ మతగ్రంథాలను సంస్కృతంలోనే రచించారు. కొన్నిటిని పాలీనుండి సంస్కృతానికి అనువదించుకొన్నారు. ఈ సాహిత్యం చాలవరకు పూర్తిగాలు ప మెడి. కాని కొంతమాత్రం చీనా, టిబెట్ భాషను వాదాలలో మిగిలింది. ఇటీవల మధ్య ఆసియాలో జరిపిన పరిశోధనలవల్ల మూలసంస్కృత గ్రంథాలు కొన్ని లభించాయి. ఈ సర్వాస్తివాదులకు కూడ వినయ, నూత్ర, అభిదమ్య పిట కాలున్నాయి. మొదటి రెండు పిటకాలు పాలీ మూలానికి దగ్గరగా వున్నాయి. ఏడు అవాంతర భాగాలు గల అభిదమ్యపిటకం మాత్రం పాలీ అభిదమ్య పిటకంతో సంబంధం లేని స్వతంత్రరచనగాక నిపిస్తుంది. దీనినిబట్టి అభిదమ్య పిటక మంతా తర్వాత బౌద్ధంలో కాఖా ప కాఖా భేదాలు ఏర్పడిన తర్వాత సృష్టించబడిందనే అనుమానం కలుగుతున్నది.

(82 వ పేజీ తరువాయి)

నన్వేషించుట తన ప్రధానకర్తవ్యమని తలచి యాతడు సాందర్యరాశి యగు భార్యను వంశాలంకార మగు పుత్రుని తృప్తిపాదముగా వదలి వేసి, వెలుగును కనుగొనుటకై నిశ్చి అంధకారములో లీనమైనాడు. ఛందకు డనుసారధి మాత్రము అతడు రాజావేషమును త్యజించి పరివ్రాజకు డగుటను కనులార గాంచి ప్రజలకు నివేదించినాడు. బుద్ధమతములో మారుడొక క్రూరరాక్షసుడుగా పరిగణితుడవుతాడు. మహాభినిష్క్రమణానంతరము గౌతముడు మన్మథుని జయించిన విధ మతిరమ్యముగా వర్ణితమైనది. బుద్ధుని జ్ఞానోదయము - అతడు తాను కనుగొన్న వెలుగును అజ్ఞాన తిమిరమున బడి దిక్కు మొక్కు తెలియక పరితపించు ప్రజలకు ప్రసరింప జేయుటతో లలిత విస్తరములోని యిరువదియేడు అధ్యాయములును పరిసమాప్తము లగుచున్నవి.

ఇతరహీనయానకాఖల గ్రంథాలు 'మహావస్తు' వినా పూర్తిగా నశించాయి. ఈ 'మహావస్తు' మహా సాంఘిక వినయానికి పాతాంతరమైన 'లోకు తరాని'కి వీతిక కావచ్చు నని పండితు లంటారు. ఈ మహాసాంఘికవినయం చీనాభాషలో అనుదితమైంది. చీనాభాషలోని సంయుక్తగ్రంథం (సంయుక్తనికాయం) కూడ బహుశ మహాసాంఘికమూలంనుండి రచితమైందని పండితులు అభిప్రాయపడుతున్నారు. సత్యసిద్ధికాస్త్ర మన్నది కేవలం చీనాభాషలోని అనువాద గ్రంథంనుంచి మాత్రమే తెలుస్తున్నది.

2. మహాయాన గ్రంథాలు :

1. మహాయానులు కూడ సిద్ధాంతరీత్యా వినయ పిటకాన్ని అంగీకరించారు గనుక, బోధిసత్వ సిద్ధికి ప్రాధాన్యమిస్తూ కొన్ని గ్రంథాలు వ్రాయబడినవేగాని, మొత్తంమీద వినయపిటకంపై సంస్కృతగ్రంథాలు అంతగా బయలుదేరలేదనే అనాలి. హీనయాన వినయపిటకంలోను బుద్ధుని గతజన్మకు, ప్రస్తుతజన్మకు సంబంధించిన పెక్కుకథలు, జాతకాలు, ఆవదానాలు ఉన్నవి. ఈ కథలను మహాయానులు చిలవలు పలకలుగా అల్లారు. ఇవి నిజానికి నూత్ర పిటకంలోవైనా మహాయానులు వీటిని వినయంలోనే చేర్చారు.

బుద్ధజీవితచరిత్రలు: మహావస్తువు హీనయాన సంప్రదాయానికి చెందినబుద్ధచరిత్ర. మహాయానానికి చెందినది లలితవిస్తరం, అశ్వఘోషుని బుద్ధచరిత్రం. లలితవిస్తరం పెక్కు యూరోపియన్ భాషలలో అనువదించబడింది. సర్ ఎడ్విన్ ఆర్ నార్డ్ వ్రాసిన 'లెట్ ఆఫ్ ఏషియా' అనే గ్రంథానికి ఇదే ఆధారం. మొదట లలితవిస్తరం హీనయానంలో ఒక కాఖవా రైన సర్వాస్తివాదులది. కాని దీనిని మహాయానులు తమ సంప్రదాయానుసారంగా దిద్దుకున్నారు. అశ్వఘోషుని బుద్ధచరిత్రం సిద్ధాంతరీత్యాను, సాహిత్యదృష్టితోను ఉత్తమమైంది.

(ఆ) జాతకకథలు, ఆవదానకథలు: జాతకమాలలో బుద్ధుని 85 పూర్వజన్మకథలున్నాయి.

అవదానశకం, అశోకావదానం మున్నగునవి అవదానసాహిత్యానికి చెందినవి.

2. నూత్రాలు: నూత్రసారస్వతం విశేషంగా వుండి, దానిలో అవతంసక (గంధపూర్వ) నూత్రం, సదర్శ పుండరీక నూత్రం, సుఖావతీపూర్వం చాల ముఖ్యమైనవి.

కాకముని అవతంసక నూత్రాన్నే మొదట ఉపదేశించాడని మహాముసుల విశ్వాసం. ఈ నూత్రం కొంత భూలోకంగా, కొంత దేవలోకంలో ఉపదిష్టమైందట. ఇది పూర్తిగా తాత్వికవిషయాలను, సంపూర్ణ బుద్ధుని త్రికాయ దశకాయ బుద్ధుని బోధిసత్త్వాల మహత్వాన్ని, ధర్మధాతువు మున్నగు వాటిని వివరిస్తుంది.

సదర్శపుండరీక నూత్రం బుద్ధుని అంతిమోపదేశముట. ఇది మహాయాన బౌద్ధమతసారాంశం, ఇది అవతంసకనూత్రంకన్న ప్రాచీనం కావచ్చు. ఇది అంతగా తత్త్వవిషయభరితంకాదు. కాని భక్తిరససంభరితం. కాకముని కాళ్ళతపిత, ఈ త్రిలోకాలనే నిప్పంటుకొన్న ఇంట్లో బాధపడుతున్న తన సంతానాన్ని రక్షించడానికి యత్నిస్తాడు. నిజానికి అతని కెప్పుడు జరామరణాలు లేవు. కాని ఈ మానవజాతి సముదరణ నిమిత్తం అలా లౌకికదృష్టికి పుట్టినట్టు కనిపిస్తాడు.

సుఖావతీ పూర్వంలో అమితాభబుద్ధుని మహిమలు వర్ణితాలు.

ఇతరనూత్ర గ్రంథాలలో చాల ముఖ్యమైనవి ప్రజ్ఞా పారమితనూత్రం, సురంగమ నూత్రం, విమలకీర్తి నిర్దేశనూత్రం, లంకా తారసంధి నిర్మోచన నూత్రం, సువర్ణప్రతీహార నూత్రం ప్రజ్ఞాపారమితనూత్రం మాధ్యమికుల శూన్యవాదం తెలిపేవి. సురంగమ నూత్రం విమలకీర్తినిర్దేశనూత్రం అర్వాచీన మాధ్యమికవాదగ్రంథాలు కడపటిది యోగాచార్యసంప్రదాయానికి చెందినది.

8. అభిధర్మనూత్రం : దీనిలో సంస్కృత మహాయాన సారస్వతాన్ని రెండుకాఖలుగా విభజించవచ్చు. (1) మాధ్యమిక కాఖలు. (2) యోగాచార్య కాఖలు.

(అ) నాగార్జునుడు, ఆర్యజేవుడు, ఆయన శిష్యులు రచించినవి వీటిలో ముఖ్యమైనవి.

1. ప్రజ్ఞాపారమితానూత్రకాస్త్రం.— నాగార్జునుడు.

2. ద్వాదశనికాయకాస్త్రం—నాగార్జునుడు.

8. మాధ్యమికకాస్త్రం—నాగార్జునుడు.

4. శతకాస్త్రం—ఆర్యజేవుడు.

5. బోధికారాజ్యవతారం—కాంతిజేవుడు.

(ఆ) యోగాచార్య సంప్రదాయగ్రంథాలన్ని చాలవరకు అసంగ వసుబంధువులనే సోదరులు వ్రాసినవి. ఈ సంప్రదాయానికి మూలపురుషుడు బోధిసత్త్వమైత్రేయుడని కూడచెప్పుకొనడం కద్దు: ఈ మైత్రేయుని స్వరూపం కూడా అనుమానాస్పదం. మైత్రేయుడు తుషితస్వర్గంలో వుంటూ సత్యధర్మ ప్రవర్తనకోసం భారతావనిలో అవతరించాడని యోగాచార్యధర్మకాస్త్రం పేర్కొంటుంది. మైత్రేయుడు అసంగుడు తన సిద్ధాంతానికి అనుగుణంగా కల్పించిన వ్యక్తినని కొందరంటారు. ఇతడుకూడ బోధిసత్త్వలలో ఒక్కడైన చరిత్రాత్మకవ్యక్తి అని మరికొందరివాదం. అసంగుడే యోగాచార్య సంప్రదాయాని ప్రధానప్రవర్తకుడనాలి. ఇతని తమ్ముడు మొదట సర్వాసివాది సంప్రదాయంవాడు. ఆపై అభిధర్మకోశ మనేఉద్ధృంభం వ్రాశాడు. తర్వాత అసంగునిద్వారా యోగాచార్యమహాయానకూటంలో చేరి పెక్కు తత్త్వగ్రంథాలు రచించాడు.

ఈకాఖలో ముఖ్యమైనగ్రంథాలివి:—

1. యోగాచార్యభూమికాస్త్రం—మైత్రేయుడు.

2. ప్రకరణార్యవాచాకాస్త్రం—అసంగుడు.

3. నూత్రాలంకార టీక—అసంగుడు.

4. మహాయానసంపరిగ్రహకాస్త్రం — అసంగుడు.

5. దశభూమికాకాస్త్రం—వసుబంధు.

6. అలంబనప్రత్యయధ్యానకాస్త్రం—జనకేవుడు.

7. విద్యామాత్రసిద్ధికాస్త్రం—వసుబంధు.

8. మహాయాన అభిధర్మ సంగీతకాస్త్రం — అసంగుడు.

అటుతర్వాత బౌద్ధతార్కికులు బయలుదేరారు. వీరిలో మొదటివాడు దిక్షాగాచార్యుడు. మరొకప్రముఖుడు ధర్మకీర్తి. వీరు సంస్కృతంలో రచించారు. మూలగ్రంథాలు లుప్తమై పోయాయి. కాని చీనాభాషలో అనువదించబడిన ఈ గ్రంథాలలో రెండు, టిబెట్టు భాషలో అనువదించబడినవాటిలో కొన్ని మిగిలాయి.

తెలుగుకోబట్టువులు :

దక్షిణాపథంలో తొలిసారిగ బౌద్ధం

అంకిత మైనతమిళం

శ్రీమతి ఎం. ఆదిలక్ష్మిగారు

—: ౦ :—

బుద్ధభగవానుని దివ్యసందేశములను దశదిశల వ్యాపింపజేసినయశస్వి అశోకచక్రవర్తి. క్రీ. పూ. మూడవశతాబ్దిలో అశోకుని తమ్ముడో లేక కుమారుడో యైనమహేంద్రుడు సింహళమునకు తమిళదేశముగుండు వెళ్లెనని, ఆ సందర్భముననే కావేరీ పూం పట్టణమున విహారాదుల నిర్మించె నని, శిలప్పదికారమున పేర్కొనబడిన ఇంద్రవిహార మీమహేంద్రనిర్మితమే యని విజ్ఞాన యభిప్రాయము. క్రీ. పూ. మూడవ శతాబ్దినుండి క్రీ. శ. పది పండ్రెండు శతాబ్దులవరకు జౌదము తమిళదేశమున ప్రచారము నంది యుండినది. కడై సంగకాలము కావ్యములైన శిలప్పదికారము, మణిమేఖలలలోను, అడైకాలమునకు జెందిన సంగలనగ్రంథములలోను బుద్ధునిగూర్చి అతని మతమును గూర్చి మనకు విపులముగా వర్ణనలు లభ్యము లగుచున్నవి. మణిమేఖల కావ్యరచయిత మధురలో ధాన్యవ్యాపారి శీత్రై కాత్తనార్ అను జౌదుడు. తమిళపంచకావ్యములలో శిలప్పదికారము, చింతామణి, జైన కవులచేతను, మణిమేఖల, కుండలకేశి, వళయాపతి జౌదకవులచేతను రచితములు. కుండలకేశి కలయాపతి కాలగర్భమున లీన మై పోయినవి. నేడు మణిమేఖల ఒక్కటే మనకు లభ్యము. ఈ కావ్యములోపాటు అగ నానూరు, పురణానూరు, నట్టిన్, కరుందొగ్గ అనుసంగకాలపు గ్రంథములందును జౌదకవులు చెప్పిన పద్యములు భద్రపఱుపబడి యున్నవి. వీనిని బట్టి క్రీ. పూ. ఒకటి రెండు శతాబ్దులనాటికే జౌదము తమిళదేశమున విరివిగ వ్యాపించి కాబ్బాయమున గూడ సానమును పొందినట్లు వ్యక్త మగుచున్నది గదా!

మణిమేఖల కావ్యము శిలప్పదికారమునకు పరాంశ మనదగును.

‘మణిమేఖలై మేలురై ప్పొరుణ్ ముట్రియ శిలప్పదికార ముట్టుమ్’ అను శిలప్పదికార వంజికాండమందలి వాక్యము గూడ నీరెంటి నొకేకావ్యముగా భావింపవచ్చు ననుటను ధృఢపఱుచుచున్నను విజ్ఞాన వీనిని వేర్వేరు కావ్యములుగానే గ్రహించినారు.

మణిమేఖల రచయిత శీత్రై కాత్తనార్ మధురలో వ్రాసెడు. గొప్ప తమిళవిద్వాంసుడు. కవిశీత్రై యనునతనిని గ్రామనామము. పండితుడైనందునను, వ్యాపారి యైనందునను నీతడు దేశమంతయు పర్యటించి లోకానుభవమును గడించినవాడు. మణిమేఖలలో, పుకార్ (కావేరీపూం పట్టణము) మధుర, వంజి, కాంచీపురము మొదలగునలములను గూర్చినవర్ణన లితని విషయవిజ్ఞానమునకు తార్కాణములు. చేరదేశమును పాలించిన సెంగుట్టువరాజు, అతని తమ్ముడైన ‘ఇళంగోవడి’యు నితనికి పరమస్నేహితులు. ఇతని కాలముననే పాండ్యరాజ్యమున కణ్ణకీ కోవలల విషాదగాథ జరిగినది. ఈ వృత్తాంతము నీతడు తన కావులగు సెంగుట్టువ, ఇళంగోవడులకు చెప్పగా, చేరరాజు కణ్ణకీ పతివ్రతాత్వమును ప్రశంసించి ఆమె కొక కోటల నిర్మించినాడు. ఇళంగో కవి కావున కాత్తనార్ చెప్పిన వృత్తాంతమును శిలప్పదికారకావ్యము గా సంతరించినాడు. దాని పరాంశమును కాత్తనార్ ‘మణిమేఖల’ గా రూపొందించినాడు. ఈ కావ్యమునకు ‘మణిమేఖల తుణవు’ అనగా మణిమేఖల దీక్షాస్వీకరణ అనుపేరు కూడ ఉన్నది. దీని రచనాకాలము క్రీ. పూ. రెండవ శతాబ్ది యని పండితుల యభిప్రాయము. ఈ కావ్యము ముప్పదిగాథలు (పరిచ్ఛేదములు) గా విభాగింపబడి యున్నది. మౌఢవి యను వేళ్ళకుమార్తె యగుమణిమేఖల విభవములను

పరిత్యజించి బౌద్ధభిక్షుణిగా జీవితము గడపినది. ఆమె చరిత్రమే ఈ కావ్యోత్పత్తయే. ఈ కావ్యమునుబట్టి తమిళదేశమున బౌద్ధమతము విపులముగా వ్యాపించి యుండెనని తెలియును.

వీరచోళీయ మనువ్యాకరణమును రచించిన బుద్ధమిత్రుడు బౌద్ధుడే. సంస్కృతవ్యాకరణ పరిపాటితో తమిళవ్యాకరణపద్యముల సంబంధము తెలియజేయున దీగ్రంథము. దీనికి బుద్ధమిత్రుని శిష్యుడైన పెరుండేవనార్ వ్యాఖ్య వ్రాసి యున్నాడు. ఆంధ్రమహాభారతకారకుడు ప్రేరకుడు నగుతూర్పుచాళుక్య రాజరాజనరేంద్రుని కుమారుడు రాజేంద్రుడు దాహిత్రాంతమున చోళదేశ రాజ్యాధిపత్యమును పొంది, వేంగీదేశమున తనపుత్రుని వీరరాజేంద్రుని రాజప్రతినిధిగా నియమించెను. ఈరాజేంద్రుడే వీరచోళుడని బుద్ధమిత్రునిచే ప్రశంసింపబడినవాడు. అతనిపేరనే వ్యాకరణమునకు వీరచోళీయ మనునామ మేర్పడినది. ఇది క్రీ. శ. పదునొకండవ శతాబ్దికి జెందినది. కాబట్టి యాచారమున బౌద్ధము దక్షిణదేశమున వ్యాప్తిమై యుండెనని తెలియును. బుద్ధునకు సంబంధించినపద్యము లిందు కొన్ని యున్నవి. మచ్చున కీ క్రిందివానిని చూడుడు.

‘బోధి, ఆది, పాదమ్, ఓదు
బోది నిట్టల్ పునిదన్ పాలంగ్కల్
ఆది ఉల్లోత్ కాణ్
మాదపా బోది వరదా నరుళమలా
పాదమే యోదు శురగ్గ నీ-తీతకల
మాయాసెఱియళిప్పాయ్ పగలాచ్చీర్ త్
తాయాయలగిలరుడాన్.’

వీరచోళీయవ్యాఖ్యనుండి.

బౌద్ధసన్యాసిచే రచితమైన ఏ వ్యాకరణమున కొన్ని సమకాలీనరాజకీయసంఘటనలు పేర్కొనబడి యున్నవి. చోళులు కుడలో సంగమమున వైరిరాజుల నోడించిన విషయము-నాకాదళముతో విదేశములలో విజయయాత్ర సలిపినది - మొదలగువిషయములు కలవు.

కుండలకేశి అనుతమిళపంచకావ్యములలో నొకటి యగుమహాకావ్య మీనాడు లభ్యమగుట లేదు. బుద్ధభగవానుని సిద్ధాంతములను గమరించుచు, జైనము మొదలగుతరతరభిన్న మతములను తర్కమున ఓడించుగ్రంథ ఖిది.

ఇది చాలవరకు వృత్తములలో రచిత మగుటచే దీనికి కుండలకేశి వృత్త మనునామమును బ్రసిద్ధమై. దీనిరచయిత నాదకు తనార్ అనునతడు. కథానాయిక కుండలకేశి. ఆమెపేరనే ఈ కావ్యము ప్రసిద్ధమైనది. ఈ కుండలకేశి బుద్ధభగవానుని కాలమున ను తరదేశమున నున్న యొక బౌద్ధభిక్షుణి. ఈమె వృత్తాంతము పాలీలో రచితమైనబౌద్ధగ్రంథములలో—తేరి గాధలోను, ధమ్మపథములోను, అంగుత్తర నికాయములోను చెప్పబడినది. నీలకేశి యనుతమిళ జైనగ్రంథములోను నీమె వృత్తాంతము స్ఫులింపబడినది.

రాజగృహము నేలురాజు మంత్రికొక పుత్రి జన్మించినది. ఆమెకు భద్ర యని పేరు పెట్టి యలాడుచుదుగా మంత్రిదంపతులు పెంచి నారు. బాల్యానంతరము దాటి యావనవతి యైన యామె యొకనాడు తన హర్మ్యమునుండి వధ్యస్థానమునకు రాజభటులు గొంపోవునొక యువకుని జూచినది. అతని సౌందర్యమునకు తన హృదయము నర్పించినది. అతడు రాజపురోహితుని కుమారుడు. దారిద్ర్యపీడి చేసినందున నతనికి మరణదండన విధింపబడినది. భద్ర తండ్రితో చెప్పి ఆయువకుని విడిపించి వివాహమాడినది. కాని యొకనాడు ‘నీవు దొంగవేకదా!’ అన్న భార్యమాట యాతని మిక్కిలిగా బాధ పెట్టినది. అందుచే తన యిలువేల్పును సందర్శింపవలయు ననుమిషచే నామె నొక పర్వతాగ్రమునకు గొంపోయి ‘నన్ను తనకరుడంటివిగదా! ఇప్పుడు నిన్ను హత మొనర్చెద’ ననినాడు. భద్ర ‘సరియే. నీవు భర్తవు. ప్రత్యక్షుడై వచ్చు. నీకు ముమ్మాఱు ప్రదక్షిణ మొనర్చి యట్లే తనువు నర్పింతు’నని వినయమున బలికి ప్రదక్షిణము చేయుచు నాతని క్రిందికి త్రొసినది.

తర్వాత భద్రకు జీవితముపై నేవగింపు కలిగినది. జైనమతములో చేరి పరివ్రాజకయైనది. కేశఖండనము జరిగినను మరల వంపులు తిరిగిన కురులు వచ్చుచుండినందున ఆమెకు కుండలకేశి యనుపేరు కలిగినది. అనతికాలములో సర్వకాస్త్రముల నభ్యసించి దిగ్గంతుల వంటి పండితులను గునాయాసముగా జయించుటచే ‘నీమె కీర్తి దళదిశల హ్యాసించెను. ఒకప్పుడేమి బౌద్ధమతమునకు వీర మగువ్రాత నీ

నగరమునకు వెళ్లి యుండినది. అచ్చట సారి పుత్రుడను బౌద్ధభిక్షుకు డామెను కలిసికొని సమయవాదము జరిపెను. అతనివాద నైపుణ్యమున కాశ్చర్యపడి ఆతని పూర్వవత్తులను ఖండింపలేక ఆమె బౌద్ధమును స్వీకరించెను. బుద్ధభగవానుని సందర్శించెను. నాటినుండి బౌద్ధమతప్రచారమునకై తన జీవితము నంకితము చేసి తుదకు నిర్వాణము చెందిన బౌద్ధసన్యాసిని కుండలకేశి. ఈ కథనే నాదకు తనార్ తమిళమున కావ్యరూపమున సంతరించినాడు. ఈ కావ్య ముపలభ్యము కాకున్నను 'పుణ్డరీటు' అనుసంకలన గ్రంథమున కొన్ని వృత్తము లిందలివి యదాచృతము లైనవి. అంతే కాక తొల్కాప్పియ వ్యాఖ్యానములోను, యాప్పెరుంకలవృత్తి వ్యాఖ్యానమును, వీరచోళియ టీకలోను లక్ష్యములుగా కుండలకేశిలోని వృత్తము లాసగబడి యున్నవి.

వళయాపతి యను కావ్యము కూడ బౌద్ధకవి చేతనే రచిత మైన దందురు. కొండలు దీనిని జైనగ్రంథ మందురు. కాని దానిని గూర్చిన విశేషము లేవియు నుపలభ్యములు కాకపోవుట చేతను, వైశ్యపురాణమున నొసగబడిన కథను బట్టి ఈ కథకు బౌద్ధమున కేలాటి సంబంధము లేక పోవుటచేతను యిది మేమియు నాకావ్యమునుగూర్చి చెప్పలేము. తిరుక్కోళిలోని పంక్తు లీ గ్రంథములో నుదాహరింప బడి యున్నవి. 'పుణ్డరీటు'లో నీయబడియున్న భాగమునుబట్టి వ్యక్త మగుచున్నది.

ఇంక సిద్ధాంత తొగ్గె యనుబౌద్ధమత సిద్ధాంతములను నిర్వచించు గ్రంథమొకటి యుండినట్లు శివజ్ఞాన సిద్ధియార్ శైవమతగ్రంథమునకు వ్యాఖ్యాత యగుజ్ఞానప్రకాశ రసనలే డీ క్రింది పద్యము నుదాహరించి పేర్కొని యున్నాడు.

“అరుణాచలాయా పారమిత్తే యాతైస్తు
ముడనడక్కి
పారుణ్ ముద్దుమమ్ బోదియన్ కీర్తి
ముద్దు (కు) దుగర్థ మునివరస్సగ్
అరుణ్ ముద్దు (లి) యానల్ వాయ్ మే
యజ్జనవర్ పిణప్పణుప్పార్
మరుణాచలాయా పిణనులుమ్ మయకణు
క్కు మాయకదో

ఇంతకుమించి ఈ గ్రంథమునుగూర్చి గాని, రచయితనుగూర్చి గాని రచనాకాలమును గూర్చి గాని వివరములు తెలియరాలేదు.

తిరుప్పదికమ్ అను బుద్ధమతిగ్రంథ మొకటి యుండియున్నట్లు పైన జెప్పిన శివజ్ఞానసిద్ధియార్ వ్యాఖ్యాత జ్ఞానప్రకాశరును, నీలకేశి అను తమిళ జైనగ్రంథవ్యాఖ్యాతయును పేర్కొనుచున్నారు. కాని దీనినిగూర్చి వివరము లేవియు నింతవఱకు తెలియ రాలేదు.

నీలకేశి కావ్యకర్త 'బింబిసార కథ' యను బౌద్ధకావ్యమునుండి లక్ష్యము నిచ్చుచున్నానని ఈ క్రింది పంక్తుల నుదాహరించినాడు.

“ఉలుంబిని వవత్తుల్ ఓన్ గుళైన్దెన్ది
వలంబడు మరుంగుల్ వడునోయ్మరారుల్
అండ్రోన్ అవ్వులి(లి)త్తోన్నినన్ ఆదలిన్
ఈండ్రోన్ వ్వి(ల్)నాల్ ఇన్నయిర్
వైత్తాల్”

రాజగృహమును రాజధానిగా జేసికొని శ్రీ. పూ. 6 వ శతాబ్దిలో ఉత్తరహిందూ స్థానము నేలిన శైవులైన గావకరాజు బింబిసారుడు, నిర్వాణమార్గము నన్వేషించు ప్రయత్నమున సన్యాసియై సంచరించుకాకముని సిద్ధారుని తన యంతఃపురమునకు రావలసిన దని ప్రార్థింపగా నతడు జానోదయ మైనవెనుక నట్లే వత్తునని వేడలి పోవును. సిద్ధి పొందిన తర్వాత మాటమేరకు రాజగృహమునకు విచ్చేయును. బింబిసారుడు బౌద్ధభిక్షును స్వీకరించును. బుద్ధుని అతని శిష్యులను ననేకవిధముల గౌరవించి కృతార్థుడగును. కాని బింబిసారుని పుత్రుడు అజాతశత్రుడు బుద్ధుని బావమఱచి యగుచేవడత్తునితో కలిసి అనేకము లగుకుట్రలను పన్ని బుద్ధుని తనతండ్రి యగు బింబిసారుని హతమార్చి ప్రయత్నించును. కాని ఆ కుట్ర లన్నియు విఫలములగుటచే బలవంతమున అజాతశత్రుడు తండ్రిని చెరసాలలో బంధించి చిత్రవధ చేసి చంపించును. కాని అదేదినమున నాతనికి పుత్రోదయ మైనది. తనకు పుత్రునిపై నెంత వాత్సల్య మున్నదో యట్లే తన తండ్రికి తనపైగూడ నుండి యుండు ననుజ్ఞాన మాతనికి కలిగెను. పశ్చాత్తాపముతో పరిత్యజనము చేయబడినహృదయము గలవాడై అజాతశత్రుడు బుద్ధమతమును స్వీకరించును.

పై వివరణనుబట్టి బుద్ధునికి సంబంధించిన

కొన్నివర్గములు వివరణలు ఆయాకావ్యములలో లభ్యమైనట్లు తెలియవచ్చినచో గాని బుద్ధుని జీవితమునుగూర్చిన ప్రత్యేకకావ్యము లున్నట్లు తెలియుట లేదు. పైగా చాలవరకు బౌద్ధమత మునకు సంబంధించిన వసుగ్రంథము లలభ్యములు. మన తెలుగుదేశమునకన్న తమిళదేశమున బౌద్ధము పూర్తిగా నశించిపోయిన దని చెప్పవచ్చును. తొలికావ్యమునాటికి తమిళదేశమున జైనబౌద్ధములు విశ్వంఖల విహారము సలుపుచుండినవి. కాని పునరుజ్జీవన మొందిన హిందూమతము భక్తిసిద్ధాంతమును ప్రాతిపదికగా జేసికొని శైవము, వైష్ణవము అనురెండు స్రవంతులుగా పాతీ జైనబౌద్ధములను తమిళదేశమునుండి తఱుమగొట్టినవి. ముఖ్యముగా తమిళదేశమున వెలసినశివభక్తులు నాయన్యార్లు చాలచోట వాదములు సలిపి బౌద్ధుల నోడిగించి నట్లు మనకు తెలియును. మాణిక్యవాచకుడు, తిలకవ్య, వాగీశనై నారు మున్నగుశివభక్తుల చరిత్రలానాటి బౌద్ధమతప్రాబల్యమునకు తార్కాణములై యున్నవి. చివరకు కొన యూపిరితో నిటనట చూగిసలాడుచుండిన బౌద్ధమును వైష్ణవమతాచార్యులు రామానుజులును వారి శిష్యులగునాళ్వారులును సంపూర్ణముగా నణచివేసిరి.

తమిళదేశమున ప్రసిద్ధి జెందినబౌద్ధులను శిర్కొనకున్న నీవ్యాసుడు సంపూర్ణముకాదు. కడపటి సంగకాలమున మన్నెఇళింబోదియార్ క్రీ. పూ. మొదటి లేక రెండవ శతాబ్దాలనాడుండి యుండెనని పండితు లభిప్రాయపడుచున్నారు. ఇతని పద్య మొకటి నట్లినై అను గ్రంథమున 72 వ పద్యముగా సంకలింపబడి యున్నది.

అజవణదాసు డను బౌద్ధసన్యాసి కాతేరిప్పుం పట్టణమున నివసించుచుండిన కాడని సింహళము మొదలు గంగానదివరకు పర్యటించినాడని తెలియుచున్నది. మంచి వాగ్విత్ గలిగి కాతేరిప్పుం పట్టణమున నొక బౌద్ధపాఠశాల కధిపతిగా నుండెనని, మణిమేఖల యితనియొద్దనే బౌద్ధవిద్య నభ్యసించెనని మణిమేఖల కావ్యమునుబట్టి తెలియును. సహస్ర మాసజీవియై తుదకు కాంచీనగరమున నిర్వాణ మొందినాడు.

మణిమేఖల కల్పితపాత్ర గాదు. క్రీ. పూ. రెండవ శతాబ్దిలో పాండ్యనగరమున జీవించి యుండిన యువతి. ఈమె గొప్ప బౌద్ధసన్యాసిని. ఈమెకే తమిళకావ్యమున అమరత్వసిద్ధి కలిగినది.

ఇక మణిమేఖల కావ్యకర్త శీత్రైకాత్ర నార్ ముందు వివరించినట్లు గొప్ప బుద్ధభక్తుడు.

సంఘమిత్రుఁ డను బౌద్ధసన్యాసి చోళ మండలమునకు జెందినవాడు. ఇతడు మహాయానబౌద్ధమును ప్రచారము చేసెను. లంకకు వెళ్లి క్రీ. శ. రెండవ శతాబ్దమున హీనయాన మునకన్న మహాయాన బౌద్ధతత్త్వము లుత్కృష్టము లని చాటి చెప్పినాడు.

నాదకు తర్ - నాదగుప్తు డను బౌద్ధుని తమిళులు నాదకు తనార్ అని పిలిచెడివారు. ఇతఁడే కుండలకేళి కావ్యకర్త.

బుద్ధతత్త్వ తేరుడు అనుభిక్తుడు చోళమండలవాసి. సింహళమందలి అనూరాధ పురమున గల బౌద్ధవిహారమున చాల కాలము నివసించి యుండెను. తర్వాత కవీర పట్టణము (కాతేరిప్పుం పట్టణము), ఉరగ పురము (ఉరైయూర్), భూతమంగళము, కాంచీపురము మున్నగునలముల పర్యటించి బహుగ్రంథరచన చేసినాడు. తన జన్మస్థలమగు చోళమండలమును తన గ్రంథములందు ప్రశంసించి యున్నాడు. ఇతని శిష్యుడు బుద్ధశిఖుని ప్రాచీనవలన 'బుద్ధవంశాత్మగాథ' అను గ్రంథమును, సుమతి అనుభిక్తుని వేదోలు నంగీకరించి 'అభిధమ్యూవతార' మనుగ్రంథముకు వినయవినిచ్చయము, ఉత్తరవినిచ్చయము, బుద్ధవంశము, మధురా తివిలాసిని, రూపారూపవిభాగము మొదలగుగ్రంథములను బౌద్ధమత దేవనాగరి యగుపాలీలో రచించినవాడు. ప్రసిద్దుఁ డైనబుద్ధఘోషు డీతని కలిసికొన్నట్లు కట్టుకథ రెన్నోవ్యాప్తములై యుండెడివి.

బోధిధర్మఁ డనుకాంచీపురరాజపుత్రుడు, ధ్యానమాగ్గు మనుబౌద్ధమతకాఖి కధికారి యొ చెనాడేశమున కేగి మతప్రచారము చేసినాడు.

ప్రసిద్ధ సంస్కృతనాటకములలో నొకటి యగుకుండమాల రచయిత దిక్ష్వాగుడు కాంచీ పురమునకు జెందినబౌద్ధమతానుయాయు. బౌద్ధ

ధర్మమున విజ్ఞానవాదవిభాగమును సృష్టించిన డీతడే యందురు. న్యాయప్రవేశము, న్యాయ ద్వారము అనురెండు గ్రంథములను సంస్కృత మున రచించినాడు. ఇతని శిష్యులగు ధర్మ పాలుడు, శంకరస్వామి అనువారు నలందా విశ్వవిద్యాలయమున వేరు ప్రఖ్యాతులు గడించినారు. వీరిలో ధర్మపాలుడు కంచి రాజ్యపు మంత్రి మూడవ కుమారుడని, వివాహ ముగకు మహారాష్ట్రము నిశ్చయింపగా నితడు జాడ్యదీక్షను పొంది సన్యాసి యయ్యెనని చెప్పుదురు.

ఆచార్యధర్మపాలు డను మఱి యొక జాడ్యభిక్తు తన్నుగూర్చి తామ్రపర్ణి నదీతీర మందలి తంజాపురవాస్తవ్యుడనని చెప్పుకొని యున్నాడు. కాంచీపురమందలి భట్టారాదిత్య విహారమున కీత డధ్యక్షుడు.

బుద్ధనంది, కారిబౌద్ధుడు అనువారు చోళ దేశమందలి బోధిమండ్లి అను గ్రామమున నుండి నట్లు తిరుజ్ఞానసంబంధరు వీరితో సమయ వాదము చేసి జయించినట్లు పెరియపురాణమును బట్టి తెలియుచున్నది.

వజ్రబోధి అనుసన్యాసి పాండ్యమండలము నకు జెందినవాడు. నలందా విశ్వవిద్యాలయ మున చాలకాలము విద్య నభ్యసించి బుద్ధభగ వానుని జన్మస్థల మగుకపిలవస్తును సందర్శించి మరల తమిళదేశమునకు వచ్చి మతప్రచారము చేసినాడు. సింహళమున కేగి అచటి రాజును తృప్తిపఱచి సుమాత్రా, జావాదీపములందు పర్యటించి చీనాదేశమునకు వెళ్లినట్లు జాడ్య గ్రంథములు (సింహళములోనివి) ఘోషించు చున్నవి.

వీరచోళియకర్త బుద్ధమిత్రుడు క్రీ. శ. 11 వ శతాబ్దికి జెంది తంజావూరున, వేంగిదేశమున నివసించినవాడు.

వీరచోళియ వ్యాకరణ వ్యాఖ్యాత పెరుం దేవనార్ బుద్ధమిత్రుని శిష్యుడే.

దీపాంకురతేరుడు — ఇతనికి చోళియ దీపాంకురు డని నామాంతరము. ఇంతే కాక బుద్ధప్రియతేరుడని సింహళమున నితనికి ప్రసిద్ధి. అచ్చట ఆనందవనరత్న అను బుద్ధభిక్తు వద్ద మతవిద్య నభ్యసించి జన్మభూమికి తిరిగి వచ్చి, కాంచీపురమున గల బాలాదిచ్చ విహారాధి కారిగా నుండి పాళిభాషలో 104 పద్యములు

గల 'పజ్జుచు' అనుగ్రంథమును, రూపసిద్ధి యని పాళిభాషకు వ్యాకరణమును రచించెను.

అనిరదుడు కాంచీపురమందలి మూల సోమవిహారాధిపతి. పాండ్యదేశమున జన్మించిన వాడు. అభిధర్మబౌద్ధ సంగ్రహము, పరమార్థ వినిశ్చయము, నామరూప పరిచ్ఛేద మను గ్రంథములను రచించెను. ఈ గ్రంథములు జాడ్యమతమున నీ నాటికి ప్రమాణము లై యున్నవి. ఈ భిక్కు- క్రీ. శ. 12 వ శతాబ్దికి చెందినవాడు.

చోళదేశమున బుద్ధమిత్రుడు, మహాకాళ్య పుడునునిరువురు జాడ్యసన్యాసులు వెలసి పెన పేర్కొన్న అనిరుసుని నామరూప పరిచ్ఛేద దాదులకు సింహళమున బహుళవ్యాప్తిని గలిగించిరి.

కాంచీపురమున క్రీ. శ. 1245 లో నివసించియుండిన ఆనందతేరుడు జాడ్యగ్రంథము లను తఱచి చూచినమనీషి. బర్మాదేశమునకు వెళ్లి అచ్చట గల అరిమరనపురమున జాడ్య సంఘమును స్థాపించి, అరళతాబ్జికాలముపాటు బర్మీయులకు గురువై యుండి 1245 లో నిర్యాణము జెందినట్లు 'కాసనవంశ' మనుగ్రంథమును బర్మాలోని శిలాకాసనమును తెలియజేయు చున్నది.

పదమూడవశతాబ్దిలో తామ్రపర్ణి నదీతీర మున ధర్మక్షేరి యనుజాడ్యసన్యాసి జాడ్యధర్మ మును పునరుద్ధరింప యత్నించినట్లు, ఇతనిని గూర్చి విస్తృతంకరాజు సింహళము రప్పించె నని, యితడు చోళదేశమునందలి మఱికొందఱు సమకాలీనజాదులను గూడ లంకకు రావించి యొక జాడ్యసమావేశమును జరిపెనని తెలియు చున్నది.

కవిరాజు అను జాడ్యమతానుయాయు యైన తమిళకవి ఆశుకవిత్వమున నిపుణుడై యుండి నట్లు కళింగత్తువరణి వ్యాఖ్యాతవలన తెలియును.

పాతావతార మనుపాల్గ్రంథమును రచించిన కారిబుద్ధుడు క్రీ. శ. 18 వ శతాబ్దమున చోళ మండలమున నుండెను. ఇతడే కాక బుద్ధాదిత్యుడను కాంచీపురవాసి యగుజాడ్యభిక్తు జావారాజును ప్రశంసించుచు కొన్ని గీతములను వ్రాసి యున్నాడు.

ఇటు తమిళ దేశమున బౌద్ధవిద్వాంసులెందఱో వెలసి యుండిరి. ఆకాలమున బౌద్ధమతమునకు త్రేత్రములుగా కొన్ని స్థలములు ప్రఖ్యాతి నంది యుండినవి.

ప్రాచీనకాలమున కావేరిపుం పట్టణము (పుగార్) బౌద్ధమతమునకు సానముగా నుండినట్లు రసవాహిని యనుపాళిగ్రంథమునుబట్టి, మణిమేఖల తమిళకావ్యమునుబట్టి తెలియును. తర్వాతికాలమున నాగపట్టణము, కాంచి ప్రసిద్ధ బౌద్ధత్రేత్రములుగా ప్రఖ్యాతి నందినవి.

పెగుడేశమునకు ప్రాచీనకాలమున హంస వతి అని పేరు. 15 వ శతాబ్దిలో అక్కడి రాజగు రామపతిరాజు పంపిన పదునొక్కరు బౌద్ధభిక్షువులు చిత్రహతు డనురాయబారియు క్రీ. శ. 1477 లో సింహళమునకు వెళ్లి తిరిగి వచ్చుచుండగా తుఫానువలన వారు పయనించు నోడ మునిగి పోయిన దని, అద్భుతకాత్తు వారు బ్రతికి నాగపట్టణపు రేవును చేరుకొని రని, అచ్చట చైనారాజుచే నిర్మితమైనగుహ వంటి బౌద్ధరామమున బుద్ధుని కులించి రని బర్మాదేశమందలి కల్యాణినిగర్ శిలాశాసనము వలన తెలియుచున్నది.

క్రీ. శ. 1725 నాగపట్టణమున చీనా కోవల యని దేవాయత న మున్నట్లు Valentyn అనునతడు వ్రాసి యున్నాడు. 1849లో తాను కనులూర నాగపట్టణమున నొక శిథిలబౌద్ధాలయమును చూచినట్లు చెప్పి యున్నాడు. 1897 లో ఈచోట ప్రభుత్వము వారి యాజ్ఞపై నొక చర్చి లేచినది. అదేచోట నున్న యొక యిప్పచెట్టును కొట్టివేయునపు డా చెట్టుమూలమున నెదు చిన్న బౌద్ధవిగ్రహములు దొరకినవి. వానిలో నొకదానిని క్లిష్టపరపాదిరీలు నేపీయర్ (Lord Napier) గవర్నరుగా నుండి నాగపట్టణమునకు వచ్చినప్పుడు బహుమతిగా నొసంగిరి. ఆ విగ్రహపీఠమున 11, 12 శతాబ్దాలనాటి తమిళలిపిలో 'స్వస్తి శ్రీ ఆగమ పండితర్ ఉయర్ కొండనాయకర్' అని వ్రాయబడి యున్నది. బోధివృక్షపు నీడను ధ్యాన మగుచు డై యున్నట్లుక విగ్రహమును, రెండు చేతులను పైకెత్తి భక్తుల కభయ మిచ్చుభంగి మలో మఱియొకటియు నున్నది.

డాక్టర్ సి. కృష్ణస్వామి అయ్యంగారు బుద్ధకొట్ట మని యిప్పుడొక అగ్రహారమున్న

దని, పూర్వ మక్కడ బుద్ధాలయ ముండి యుండెడి దని చెప్పుచున్నారు. నాగపట్టణమున లభ్యమైన బౌద్ధవిగ్రహములు కొన్ని మదరాసు పురాతత్వప్రదర్శనకాలలో నున్నవి.

కులోత్తుంగ చోళుని Leiden Grant ను బట్టి బాదులకు సానమైనట్లు బుద్ధుడి అనుగ్రామ మున్నట్లు పేర్కొనబడినది.

సంస్కృతమున ఉరగపుర మని ప్రసిద్ధమైన ఉరెయూరునందు క్రీ. శ. 4 వ శతాబ్దిలో ప్రసిద్ధ బౌద్ధాచార్యు డగు బౌద్ధ తత్వతేరక అనునతడు జన్మించినాడు.

కాంచీపురము మతవిద్వాంసీతము. హుయన్ త్సాంగ్ ఇచ్చట నొక ఆశోకుని బౌద్ధనూపమున్నట్లు పేర్కొని యున్నాడు. కానిమణి మేఖలలో ఆశోకనూపమును గూర్చిన ప్రశంసయే లేదు. క్రీ. శ. 2 వ శతాబ్దిలో చోళరాజ్యము నేలిన కిళివళవత్ అను చోళరాజు సోదరుడు ఇళింకిలి అనునతడు కాంచీపురమును రాజధానిగా చేసికొని తొండమండలమును పాలించెను. అతడు 'పైం పూం బోదిబగ వర్కు' ఒక చైత్యమును నిర్మించినట్లు మణిమేఖల చెప్పుచున్నది. కాంచీపురమున కాగ్నయ దిక్కున ధర్మతపన మనునొకపూదోట యుండెనని, దానిలో ఇళింగిలి యొక బుద్ధపీఠము నమర్చి యుత్సవములు జరిపించాడని కూడ మణిమేఖల వలన తెలియును. ఈ కావ్యమునుబట్టియే కావేరిపుం పట్టణమున నుండిన అరవణదాసుడు తర్వాత కాంచీనగరమున నుండి బౌద్ధమతమును బోధించెనని తెలియును. ఇప్పటికి కంచిలో అరప్పణంజేరి అనువీధి యున్నది. అరవణదాసు డిచ్చటనే పూర్వము నివసించి యుండెనని విజ్ఞాన యభిప్రాయము (రావు బహదూర్ రాఘవ అయ్యంగార్).

అయితే అక్కడ నున్న బుద్ధేరి వీధి అనునది 'బుద్ధుల వీధి' మాత్రసరూపమే అని చెప్పి యున్నారు.

మాధవి అనుదేవదాసి పుత్రి మణిమేఖల బౌద్ధసన్యాసిని యైనతర్వాత తన యంతిమ కాలమునతను కాంచీపురముననే యున్నట్లు మణిమేఖల కావ్యమునుబట్టి తెలియును. 'మణిమేఖలమృ' గుడియని ఒక దేవాలయ మున్నదని దీగికిని తమిళసారస్వతమున నీరప్రతిష్ఠితురాలైన బౌద్ధభిక్కుణికిని సంబంధమున్నదేమో

అని పరిశోధకు లూహించుచున్నారు.

పల్లవరాజులలో బుద్ధవర్మ అనునతడు బౌద్ధుడని తెలియుచున్నది. క్రీ. శ. 7 వ శతాబ్దిలో హిమశీతలు డనురాజు బౌద్ధుల నాదరించి నాడని, అకలంకు డనుజైనుడు కాంచీపురమున సీరాజునెదుట మతవాదమున జయించి రాజును జైనుని గావించుటయే కాక యోడిపోయినబౌద్ధుల అంకిత పంపినట్లు తెలియుచున్నది. ఏడవ శతాబ్దిలో కంచినీ దర్శించిన హుయ్ కాసాంగ్ 100 బౌద్ధమతములు వేయిమంది బౌద్ధభిక్షువులు నున్నట్లు చెప్పియున్నాడు కాని బుద్ధమతములు సరియైనదిలో లేవని చెప్పియున్నాడు.

రాజశీయపురాతన త్వపరిశోధకులు కంచినీ కామాక్షి దేవాలయము బౌద్ధులకాలమున వారాదేవి గుడియని, తర్వాత కామాక్షి యాలయముగా మారినదని యందురు. అదేవాలయమున బుద్ధుని విగ్రహము లైదాటు కాన్పించుచున్నవి. అరవణదాసుడు దిక్షాగుడు మణిమేఖల బోధిధర్మగుడు ధర్మపాలుడు అనందతేరుడు మొదలగుప్రసిద్ధి కెక్కిన బౌద్ధధర్మజ్ఞులిచ్చట నివసించిరి.

ఇంతే కాక తిరుప్పాదిరిప్పలియూర్లోను సంగమంగై కూవం అను చోళ దేశాంతరగతస్థలములోను బౌద్ధము వెలసి యుండినది.

పెరియపురాణమున కాక్కర్ తమ్ బోధిమంగై అనునూరిలో తిరుజ్ఞాన సంబంధము క్రీ. శ. 7 వ శతాబ్దిలో బుద్ధుని, శారిబుడుడు మొదలగుబుద్ధతేరులను జయించినట్లున్నది.

పానోపట్టి అను ఊరు తంజావూరిజిల్లాలో పుదుక్కోట తాలూకాలో నున్నది. ఇక్కడ వీరచోళీయ మనుతమిళవాగ్ధకరణమును వ్రాసిన బుద్ధమిత్రుడు నివసించుచుండెను.

నాగపట్టణము:—చోళదేశమందలి ప్రసిద్ధ రేవుపట్టణము.

క్రీ. శ. 720 సంవత్సరమున నరసింహ బౌద్ధవర్మని కాలమున సీ నగరమున నొక బౌద్ధాలయము నిర్మితమైనట్లు తెలియుచున్నది. వర్తకమునకై చీనాదేశమునుండి వచ్చు బౌద్ధుల

కొఱకై నెనాదేశపు రాజు కట్టించినందున 'చీనా కోవెల' యని యిది తర్వాతికాలమున ప్రసిద్ధమైనది. మాగ్గోపోలో దీనిని పేర్కొని యున్నాడు.

క్రీ. శ. 8 లేక 9 శతాబ్దులలో జీవించి యుండిన తిరుమంగై యాగ్రవార్ నాగపట్టణముం దున్న అపరంజి బౌద్ధవిగ్రహమును తీసికొని వెళ్లి విష్ణులయమునకు కైంకర్యములు చేసినట్లు తెలియుచున్నది.

ప్రసిద్ధ డగు రాజరాజచోళుని కాలమున 985-1014 క్రీశైలేంద్రచూడామణివిహారమును 'పేర బౌద్ధపాతకాల నిర్మితమైనది. 'శ్రీ విజయ' అనురాజ్యమును పాలించిన శ్రీమార విజయోత్తుంగవర్మని తండ్రి చూడామణివర్మనిపేరకట్టబడినది. రాజరాజు దీనికొఱకై యానైమంగళము మొదలగుగ్రామములను దానము చేసెను. కాని దానము చేయుటకు పూర్వమే రాజరాజచోళుడు మరణించినందున రాజేంద్రచోళుడు దానకాననము వేయించినాడు. ఈ కాననము రీడను నగరవక్తుప్రదర్శనకాలలో నున్నది.

పాండ్యరాజ్యమునకు ప్రధానపట్టణమైన మధురలో బౌద్ధారామ మొకటి వెలసియుండినట్లు 'మధుర కాంచి' యనుగ్రంథమున నున్నట్లు దానికి వ్యాఖ్య రచించిన నాచ్చినార్ కినియార్ తెలిపి యున్నాడు. అశోకచక్రవర్తి స్వయముగా సీ పట్టణమున నొక విహారమును నిర్మింప జేసెనని చెప్పుదురు. హుయ్ కాసాంగ్ శిథిలావస్థలో మక్తాంధ్రునిచే నిర్మితమైనవిహారమున్నట్లు పేర్కొని యున్నాడు. కాని తమిళ కావ్యములలో దీని ప్రశంస లేదు.

* * * ఇట్లు బౌద్ధమతము రమారమి పదికేసు వందల యేండ్లకాలమున తమిళ దేశమున వ్యాపించి యుండినట్లు తెలియుచున్నది. నేడు విశ్వవిద్యాలయములందు తమిళదేశమందలి బౌద్ధమునుగూర్చి పరిశోధనలు జరుగుచున్నవి. తత్ఫలితముగా ముందు ముందెన్నేని నూత్న విషయములు బయలుపడ వచ్చును.

—:0:—

* ఈ వ్యాసమునకు మయిలై. చీని, వేంకటస్వామిగారి 'బౌద్ధముం తమిళం' అనుగ్రంథము మిక్కిలిగా సహకరించినది.

కేరళ దేశంలో బౌద్ధమతం

శ్రీ తిమ్మావజ్ఞుల కోదండరామయ్యగారు

—★—

దక్షిణహిందూదేశమున బౌద్ధమత మెప్పుడు ప్రవేశించి వ్యాప్తి నొందినదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁదగిన యాధారములు మనకు లభించుట లేదు. అట్టిదో కేరళదేశములోనికి బౌద్ధమత మెప్పుడు వచ్చినది యని తెలిసికొనుట యసలే సాధ్యము కాదు. కాని యొకటి మాత్రము నిశ్చయము. పూర్వకాలమున తమిళదేశమునకును, కేరళదేశమునకును జాల సన్నిహిత సంబంధ బాంధవ్యము లుండినవి. అందుచేత తమిళదేశమున నేయుద్భవములు బయలుదేరినను - అది మతవిషయక మయినది కానిందులేదా. రాజకీయవిషయము కానిందు - దానిత్రాకిడి, దాని ప్రభావము కేరళదేశముమీఁదఁ గూడఁదప్పకుండ నుండెడిదని చెప్పవచ్చును.

క్రీస్తునకుఁ బూర్వపు శతాబ్దాలలోఁ కేరళదేశమున బౌద్ధమత మేసితిలో నుండిన దని తెలిసికొనుట కాకాలమునకు సంబంధించిన వాద్యయమే మన కాధారము. అప్పటి తమిళ కావ్యములలో నెక్కడఁ గూడ బౌద్ధమతప్రసక్తి కానరాదు. క్రీ. పూ. 4 వ శతాబ్దికిఁ జెందిన 'తొల్కాప్పియము'లో నీ మతమును గూర్చిన ప్రస్తావనయే లేదు. దానితరువాత రెండు మూఁడు శతాబ్దములకు వెలసిన 'తిరుక్కురళ్'లోఁ గూడ బౌద్ధమతప్రశంస లేదు. కాని కొందఱు విద్వాంసులు మాత్రము 'కురళ్'లోని కొన్ని విషయములు బౌద్ధమతమునకు సంబంధించిన వని చెప్పుచున్నారు. తిరువకువరు బౌద్ధమతముఁ డనువాదము కూడ నొకటి లేకపోలేదు. 'కురళ్'లోని 'తురవు' అను దశకములోని పది 'కురళు'లే వారావిధముగా నూహించుటకుఁ గారణము. కాని 'తురవు' (దీక్షాస్వీకరణము) అనునది యొక్క బౌద్ధమతమునకు మాత్రమే సంబంధించిన దని చెప్పుటకు వీలు లేదు. ఇందువలన దక్షిణహిందూదేశములోని ప్రజాజీవితమును సంస్కృతినీ రూపొందించువిధముగా బౌద్ధమత మారాలమున కింకను బ్రబలము కారే దనియే చెప్పవలసియున్నది.

మఱొక సంగతి. క్రీ. పూ. రెండవశతాబ్దమున సింహళదేశములో నొక పెద్ద బౌద్ధసమ్రాజేశము జరిగినది. 'దుత్తగామణి అభయ'యను రాజుకాలముననొక 'మహావిహార' ప్రారంభోత్సవ సందర్భమున నాసమ్రాజేశ మేర్పాటు చేయఁబడినది. దానికి వివిధ దేశముల నుండి బౌద్ధభిక్షువు లాహ్లానిఁపఁబడిరి. హిందూదేశములోని ప్రధాన బౌద్ధవిహారముల నుండి యెందఱో బౌద్ధభిక్షువు లాసమ్రాజేశమునఁ బాల్గొనిరి. కాని యాసమ్రాజేశమునకు హాజరయినబౌద్ధులపట్టికలో కేరళదేశపు బౌద్ధుల పేరు లేదు. ఆనాటికిఁ కేరళదేశమున బౌద్ధమత మంతగా వ్యాప్తిలో లేదనుట కిది యొక నిదర్శనము.

అయిన కేరళదేశమున బౌద్ధమత మెప్పటి నుండి యున్నది? ఎవరిమూలమున నది యాదేశములోనికిఁ బ్రవేశించినది? యనువిషయములనుగూర్చి మనము విచారించవలసి యున్నది. దక్షిణహిందూదేశమున బౌద్ధమతవ్యాప్తియశోకచక్రవర్తిమూలమున జరిగినది కాదని కొందఱు విద్వాంసు లభిప్రాయపడుచున్నారు. అతని కాసనములలో నెచ్చటను దక్షిణహిందూదేశమున కారఁడు బౌద్ధభిక్షువులను బంపినట్లు శ్లోకనఁ బడి యుండక పోవుటయే వారట్లభిప్రాయపడుటకుఁ గారణము. బౌద్ధమతముఁ డగు శిశులే కాత నార్ చే ర చిం పఁ బడిన 'మణిమేఖల' యనుబౌద్ధగ్రంథములోఁ గూడ నీయశోకచక్రవర్తి ప్రచారప్రస్తావము లేకపోవుట వారియూహకు మఱొక కారణము. కాని 'మణిమేఖల' బౌద్ధగ్రంథమే యయినను నది 'కావ్య' మగుటచే నం దా ప్రస్తావ ముండవలసిన యవసరము లేదు.

అశోకుని రెండవ శిలాకాసనములో కేరళదేశము శ్లోకనఁబడియే యున్నది. తామ్రపఠి యనఁబడు 'కేరళపుత్ర'లో నశోకుడు కోగులకును, బకువులకును జికిత్స చేయుటకొఱకై ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా వైద్యశాలలు నెల

కొల్పిన ట్రాకాసనములోఁ గలదు. కనుక దీనిఁ బట్టి యశోకునికాలములోనే శాస్త్రమతము కేరళదేశమునకు వచ్చి యుండు నని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. అశోకునికేఁ బూర్వము కేరళదేశములో శాస్త్రమతము లేదు. సింహళ దేశమునుండి కొందఱు శాదులు వచ్చి కేరళ దేశమున శాస్త్రమతప్రచారము చేసినట్లు చెప్పుదురు. కాని యది జరిగినది యశోకునికేఁ దరువాతకాలములోనే.

క్రీ. శ. తొలిశతాబ్దాల నాటికి శాస్త్రమతము కేరళదేశమున మిక్కిలి వ్యాప్తి నొందినది. ఆకాలమునకుఁ జెందిన 'శిలప్పదిగారము' 'మణిమేఖల'యనుగ్రంథముల మూలమున మన కీ విషయము తెలియవచ్చుచున్నది. వీనిలో 'మణిమేఖల' శాస్త్రగ్రంథము. ఇందులోని ప్రతి యధ్యాయములోను శాస్త్రమతప్రకరణ కానవచ్చును. దానినిబట్టి యాకాలములో శాస్త్రమత మత్యంతవ్యాప్తిలో నుండెడి దని యూహింపవచ్చును.

'శిలప్పదిగారము'లోని యొకసన్నివేశమును బట్టి కేరళదేశములో నానాఁడు శాస్త్రమత మెక్కువ ప్రచారములో నుండెడి దని చెప్పవచ్చును. 'వంజి' నగరమున (ఇది కేరళదేశములోనిది) 'కణ్ణకి' విగ్రహప్రతిష్ఠ జరిగినసందర్భమున సింహళదేశమునుండి 'గజబాహు' వను రాజు వచ్చినట్లు చెప్పబడినది. 'మహావంశ' మనుశాస్త్రగ్రంథములో 'గజబాహువు' గొప్ప శాస్త్రుఁడని కలదు. శాస్త్రుఁ డయినగజబాహువు 'వంజి'లోని యుత్సవములోఁ బాల్గొనుట కేమికారణ మని యాలోచింపఁగా కణ్ణకి గాథకు సంబంధించిన 'పత్ని సంప్రదాయము' శాస్త్ర సంప్రదాయమే యనియు, నందుచేతనే గజబాహువు సింహళదేశమునుండి యాయుత్సవమునకు వచ్చుట సంభవించిన దనియుఁ చెలియచున్నది. 'వంజి' నగరములో మణిమేఖల కణ్ణకిని సందర్శించినపుడు వారి కిరువురికిని మధ్య జరిగినసంభాషణనుబట్టికూడ 'కణ్ణకి' శాస్త్రమతాభిమాని యని ఋజు వగుచున్నది.

'వంజి' నగరములోని శాస్త్రచైత్యము చాల పెద్దది. 'దాని యంచు లాకాళము నంటుచున్న' వని మణిమేఖల వర్ణించినది. ఆకాలమునది దక్షిణహిందూదేశమున కంతకును 'పేరొందిన మహాచైత్యము. ఎందఱో శాస్త్రభిక్షువులు

తమిళదేశములోని వివిధప్రాంతములనుండి వచ్చి యా చైత్యమున నివసించుచుండిరి. కాంచీనగరములో నొకప్పుడు గొప్ప కాటకము సంభవింపఁగా శాస్త్రభిక్షువు లక్కడినుండి వచ్చి 'వంజి' నగరములోని శాస్త్రవిహారముఁ జేరుకొని రని కొవలని తండ్రి మణిమేఖలకుఁ జెప్పను. దీనినిబట్టి యాశాస్త్రవిహార మాకాలమున చాలఁ బెద్దదిగా నుండి యుండు నని మన యూహింపవచ్చును. దురదృష్టవశాత్తు దాని శిథిలావశేషములుకూడ నేఁడు మనకు లభించుటలేదు. నేఁటి 'తాంగనూరు'కు సమీపమున నామహాచైత్యముండిన ప్రదేశము లక్కడక్కడ చెదరులు చెదరులుగాఁ గానవచ్చుచున్నవి. కాని యక్కడి త్రవ్వకములను బయటికేఁ దీసి పరిశోధనలు సలుపుట కవసరముండునకు వచ్చుటలేదు.

కేరళదేశమును బరిపాలించిన రాజులకు 'పెరుమాళ్' అనునది బిరుదము. ఆదేశమును బరిపాలించిన యిరువది యైదుమంది 'పెరుమాళ్' రాజులను గూర్చియు, వారి పరిపాలనమును గూర్చియు 'కేరళోల్పత్తి' (కేరళోత్పత్తి) యను మలయాళగ్రంథములోఁ బేర్కొనఁబడి యున్నది. వారిలో పల్లిబాణపెరుమాళ్, చేరమాకా పెరుమాళ్ అను నిరువురు రాజులు శాస్త్రమతమును స్వీకరించి శాస్త్రులయిన ట్రాగ్రంథములోఁ గలదు. వారిలో మొదటిరాజునకు 'శాస్త్రనాయ పెరుమాళ్' అని పేరు. శాస్త్రుఁ డయిన పెరుమాళ్ అని దాని యర్థము. చేరమాకా పెరుమాళ్ కాలమునాటికిఁ గేరళదేశములో శాస్త్రమతము చాల హీనస్థితిలో నుండినది. అతనికాలమున నెందఱో శాస్త్రులు తిరిగి హిందూమతమును నవలంబించి హిందువులగుటకుఁ బ్రారంభించిరి. అట్టిస్థితిలో నారాజు తనదేశములో నానాఁడు క్షిణించుచుండిన శాస్త్రమతమును స్వీకరించె నని చెప్పుట యసంగతము. కనుక నీ విషయము చారిత్రకసత్యమయి యుండ దనియు, నిది యేదో పుక్కిటి పురాణ మనియు మనము దీనిఁ ద్రోసి వేయవచ్చును.

తిరువాన్కూరు దక్షిణప్రాంతమున క్రీ. శ. తొమ్మిదవశతాబ్దముదాకఁ గూడ శాస్త్రమతము మంచివ్యాప్తిలో నుండినట్లుగాఁ జెలియచున్నది. అప్పటికి దక్షిణహిందూదేశములో శాస్త్ర

మతము క్షీణదశ నందుచుండినను తిరువాన్కూరు దక్షిణప్రాంతమున శౌద్ధమత మానాడు చాల వ్యాప్తిలో నుండిన దని వరగుణుడనునొక రాజా వేయించిన శౌద్ధశాసనమును బట్టి తెలియుచున్నది. శౌద్ధమతమునకు సంబంధించి కేరళదేశములో దొరకిన యేకైకశాసనమది! ఈ శాసనము రెండు రాగిరేకులపై నున్నది. అందుఁ జేర్కొనఁబడిన తారీఖును బట్టి యిది శ్రీ. శ. 868 కిఁ జెందినట్లు మనము నిశ్చయింప వచ్చును.

కేరళములోని మావెల్లిక్కర, భరణికోళ్ళు, పలికోళ్ళూర్ పుత్రచేక్, కరునాపలి, కారుమాతి, కిరిూర్, నిలంపెరూర్ అను ప్రదేశములలో నతిమనోహరము లయిన బుద్ధవిగ్రహములు నేటికిని గానవచ్చుచున్నవి. కేరళదేశములోని 'శ్రీమూలవాస' మనుప్రదేశమునఁ బూర్వ మొక గొప్పశౌద్ధమత ముండినట్లుగా 'మూషికవంశ' మనుగ్రంథము తెలుపుచున్నది. అది యానాడు భారతదేశములోనివిహారములలో నెలఁ జేరు పొందియుండిన దని యితరాధారములవలనఁ గూడ మనకుఁ జెలియుచున్నది. కాని యీ 'శ్రీమూలవాస' మనుప్రదేశము నేడు కేరళదేశములో నెక్కడ నున్నదో యింకను గుర్తింపఁబడలేదు.

సుప్రసిద్ధ చీనాయాత్రికుడు యువాన్ చొంగు తన భారత దేశయాత్రలనుగూర్చి వ్రాయుచుఁ దాను దక్షిణహిందూదేశములో ననేక శౌద్ధవిహారములను సందర్శించినట్లు వ్రాసికొనినాడు. కాని నేఁ డాప్రదేశములను గుర్తించుటలోఁ బండితులలో శ్రేష్ఠాభిప్రాయము లేర్పడినవి. అందుఁ జేర్కొనఁబడిన 'మాలకుట' మనుప్రదేశము నేటి మలబారునకు సంబంధించిన దని పలువురు పండితుల యభిప్రాయము. యువాన్ చొంగు వ్రాతలనుబట్టి యాకాలమున కేరళదేశములో శౌద్ధమతము క్రమముగా క్షీణించుచుండిన దనియు, హిందూమతము క్రమముగాఁ బుంజుకొనుచు దాగిసానము నాక్రమించిన దనియు మన మూహింపవచ్చును. 'మాలకుటము'నందలి ప్రజలలో పలు మతములవా రుండినట్లు యువాన్ చొంగు చేర్కొనుటయే దీనికిఁ దార్కాణము.

నేడు కేరళదేశమున 'శాస్త్ర' ఆరాధన విపరీతముగాఁ గానవచ్చుచున్నది. 'శాస్త్ర' కేరళదేశీయులకుఁ బ్రీతిపాత్ర మయినదైవము. అతఁడు హరిహరసుతుఁడఁట! సుబరిమల, అచ్చెక్ కోయిల్, కులత్తు పునా, అరియక్ శాపు అనుప్రదేశము లీ 'శాస్త్ర' దైవతము వెలసినపుణ్యక్షేత్రములు. వీనిలో సహ్యాపర్వతారణ్యములనడుమ వెలసిన 'సుబరిమల' చాలఁ బ్రసిద్ధి చెందినది. ప్రతిసంవత్సరమును నవంబరు నెలనుండి జనవరిదాక నెక్కడ జరుగు నుత్సవములకుఁ కేరళదేశములోని లక్షలాదిజన మక్కడికిఁ జేరుకొందురు. ప్రపంచములోనే యే యితరపుణ్యక్షేత్రమునకును నింతపెద్ద యాత్రిక జనము రా రని చెప్పదురు. ఈ 'శాస్త్ర' పూజ బుద్ధపూజయే యనియు, నక్కడి హిందువులు బుద్ధారాధన మవలంబించి దానికే 'శాస్త్ర' ఆరాధనగాఁ జేరు పెట్టుకొనిరినియుఁ గొందఱు పండితులు విశ్వసించుచున్నారు. 'శాస్త్ర' ఆరాధనలో నహింస ప్రధానసానము వహించుటయు, బుద్ధవిగ్రహ శిల్పమునకును, శాస్త్రదైవత విగ్రహశిల్పమునకును బోలికలు గాన వచ్చుచుండటయు దీనికిఁ గారణములు. కాని యీ 'శాస్త్ర' దైవతారాధనము ద్రావిడసంప్రదాయ మనియు, శాస్త్ర ద్రవిడదైవత మనియు మఱికొందఱు పండితులు సుప్రమాణముగా నిరూపించిరి. కాని మొత్తముపె నీ 'శాస్త్ర' ఆరాధన సంప్రదాయముమీఁద శౌద్ధమత ప్రభావ మంతో యంతో లేక పోలేదు. అంత మాత్రముచేత 'శాస్త్ర' బుద్ధదేవుడే యని చెప్పుటకు మాత్రము పీలు లేదు.

కేరళదేశములోని హిందువులలో 'ఇళవు' లని యొక తెగవారు కలరు. మతాచారముల యందును, సాంఘిక సంప్రదాయములయందును వీరికిని, నాయర్లకును జాలఁ బోలిక లున్నవి. కాని పరంపరగా నాయర్లు కూడ్రులనియు, 'ఇళవు' లంతకంటే దక్కువజాతివారనియుఁ బరిగణింపఁబడుచున్నారు. అక్కడి సభ్యులయిన బ్రాహ్మణులు ఇళవులతో సహపంకి భోజనము చేయుట కాని, వారి నిండ్లలోనికి రానిచ్చుట కాని లేదు. అక్కడి సంఘములో వారించుమించుగా హరిజనులవలెనే చూడక నుడుదురు.

వారు సింహళ దేశమునుండి యేనాడో వచ్చి కేరళ దేశములో నిరనివాస మేర్పఱచు కొనిన బౌద్ధులని చాలనుంది యభిప్రాయము. వారు సింహళీయులే యనుటకుఁ బెక్కా-ధారము లున్నవి. 'ఇళవ' అనుపదము సింహళీమునకుఁ దమిళపద మయిన 'ఇళయ్'కుఁ జాల సన్నిహితముగా నున్నది. వారికే 'తియను' అని కూడఁ బేరు. అది 'ద్వీపక' యను సంస్కృతపద వికార మయి యుండవచ్చును. సింహళీద్వీప వాసు లనునరములో వారికి 'తియను' అనుపేరు నిరపడి యుండవచ్చు నని కొందఱభిప్రాయ పడుచున్నారు. వీరి పుట్టుపుణ్యోత్సవములను గూర్చి యింకను బాగుగాఁ బరిశోధనలు సాగించినచోఁ కేరళ దేశమున క్రీ. పూ. తొలిశతాబ్దములలో జరిగిన బౌద్ధమతవ్యాప్తినిగూర్చి కొంత వివరము తెలిసికొనవచ్చును. ఈ 'యిళవులు' నేఁడు హిందువులే యయినను వారియాచారము లు చాలవఱకు బౌద్ధాచారములే. తాము బౌద్ధ సంప్రదాయమునకుఁ జేరినవార మని వారభిమానముతోఁ జెప్పుకొని గర్వపడుదురు కూడ.

క్రీ. శ. ఏడవశతాబ్దినాటికే కేరళ దేశమున బౌద్ధమతము క్షీణదశలో నుండిన దని యువాకాచాంగు తెలిపినాడు. మఱికొన్ని తమిళగ్రంథములనుబట్టి కూడ మన కీవిషయము యథార మని నిరూపిత మగుచున్నది. అప్పటికి శైవ వైష్ణవమతములు దేశములో బాగుగాఁ దల యెత్తి వీరవిహారము చేయుఁ బ్రారంభించినవి. శైవనాథునివారము, వైష్ణవ ఆళ్వారులును గొప్పగా మతప్రచారము చేసి జైనబౌద్ధ

ములను దేశములో నడుగంటఁ జేయఁ బ్రయత్నించిరి. కాని యెట్లో పదవ శతాబ్దివాఁకఁ గొనయూపిరిగోఁ గొట్టుకొనుచుండిన బౌద్ధమతము దాని తరువాతఁ బూరిగా హిందూమతప్రాబల్యమునకు లొంగి పోయినది. భారత దేశము మొత్తముపై బౌద్ధమతము క్షీణించుట కేవి కారణములో యిట్లే కేరళ దేశములోఁ గూడ బౌద్ధమతము క్షీణించుటకుఁ గారణము లయిన వని చెప్పవచ్చును. శైవవైష్ణవభక్తుల ప్రచారముతోఁబాటు కుమారిలభట్ట, శంకరాచార్యాదులు కూడఁ కేరళములో బౌద్ధమతమును గూపు చూపుటకుఁ బాలవఱకుఁ గారణభూతు లయిరి. కేరళమున కుమారిలభట్టు పేరు కొంతకాలము మాటు మ్రోగి పోయినది. అక్కడినంటూర్బ్రాహ్మణులు వైదికమతమునకుఁ బట్టుకొమ్ము లయిరి. వారందఱును గలిసి కట్టుగాఁ బని చేసి బౌద్ధమతమును దమదేశములో లేపఁడఁ జేసిరి. బౌద్ధవిహారములను హిందూ దేవాలయములుగ మార్చిరి. ప్రసిద్ధపుణ్యక్షేత్రములలోని బుద్ధవిగ్రహములను దొలగించిరి. బౌద్ధులను సంఘములోనుండి వెలి వేసి వారి నిండ్లలోనికి రానియకుండఁ, జెలువులలో స్నానము చేయనియకుండ, సత్సకములలోఁ బాల్గొననియకుండఁ జేయుటతో వారు తట్టుకొనలేకపోయిరి. తుదకు వారందఱును హిందూమతమును స్వీకరింపవలసి వచ్చినది. హిందువుల నెదిరించి నిలువఁగలబలము స్తోమత యానాడు బౌద్ధమతమునకు లేక పోయినది. క్రమముగా బౌద్ధమతము కేరళ దేశములో నడుగంటినది.

ప్రియయువతిం బ్రభుత్వమును వీడి యరణ్యముఁజేరె దత్త్వని శ్చయమునకై మహాతపము సల్పి కృతార్థతఁ గాంచె నెల్లెడఁ దయయు నహింసయుం బరమధర్మములకా నెలకొల్పె నమ్మహాదయుఁ డగుబుద్ధ దేవునిపదంబుల కేను నమస్కరించెదన్.

ఆంధ్రబౌద్ధకేత్రాలు

శ్రీ కట్టి సాంబమూర్తిశాస్త్రిగారు

ప్రముఖ 'రుణికో' త్రము డగు గౌతమబుద్ధుడు జనించినది లుంబినీవనమున. పెరిగినది కపిలవస్తు రాజప్రాసాదమున. తప మొనర్చినది వివిధారణ్యములలో. సత్యము గనిపట్టినది సారనాథ క్షేత్రమున బోధవృక్షచ్ఛాయను. తొలుదొల్ల మతబోధ గావించినది మగధలో బింబిసారుని యజ్ఞవాటమున. ఆ మతము వివిధదేశములకు ఖండంతరములకు వ్యాపించినది మౌత్రము కళింగముననే.

బుద్ధుని అహింసాసిద్ధాంతము తొలుదొలుత జనుల కాహార మగుజంతువుల విషయముననే పరిమితమైయుండి తగినంతగా వ్యాప్తి నందలేక పోయినది. అశోకవర్మనుడు కళింగయుద్ధమున లక్ష దైనికుల వధించి రిక్తవాహినుల బ్రవహింప జేసిన పిదప నది మానవవిషయకముగ మహా వ్యాప్తి నందినది. అశోకుడు తనరాజ్యమందంతటను మతప్రచారమున కనేకోద్యోగుల నియమించి ప్రజలకు మతబోధ గావించెను. వివిధ సలములందు జనసంచార మధికముగా నుండు తోవులందు శిలా స్తంభములపై శాసనములు చెక్కించెను. మతిస్ఫూర్తము లగుధర్మశాలలనేకము నెలకొల్పెను. గమధి లగునుద్యోగులను విదేశముల కంపి మతమున కత్యధిక వ్యాప్తి చేకూర్చెను. కళింగాంధ్రములు రెంటియందును జనులు ఏక భాష వ్యవహరించువారును ఏకవిధాచారములు గలవారను నగుటచేతను, ఆరెండు దేశములు సముద్రతీరము నానుకొని విదేశముల యాతాయాతముల కనుకూలము లగుటచేతను, విశేషించి కళింగయుద్ధము ననుభవించిన ప్రజలు అహింస నధికముగ నాదరించుటచేతను నీ రెండుదేశములు మతప్రచారమున కనువగు సలములుగా పరిణమించెను. విదేశములకు చేడలు భిక్షుకులకు శిక్షణము గలపు పాతశాలలు వేలకొలదిగ నీరెండు దేశములందు నుండెడివి. అమరావతి, నాగార్జునకొండ, ధర్మశిఖర, భట్టిప్రోలు, సర్వసిద్ధి, అనకాపల్లికడ శంకారము, రామతీర్థము, సాలెహండము భువనేశ్వరముకడ నున్న కండ (స్కంద)గిరి

మొదలగు ప్రదేశము లట్టి మతవిద్యాలయములే. బహుకాలమునకు మతము క్షీణించి యవియు భిక్షుకరహితములై పై పరామరిక లేమి శీతవాతాతపములకు జిక్కి శిథిలములై భూగర్భమున నణగారి పోయినవి. వేలకొలది వత్సరములు కాలగర్భమున లీనమై యున్న కొన్ని కొన్ని ప్రాచీనశిథిలము లీ మనతరమున బయలుపడుచుండుట మనకు సంతోషకారణము గర్వకారణము గూడ నగును.

శిశుపాలఘడము

నూతనముగా బయలుపడిన శిథిలములలో శిశుపాలఘడము ముఖ్య మయినది. భారతభాగవత కథలలో ప్రసక్తులైన శిశుపాల దంత వక్త్రులు కళింగాంతఃపాతీ యగు చేదిదేశపు రాజులు. భాగవేలుడు చేదిరాజే. భువనేశ్వరమునకు మూడుమైళ్ల దూరమున గలకండ (స్కంద)గిరి గుహలలో నాతని శిలాశాసనము గలదు. ఆతడు మన శాతవాహనుల సమకాలికుడు. హస్తిగుంఫాః (హస్తిగుహ) యనుకొండ తొలచినగుహయందాతని శాసనము గలదు. ఆ గుహలకు మైలుదూరమున 'శిశుపాలఘడ' అను పేరు గలచిన్నకుగ్రామము గలదు. అక్కడ వరిపాలముత్రవృష్టమండగా నతిప్రాచీనమైన యా యుధశకలములు గృహోపకరణములు పూగులు మొదలయినవి బయలుపడినవి. అశోకుని కళింగయుద్ధ ముక్కడనే జరిగిన దని జనశ్రుతి చిరకాలమునుండి కలదు. అశోకునకు పశ్చాత్తాపము కలిగించి బౌద్ధమతవ్యాప్తి కత్యంతముతోడ్పడిన యాప్రాంతము మిక్కిలి పవిత్రమైనదికదా!

నాగార్జునకొండ

దాని తరువాత కాలమందు ప్రబలి నదియు విశేషప్రధానమైనదియు నాగార్జునకొండ. నాగార్జునకొండ మనకు బహుజ్ఞాపరిచితమైనదాని యథార్థస్వరూపము గోచరించుటయు దాని మహత్త్వము గ్రహింపబడుటయు నాగార్జునసాగరనిర్మాణము నిశ్చితమైన తరువాతనే. మన జనసామాన్యము

ప్రాచీనత్వము తెలుపవలసి వచ్చునపుడు 'ఇక్ష్వాకులనాటిది' అని వ్యవహరింతురు. ఆ ఇక్ష్వాకుల రాజధాని యీ ప్రాంతముననే. ఇక్ష్వాకు రాజ్యములు నిర్మించిననూపము లందు గలవు. శ్రీరామత్రిగము గురుభక్తకొండ పైని గలబౌదాలయమును అనకాపలికడ నున్న శంకారము సంఘాగామమును గొలది కాలముక్రిందటనే కనుగొన బడినవి.

సాలెహుండము

శ్రీకామశముజిల్లాలో కలింగపట్నమునకు సమీపమున సాలెహుండముగ్రామము గలదు. వంశధారానది దక్షిణతీరము ననుసంధించి అర మైలు దూరము వ్యాపించి కొండ యొకటి కలదు. ఆ కొండపైని గొప్ప బౌద్ధస్థూప మొకటి చాలకాలముక్రిందటనే కనుగొన బడి నది. క్రీ.శ. 2వ శతాబ్దము నుగ్రహీతనామధేయులు గిడుగు రామమూర్తిపంతులు 1920 సంవత్సర ప్రాంతమున పర్యాకిమిడి రాజావారి ఆదరము సంపాదించి కొంతభాగ ముక్కడ త్రవ్వించగా నతిప్రాచీన శిథిలములు గోచరించినవి. ఆకాలముననే మహాజ్ఞల మైనచరిత్రాంశ ములు గోచరించు నని యాశపడితిమి. కాని ధనాభావముచే నక్కడితో నా త్రవ్వకము లాగిపోయినవి. మరల నీ నడుమ దొరతనము వారివలన నాప్రాంతములు త్రవ్వించబడునపుడు విశాల మైనలిన్నెలును మూడు బురుజులును బయలుపడినవి. కొన్ని కాసనములుగూడ లభించినటు వినికెడి. ఒక లోహకరండమును దానిలో గొన్ని రత్నములును దొరకినటు అక్కడివారు పత్రికలలో బ్రకటించినారు. పూర్తిగా త్రవ్విన నేయే విశేషములు బయలు పడునో కాని నాగార్జునకొండ త్రవ్వకము అతి నేగముగా జరగవలసి యుండుటచే నిక్కడి సిబ్బంది అక్కడికి తరలించబడి యిక్కడిపని నిలిపివేయబడినది. అయినను మనతెరముననే దీని పూర్వచరిత్రము తెలిసికొన గలుగుదు మను నాశ కలదు.

ఈ నడుమ సాలెహుండామును గూర్చి వారాపత్రికలలో రెండుమూడుమార్లు ప్రక టింపబడినది. అవార్తలందు ప్రకటింపబడిన విషయము లిప్పుడు దొరకినయాధారముల నాశ్ర యించి ఊహింపబడినవే కాని ఇదమిత మని నిష్కర్షముగా చెలుపజాలినవి కావు. వీనికి జన

శ్రుతిని తేర్చినచో స్పష్ట మైనచరిత్రాంశములు లభించు ననునాశ కలదు. ఈసలమున సము ద్రమువఱకు వ్యాపించిన గొప్పనగరము పూర్వ ముండెడి దనియు, కాలివాహనుని కీ నగరము రాజధాని యనియును, నది యీవలిగట్టున రాణివాస ముండెడి దనియు, నాయంతఃపురమే యిప్పుడు వనితముండల మని వ్యవహరింపబడు చున్న చిన్నగ్రామ మనియును, నగరమునకును అంతఃపురమునకును రాకపోకలకు శిలానిర్మిత మగువంతెన యుండెడి దనియు జనశ్రుతి ప్రబ లముగా గలదు. ఇప్పుడు నదిలో వనితముండల ముక్కడనుండి సాలెహుండమువఱకు గొప్ప బండత్రాగు వగునగా నగపడుచున్నవి. ఇప్పటి కలింగపట్నమును తూర్పుగా రాజనివాస మైన కంచు కొట కలదనియు నది పురాతననగరముతో గూడ సాగరగర్భమున మునిగిపోయిన దనియు వృద్ధులు చెప్పుదురు. ఈ కింపదంతు లంధ్రపరంపరాప్రాప్తము లని త్రోసివేయ వలను గానివి. శ్రీ గిడుగు రామ మూర్తిపంతులుగారు సాలెహుండాము దిబ్బలు త్రవ్వించునప్పుడు వానిలో నొక శిలాంగుళియ కము దొరకినది. ప్రవాళశిలతో నిర్మింపబడిన ఆ యుంగరము కాశిరేగుపండు (కోడిగ్రడ్డు) ఆకారముతో ఒకటిన్నర అంగుళముల నిడి వియు నడుమ అరంగుళము వెడల్పును గలిగి అనామికాంగుళి దూఱునంతటి రంధ్రము గలిగి యున్నది. పై భాగమున బల్లపఱపుగా నుండి చుట్టును ఎత్తయిన అంచును నడుమ ఏదో లిపిలో నేదో భాషలో నక్షరములును లోతు గుంటలుగా చెక్కబడినవి. ఆ యుంగరము తీరునుబట్టి అది రాజమద్రిక యని స్పష్టముగా తెలియును. రాజధానియందు రాజాధికృతుల నివాసములందే ఆట్టి మద్రిక లుండుట సంభవిం చును గాని కేవలము భిక్షుకనివాసము లగు సంఘారామములందు సంభవింపదు గదా? కాబట్టి యీ సలము హేలునికి గాని తదన్య డగు వేటూర రాజవృన్దనకు గాని రాజధాని యని నమ్ముట కవకాశము లేక పోలేదు.

మఱియు నిరువదీసువత్సరములకు మున్ను కాకేహిందు విశ్వవిద్యాలయము చరిత్రోపా ధ్యాయులు భట్టాచార్యులవారు 'కాలిదాసుని నాటి కలింగనగర మేది యె యుండును' అని పరిశోధించుటకై యీ ప్రాంతమునకువచ్చి కొన్ని

తావులు పరిశోధించినపిదప కళింగపట్టణము వచ్చిరి. అక్కడ వివిధసలములు పరిశోధించి యిప్పుడు దీపస్తంభము (లైటుపోస్టు)నకును సముద్రమనకును నడుమ నున్న యొకదిబ్బ త్రవ్వించగా నక్కడఁ గొన్ని ప్రాచీనములైన శిథిలశకలములును గొన్ని నాణెములును దొరకినవి. అత్రవ్వక మపుడు పూరిగా నెఱవేరిన నింతకుముం దెప్పుడో మన కనేకముల పూర్వవిషయములు తెలిసి యుండెడివి. కాని దైవదోషమున మన కా యోగము పట్టలేదు. ఆదినములలో కళింగపట్టణమున కాంపులో నున్న శ్రీకాకుళము తహసీల్దారు దిబ్బగజము లోతుత్రవ్వగరికి వచ్చి ఆనాణెములు శకలములు తీసికొని తాను ఇండియా దొరతనము వారి కీవిషయము తెలిపెద ననియు, వారి యనుమతి వచ్చునఱకు త్రవ్వరా దనియు నాటంకపఱచి సింహాలో నున్నచరిత్రపరిశోధనాధికారికి (ఎఫ్ గ్రాఫిట్ట ఆఫ్ ఇండియా) తంతి మూలకముగా నీవిషయము తెలిపెను. రెండు దినములనాటికి సింహానుండి అది దొరతనము వారు త్రవ్వించు రనియు నితరులు త్రవ్వరా దనియు సమాధానము రాగా దైవమును నిందించుచు భట్టచార్యులవారు వారాణసికి తిరిగి పోయిరి. అప్పుడు భట్టచార్యులవారికి సాయముగా పని చేసిన మా కీవిషయము లిప్పటికి కన్నులకు గట్టి యున్నవి. ఈరెండువిషయములనుబట్టి చూడ సాలెహుండము పూర్వపూర్వమున గొప్పరాజధాని యని యూహించుట సమంజసమే యగును.

శ్రీకాకుళం హైస్కూలు దిబ్బ :

సుమారు పదునేనేండ్రకు మున్ను శ్రీకాకుళము మున్సిపల్ హైస్కూలులో శ్రోతగా గొన్నిగదులు కట్టుటకై పునాదులు త్రవ్వచుండగా గొన్నిప్రాచీన శిథిలశకలములు దొరకఁగా వాని నీలగిరులలో ఉదకమండలమం దున్న పురాతత్వ శాఖవారికి పంపిరి. అప్పుడు ఆర్కిలాజిక్ నూపరిం టెం డెంటుగా నున్న శ్రీ సి. ఆర్. కృష్ణమాచారిగారు స్వయముగా దయచేసి సలపరిశోధనము గావించి ఆ శిథిలములు మొహంజదాగో శిథిలములతో సమకాలికము లనియు వాని నచిరకాలమున త్రవ్వించి తీయింతు మనియు జెప్పి వెడలిరి.

వారే కాదు. మరెవ్వరు గూడ నేటివఱకు మరల నాయులు సెతనే లేదు. మున్సిపల్ వారు మాత్రమాచోట వారికి గావలసినమందిరములు మొన్న మొన్న నిర్మించుకొన్నారు.

నరసన్న పేట :

నరసన్న పేటకు పడమట మైలుదూరమున నొక బంజరుదిబ్బ త్రవ్వచుండగా పురాతన మైన పెద్దయిటుకలు బయలుపడినవి. ఆసలమును దున్నుటకు యత్నించినకరకుడు తీది యేగో దేవాలయ మని భయపడి దానిని విడిచి పోగా భక్తులు కొందఱు అక్కడ నొక కాటురాతినుంచి అది వెలసినశివలింగ మని దాని కొక యాలయము వెంటనే కట్టివేసిరి. జనుల మూగతవలన నాసల మటు నిరుపయోగ మైనది కాని యక్కడి యిటుకలు సాలెహుండము ఇటుకలను బోలి పురాతనత్వము నూచించుచున్నవి. అది త్రవ్వి యుండిన నేటికేషములు బయలుపడి యుండునో ?

కోటబొమ్మారి రెయిలు స్టేషనునకు సమీపమున గల లక్కనడి యనుగ్రామమున గూడ నొక పాలములో పురాతన మైనయిటుకలు, అప్పుడపుడు పాటిమట్టి త్రవ్వచుండగా పురాతన మైననగలు దొరకుచుండును. ఈనగల మెవ్వరును చూచినవారే కారు. శ్రీకాకుళము నరసన్న పేటతాలూకాలలో పెక్కుతావులందు పురాతన మైనయిటుకలు నగలు లభించుచునే యుండును. వానిని చూచిన నాబోఁటివారి కీ ప్రాంతమున ప్రతి అడుగు ప్రదేశమును పురాతనశిథిలములతో నిండియున్న దేమో యను నూహము కలుగుచుండును. వాని నన్నిటిని పరిశోధించుటకు ద్రవ్యము గాని సాధనసంపత్తి గాని అసలు శక్తి గాని అస్మాదృశులకు శూన్యము. దొరతనమువారికి గాని ఇతరవిద్యాధికులకు గాని యీ ప్రాంతమున కటాక్షము ప్రసరింపకుండుట ఎప్పుడు నున్నదేకదా ?

ఎప్పటికైన పెద్దలదృష్టి యీప్రాంతమున బ్రసరించినచో కళింగమందలి బౌద్ధావశేషములనేకము లుపలబ్ధములై కళింగచరిత్రము నత్యుజ్జ్వలముగాఁ దెలియు నవకాశముగలుగును. సర్వజ్ఞుని కృపారసమువలన మనతరముననే యాఫగి జరిగిన ఘనము ధన్యులము,

అమరావతి—

ఆంధ్రదేశమునందలి బౌద్ధశాస్త్రము అన్నిటిలోను అమరావతి మిక్కిలి ప్రసిద్ధి చెందినది. అది కృష్ణానదీ దక్షిణతీరమున సత్తైసపలి తాలూకాలో గుంటూరున కిరువదిమైళ్ళ తరముగా నున్నది. నేడది యొక క్రూరమనుగా నున్నను పూర్వ మీ అమరావతి, ధగణికోట కలసియున్న ప్రదేశములో ధాన్యకటక మను గొప్పనగర ముండినది. అది క్రీ. పూ 200 కాలమున నాంధ్రదేశమును బరిపాలించిన శాతవాహనులకు రాజధానినగరముగా విరాజిల్లినది. అప్పుడు దాని వైశాల్యము పండ్రెండు చదరపుమైళ్ళు. అందలి జనసంఖ్య సుమారు ముప్పది లక్షలు.

శాతవాహనుల కిది ముఖ్యపట్టణముగా నున్నప్పుడే యాంధ్రులు మగధదేశమును జయించి పాటలీపుత్రమును స్వాధీనము చేసికొనిరి. క్రమముగా నమరావతి బౌద్ధుల యధీనములోనికి వచ్చినది. వారక్కడ ననేక విహారములను నిర్మించి, యొక విశ్వవిద్యాలయమును గూడ స్థాపించిరి. విద్యార్థులు, నధ్యాపకులుఁ గలిసి సుమారు ఆరువేలమంది యా విశ్వవిద్యాలయములో నుండెడివారు. ఆకాలమున టిబెట్, చైనా, బర్మా, జపాన్, సింహళము మొదలయిన దేశములనుండి కూడ నెందఱో విద్యార్థులీ విశ్వవిద్యాలయమున విద్య నభ్యసించుటకై తరలి వచ్చుచుండెడివారు. బౌద్ధమతమున మాధ్యమిక వాదమును బ్రవర్తింపజేసిన నాగార్జునాచార్యుఁ డా విశ్వవిద్యాలయమున కధ్యక్షుఁడుగా నుండి బౌద్ధమతప్రచారమునకు విశేషముగాఁ బరిశ్రమించెను. కాని క్రమముగా దాని ప్రాముఖ్యము తగ్గిపోయినది.

అమరావతిలోఁ బూర్వ మొక గొప్పస్తూప ముండినది. దానికి 'అమరావతి స్తూపము' అని పేరు. అది యిప్పుడు పాడుపడి పోయి పాటిదిబ్బగా నున్నది. సానికులు దానిని దీపాల దిన్నె యని పేర్కొనుచుందురు. దాదాపు పండ్రెండవ శతాబ్దివఱకు నాస్తూపరాజ మచటి ప్రజలచే బూజల నందుకొనుచుఁ బ్రసిద్ధి పడించి యుండినది. కాని పడునెనిమిదవ శతాబ్ది తుదిభాగమున సానికపాలకులచటి పాలరాళ్లను గాల్చి తమభక్తననిర్మాణమునకుఁ గావలసిన నున్నమునకై బట్టి పెట్టివారు.

దానితో నా పవిత్ర బౌద్ధశాస్త్రములోని శిల్పకళాసంపద చాలవఱకు దగ్గ మై పోయినది.

తరువాత పురాతత్వపరిశోధకులు, ముఖ్యముగా కర్నూల్ మెంజీ, రాబర్టు నూయల్ మొదలగువారు దానిని దిరిగి సమీక్షించుటకుఁ దీవ్రముగాఁ బ్రయత్నించిరి. అప్పటి వారి ప్రయత్నమువలన బయలుపడిన శిల్పశిథిలములే నేడు మదరాసు పురావస్తుప్రదర్శనశాలలో భద్రపఱుపఁబడి యున్నవి. అచ్చటి య పూర్వశిల్పసమన్వితము లయినస్తూపశిలములు, ప్రాకారశిలలు కొన్నియు లండను నగరము చేరినవి. అవి యచట బ్రిటిషు పురావస్తుప్రదర్శనశాలలో భద్రముగా సురక్షింపఁబడుచున్నవి.

భారతీయశిల్పములో నమరావతిశిల్ప సంక్రదాయము విశిష్ట మయినది. దీనినిబట్టియే 'అమరావతీరీతి' (Amaraavati Style) యని శిల్పసంక్రదాయ మొకటి దేశమునఁ బ్రసిద్ధి గాంచినది. ఈ శిల్పరీతియచ్చముగాఁగొంతభాగ్ధి తత్పరీతితోఁ బోల్పఁదగి యున్నది. కాని యా అమరావతీ స్తూపములోని కొన్ని శిల్పశిలాఫలకములును, శిలాప్రాకారములోఁ గొంతభాగమును స్తూప నిర్మాణము జరిగిన కొంతకాలమునకు క్రీ. శ. రెండవ శతాబ్దిలోఁ జేర్పఁబడి యుండవచ్చుననుటలో సందేహము లేదు.

అమరావతీస్తూపప్రాకారమువలె లలితమయిన, యున్నత మయిననిర్మాణము ప్రపంచములోనే మఱియెచ్చటను గానరా దనిపండితుల విశ్వాసము. దాని వ్యాసము 192 అడుగులు. జేదికమీఁది యగ్రమునుండి దానియెత్తు 18 లేక 14 అడుగులు. మూడేసి యడ్డరాళ్లు కలిపి నిలిపిన పొడవైన నిలువు స్తంభములతో నది కట్టఁబడి యున్నది. ఆ యడ్డరాతి కమ్మలపై చక్రాకారములు, అరచక్రాకారములు గల యలంకారములు, వానిమధ్య ముగ్ధమోహనము లయినయద్భుతశిల్పములు కలవు. ఈ ప్రాకారశిలలు వెలుపలివైపునకున్న లోపలివైపున నపూర్వశిల్పసమన్వితము లై యుండముగా నున్నవి. చక్రాకారపు భాగములలో బౌద్ధ గాథలు మిక్కిలి మనోహరముగఁ జెక్కఁబడి యున్నవి. దాని యడుగుభాగమున జంతువుల బొమ్మలు, పిల్లలబొమ్మలు వివిధభంగిమలతో, వింతవింతరీతులతోఁ జెక్కఁబడి యున్నవి.

అస్తాపపు వేదిక నూటయరువదిరెండుగుల వ్యాసము గలది. అవేదిక చుట్టును గలశిలా ఫలకములమీదఁ గూడ నద్భుత మైనశిల్ప కళాచాతుర్య ముట్టిపడుచున్నది.

నంద యడుగులయెత్తున, నంద మయిన చెక్కడములతో, నపూర్వ మయినశిల్పకళా సంపదతో నలరారు పాలరాతి స్థూపము, దానిని జుట్టి యొక శిలాప్రాకారము, అచటి శిలలపైఁ బ్రతియంగుళమునకు నేదో యొక శిల్పము—ఇట్టి యమరావతీస్థూప మాకాల మునఁ బ్రపంచమునందే యద్వితీయముగా నుండి యుండు ననుటకు సంజ్ఞము లేదు. ఈ ప్రధాన స్థూపముచుట్టును నెన్నియో చిన్నచిన్న చైత్యములు, నారామములు కూడ నుండినవి. తౌద్ధపర్వదినములలో—ముఖ్యముగా బుద్ధుని జననము, మహాభిషిక్కుమణము, మహాపరి నిర్వాణము జరిగినవైశాఖపూర్ణిమ నాఁ డాస్తాపముపై నంతటను దీపములతో నలంక రించుచుండి రని తోచుచున్నది. అందుచేతనే యచటి సానికులు దానిని 'దీపాలదిన్నె' యను నామముతో వ్యవహరించుచుందురు.

ప్రస్తుతము దీనికి సమీపముననే మఱియొక దిబ్బ యున్నది. బహుశః అది పూర్వపు ధాన్య కటకసాన మయి యుండవచ్చును. పూర్వకాల మున గది యొక ప్రాకారావృత మయిననగర ముగాఁ బేర్కొనఁబడి యున్నది. అచ్చట శిథిల మై యున్న ధరణికోట మట్టిగోడలు నేటికిని మనకుఁ గానవచ్చుచున్నవి. అచ్చట లభించిన కుండపెంకులు మొదలగు ప్రాచీన శిథిలావ శేషములు క్రీ. పూ. ఒకటవశతాబ్దినాటివిగాఁ గూడ భావింపఁబడుచున్నవి. ఇటీవల నచటి దీపాలదిన్నెప్రాంతమున భూగర్భములో కాత వాహనులనాటి యెనిమిదివేలవెండినాణెములు దొరకినవి. అవి పరిశోధననిమిత్తము విశాఖ పట్టణము పురాతత్వశాఖవారి కార్యాలయ ములో భద్రపఱుపఁబడినవి. ఇంకను నచట కాశ్మీయ మయినపరిశోధన సాగించినచో నెన్నియో యమూల్య శిల్పకళాఖండములతోఁ బాటు, ఎన్నియో యమూల్యవిషయముల కూడ బయలుపడ వచ్చును.

నాగార్జునకొండ—

కృష్ణానదికిఁ గుడివైపున గుంటూరుమండల ములో మన్ననాగార్జునకొండ కూడ ప్రాచీ

నాంద్రబౌద్ధతీత్రములలోఁ బ్రసిద్ధి గాంచినది. అది మూడుమైళ్ల వెడల్పునఁ బర్వతములచే నావరింపఁబడి యున్నయొకలోయ. బౌద్ధమత మున మాధ్యమికవాద మనునొక వాదమును నెలకొల్పి సుమారు అరువదినవత్సరములపాటచ్చటి బౌద్ధవిశ్వవిద్యాలయమును బరిపాలించిన సుప్రసిద్ధబౌద్ధాచార్యుఁ డగునాగార్జునాచార్యుని పేరిట నాకొండకు 'నాగార్జున కొండ' యని పేరు కలిగినది. అతఁడు క్రీ. శ. రెండుమూడు శతాబ్దములలో నుండినవాఁడు.

ఇక్కడి లోయలోఁ బూర్వము విజయపురి యను నొక ప్రసిద్ధపట్టణ ముండిన టిచట లభించిన యొక శాసనమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. అది యుప్రాంతము నాకాలమునఁ బరిపాలించిన యిక్ష్వాకుల ముఖ్యపట్టణము. ఇక్ష్వాకు లిక్ష్వాకువంశమునకుఁ జెందినరాజులు. వీరు బుద్ధదేవులును, నధర్మణవేదములును, శతపథబ్రాహ్మణములును బ్రస్తావింపఁబడిరి. దక్షిణ ఇక్ష్వాకువంశమునకు మూలపురుషుఁడు ప్రథమక్షాంతిమూఁడు కావచ్చును. ఇక్ష్వాకులు బ్రాహ్మణమతావలంబకులు. కాని వారి శ్రీలు బౌద్ధమతము నవలంబించి యాదరించిరి. వారి యాదరమువలననే యాకాలమున బౌద్ధ మతము మూఁడుపూవు లాటుకాయలుగా వరిల్లినది. విజయపురి యానాటి బౌద్ధతీత్రములలోఁ బ్రసిద్ధి కెక్కినమహానగరము. అచటి విశ్వవిద్యాలయమున విద్య నభ్యసించుటకై సింహళము, చీనా మొదలగుదేశములనుండి యొందఱో విద్యార్థులు వచ్చుచుండిరి. అది చాలకాలము బౌద్ధమతావలంబకులకుఁ బ్రసిద్ధి యాత్రాస్థలముగా నలరారినది.

ఇక్కడి మహానగర శిథిలములు క్రీ. శ. 1926 లో మొదటిసారిగా బయలుపడినవి. దిబ్బలతో, గుట్టలతో, నడవులతో నిండియున్న యుప్రాంతములందలి విశేషములను దొలుత గనుగొని పరిశోధనలు సలిపినవాఁడు శ్రీ ఎ. ఆర్. సరస్వతి. ఆ తరువాత 1926-31, 1938-40 లలో లాంగ్ట్స్, రామచంద్రకా అనుమహానీయు లాప్రదేశమునకాశ్మీయమయిన త్రవ్వకములుసాగించి యనేకాపూర్వవిషయములను లోకమునకు వెల్లడించిరి. అచట కృష్ణా నదిపై వ్యవసాయోపయోగములకై కట్టఁదలంచిన నాగార్జున సాగరనిర్మాణముమూలమున

నాచరిత్రప్రసిద్ధప్రాంతములు నీట మునిగిపోవు ననియు, నచటి యమూల్యశిల్పములు శాశ్వతముగా సముద్రగర్భమునఁ గలిసిపోవు ననియు భయపడి యిటీవల 1954 లోఁ దిరిగి యచటఁ ద్రవ్వకపు పరిశోధనలు సాగించుచున్నారు. అచట లభించినశిథిలావశేషముల నజేయ ప్రాంతమునందే కట్టనున్న పురావస్తుప్రదర్శన కాలలో జాగ్రత్తగా భద్రపఱచుటకుఁ బ్రయత్నించుచున్నారు.

ఇంతవఱకు జరిగినపరిశోధనల ఫలితముగా నచట నొకమహాన్తాపము, ఏడు చిన్నన్తాపములు బయలుపడినవి. నాలుగు విహారములు, ఆరు చైత్యములు, నాలుగు మండపములు కూడఁ గనిపించినవి. పరిశోధనలో కాసములు, నాణెములు, బొమ్మలు, కుండలు, విగ్రహములు, ఇక్ష్వాకుల కాసములు గలిగిన లోహపురేకులు కానవచ్చినవి. అన్నింటికంటె ముఖ్యమయినది యచటి మహాచైత్యమునకు సంబంధించిన చిహ్నము. అది బుద్ధునిక సంబంధించినదని ప్రతీతి కలదు. ఇప్పడు దీనిని సార్నాథ్ లోని మూలగంధకుటీవిహారమునఁ బూజించుచున్నారు. ఆ సార్నాథ్ లోనే బుద్ధుడు మొట్టమొదటిసారి గాధర్మ్యపన్యాసము గావించినాడు. మహాకవిశేషము పేర్కొనఁ దగి యున్నది. అక్కడి పురాతనవిశ్వవిద్యాలయప్రదేశమును, హ్యూయన్ సాంగు వరించిన బౌద్ధసంఘారామమును నిక్కడనే యుండియుండును. ఆ సంఘారామమును నాగార్జునుని కొఱకై శాతవాహనప్రభు వొకఁడు శ్రీపర్వతమును దొలిచికట్టినట్లు వ్రాసియున్నాడు. నాగార్జున కొండకే పూర్వకాలమున 'శ్రీపర్వత' మని పేరు. 'మిక్కిలి పొడవైన వసారాలతో, విదు అంతస్తులతో, ప్రతియంతస్తులోను నాలుగేసి గదులతోను, విహారములతోను భవన మొకటి నిర్మింపఁబడినది. ప్రతివిహారములోను బంగారముతోఁ దయారు చేసిన యతి గుండర మయినబుద్ధవిగ్రహ ముండెడిది' అని హ్యూయన్ సాంగు వ్రాసి యున్నాడు. ఇంత గుండర మయినసంఘారామము నింతవఱకుఁ జరిశోధకులు కనుగొన లేదు.

అచ్చటి నిర్మాణము లన్నియుఁ గాల్చిన యిటుకలతోను, మట్టి గున్నములతోను గట్టి గోడలు గను చేసినట్లు కానవచ్చును. అచటి

స్తంభములు, నేల, కొన్ని ముఖ్య మైనశిల్పములుబూడిదరంగులేక తెల్లనిసున్న పురాతనోఁ జేయఁబడినవి. ఆస్తాపముల వేదికలను గప్పిన శిలాఫలకములపై మూమాలు నూపప్రతిబింబములనే చెక్కచుండిరి. ఆయక స్తంభ వేదికల మీఁది శిలాపఫలకములపై బుద్ధునిజీవితములోని ముఖ్యఘట్టములను, జాతకకథలను జిత్రింపఁబడినవి.

ఈ కట్టడములశిల్ప మమరావతి శిల్పమును బోలి యున్నది. అచటఁ గనుగొనఁబడిన ప్రాచీన శిథిల నిర్మాణములలో మహాచైత్య మొకటి. అది యొక యున్నతప్రదేశమున నిర్మింపఁబడినది. దాని నడిమికొలత డెబ్బదినండి యెనుబది యడుగు లుండును. శిఖరొపరిభాగము నంద మయినపాలరాళ్లతో నిర్మించి యున్నారు. ఆ స్తాపనిర్మాణక్రమము ఆకులును, గుబ్బయుఁ గల చక్రాకారము గలిగి యున్నది. బెంజమిన్ రోలండి యనుపరిశోధకుఁడది 'విశ్వచక్రపునాభికిఁ జూట్టిన పునః పునః రావృత్తము లైనయేక కేంద్రకవృత్తములకు సంకేత' మని పేర్కొని యున్నాడు. ఆ స్తాపమునకు వెలుపట బహిర్ద్వారములతోఁ గూడిన శిలాప్రాకార మొకటి యుండినట్లు తెలియుచున్నది. దానిపునాది యిటుకలతోఁ గట్టినట్లు లోచించును. అందలి యుత్తరపువైపు గోడకడనే 'బుద్ధధాతువు' లభించినది.

కృష్ణానది లోయలలో శ్రీ. వె. రెడ్డి మూడు శతాబ్దములలో బౌద్ధసంస్కృతి, శిల్పము లెట్లుండినవో యిచట లభించినలోహ కాసముల మూలమునఁ దెలియుచున్నది. అక్కడి మహాన్తాపములోని శిలా స్తంభముపై గల కాసమున నక్కడ చైత్యవిహారములు కట్టించిన మహారాజులపేర్లు కొన్ని కానవచ్చుచున్నవి. అక్కడ దొరకినశిల్పకళాఖండములకును, నమరావతిలో దొరకినవానికిని బోలికలు కలవు. బౌద్ధమత మారాలమున నుత్తమ శిల్పకళావిరుద్ధికిఁ గారణభూత మయిన దను విషయ మక్కడి శిల్పఖండములు తెలియఁజేయుచున్నవి.

జగయ్యపేట—

ఈ ప్రాచీన బౌద్ధక్షేత్ర మమరావతికి వాయవ్యమున మూడుమైళ్ల దూరములోఁ గానగడిగనున గలదు.

నాలుగుమైళ్ల దూరమున నున్న కృష్ణానదిలోఁ గలియును. అదిలోదీనికి 'చేరవోలు' అని పేరు. నాఁడమరావతి ప్రాంతమును బరిపాలించిన వానిరెడ్డి వెంకటాద్రినాయుడుగా రాగ్రామము నకుఁ జాటును గోడకట్టి, యచటికిఁ గొందఱు వర్తకుల నాహ్వానించి తమతండ్రిగారిపేర నా గ్రామమునకు 'జగ్గయ్యపేట' యని నామకరణము చేసినారు.

అచట నిలుకలలోఁ గట్టినదిబ్బలలో దొరకిన యొక శిల్పశిలాఫలకమును బట్టి యాప్రాంతములం దేవో కొన్ని ప్రాచీనస్తూపము లుండి యుండు నని యనుమానింపఁబడెను. మరుఁటి సంవత్సరమే బగ్గెన్ అనుమహానీయుఁ డచటికిఁ బోయి చూచునప్పటికి రాళ్లు రప్పలకుఁ ద్రవ్విన పాడు చేయఁగా మిగిలినస్తూప మొక్కతే యాతనికిఁ గానవచ్చినది. దానిని ద్రవ్విన చూడఁగా నా స్తూపపునడిమి కొలత మూడున్నర యడుగు లుండినది. అచటి శిలాఫలకములు కూడ నచ్చుముగా నమరావతిలో దొరకినవాని వలెనే యుండినవి. స్తూపమును జాట్టి యుండిన ప్రాకారము పూర్తిగా నాశనమయినది. స్తూపాంతరార్థము మట్టితోను, నిలుకలతోను గట్టఁబడి యుండెను. వేదికచుట్టును గలశిలాఫలకములలో నేవో కొన్నిటిపైనఁ దప్పఁ దక్కినవానిపై శిల్పములు కానరావు. కొన్ని కొన్ని సంధానశిలలపైఁ జెక్కినశిల్పములు మాత్రము బార్లతశిల్పమును బోలి యున్నవి. అమరావతిలోని తొలి శిల్పరీతి కూడ నట్లే యుండినది. కొన్ని శిలలపై రెండవశతాబ్దికిఁ జెందిన మార్మరిపిలోఁ జెక్కిన కాసనము లున్నవి. వేదికను జాట్టియున్న శిలాఫలకముపై నెక్కువ లోతునకు దిగనట్లుగా నమరావతిలో వలెనే శిల్పములు చెక్కఁబడి యున్నవి. ఆ యక సంధివేదిక లొక్క తూర్పుభాగమునఁ దప్పఁ దక్కిన మూడుదిక్కులందును స్పష్టముగాఁ గానవచ్చుచున్నవి. ఆ చుట్టుపట్టుల యందుఁ బెద్ద పెద్ద సంభములు పడి యున్నవి. వానిలోని యొక సంభముపై మూడు నాలుగు శతాబ్దములకుఁ జెందినకాసన మొకటి కలదు. హిందూనకాలమునకు సంబంధించినశిల్పము రెన్నియో యచ్చట మనకుఁ గానవచ్చును. అదియే జగ్గయ్యపేటకు, జాకాంధ్రక్షేత్రము లలోఁ గల ప్రాధాన్యము.

గోలి—

ఇది గుంటూరు మండలములోని పలనాడు తాలూకాలో కృష్ణానదికి నుపకాళి యగుగోలే రుపైఁ గలదు. క్రీ. శ. 1926 లో డాక్టరు డూబ్రాయిల్ ఇచ్చట నొక చిన్నస్తూపమును ద్రవ్వించెను. ఈ ప్రదేశమునే నూవెల్ 'మల వరము' అని పేర్కొనినాడు. ఇచట లభించిన శిలాఫలకములు నేఁడు మనరాసులోని పురావస్తు ప్రదర్శనశాలలో భద్రపఱుపఁబడి యున్నవి. సుప్రసిద్ధ పురాతత్వ పరిశోధకులు శ్రీ. టి. యస్. రామచంద్రకౌగారు వానిని గూర్చి మదరాసు పురావస్తు ప్రదర్శనశాలవారి పక్షమున నొక 'బులెటిను'ను బ్రకటించిరి. ఇచటి శిల్పరీతికిని, క్రీ. శ. మూడవ శతాబ్దికిఁ జెందిన యమరావతి తుదికాలపు శిల్పరీతికిని దగ్గఱ సంబంధ మున్నట్లు తెలియుచున్నది.

ఘంటసాల—

ఇది కృష్ణామండలమందలి దివి తాలూకా లోని మచిలీపట్టణమునకుఁ బశ్చిమముగాఁ గదు మూడు మైళ్లదూరమున నున్నది. క్రీ. శ. 1920 లో నిచట నొక శిలాఫలకము లభించినది. దానినిబట్టి యచట నొక గొప్ప బౌద్ధ స్తూపము కలదని తెలియవచ్చినది. ఆ శిలాఫలక మపై నమరావతిలోని శిల్పమువలెనే చెక్కిన శిల్ప మొకటి కలదు. అది సిద్ధార్థుఁడు సన్మసిం చిన పిదపఁ గపిలమట్టు నగరమునకుఁ దిరిగి వెళ్లనున్న 'కంటక' మనునాతని యశ్వరాజము యొక్క చిత్రము. బహుశః అది యచ్చటి స్తూపవేదికను గప్పిన దై యుండవచ్చును. ఏది యెట్లున్నను బాస్సెల్ దొర క్రీ. శ. 1871 నాఁడే యచటి దిబ్బనుగూర్చి ప్రస్తావించి యుండుట గమనార్హము. దానినడుమ ఘన చతురస్రాకారపు టిలుకనిర్మాణ మొకటి కలదు. దానినుండి నాలుగు అడ్డగోడలు విస్తరించి వెలుపటి ప్రాకారమును దాకునట్లున్నది. దాని చుట్టును నొక ప్రదక్షిణహారము కూడఁ గలదు. ఆ నిర్మాణము నాలుగుదిక్కులందును ముందునకుఁ గొంచెము విస్తరించు కొని యున్నది. ఈ ప్రదేశముండు లభించిన యితర శిలాఫలకము లేవియు నంత చెప్పుకొనఁ దగినది కావు.

గుడివాడ—

ఇది మచిలీపట్టణమునకు వాయవ్యమున కిరు పది మైళ్ల దూరములో నున్న పట్టణము. ఇది యొక తాలూకా కార్యస్థానము. క్రీ.శ. 1870 లో, దొలిసారిగా బాప్స్టెల్ దొర యిచట నొక స్థూపమున్నట్లుగా గుర్తించినాడు. అచటి సానికులు దానిని 'లంజదిబ్బ' యని పేర్కొందురు. ఎవరో యొక బోగము పిల్ల యొక్క పూట మాత్రమే భుజించుచు నచట నివసించి యాదిబ్బను గట్టినట్లు అచ్చట నొక యైతిహ్యము చెప్పుదురు. ఈ దిబ్బను గూడ నాయూరివా రిటుకలకై త్రవ్వించిరి. అతరువాత నూయల్, బగ్గెన్ దొరలు కూడ నాప్రదేశమును సందర్శించిరి. అచ్చటి స్థూపము సాంచినూపాకారమున గలిగియున్నదని నూయల్ వ్రాసి యున్నాడు. అచటి స్థూపపై కాల్యము దాదాపు నూటనలు బది చదురవుటగులు. ఆచుట్టుపట్టుల నెచ్చటను దాని ప్రాకారశిలాస్వరూపము కానగా కుండుటచేత నా ప్రాకారము కొయ్యతోనో లేక యిటుకలతోనో కట్టఁబడియుండు నని యూహింపఁ బడుచున్నది. ఆస్తూపమునందు స్ఫటికశిలావశేషములతోడి నాలుగు శిలా వేదికలు లభించినవి. కాని యీవేదిక లానూప మున కేభాగమునఁ బాలిపెట్టఁ బడినవో నిశ్చయముగా జెప్పుట కాధారములు కానరాలేదు.

క్రీ. శ. 1894 లో అలెగ్జాండర్ రియా యాప్రదేశమునఁ గొంత ఖనన పరిశోధన సాగించినాడు. అచట నిటుకలతోఁ గట్టిన వలయాకారపు నిర్మాణము లేవో యున్నట్లు మాత్ర మున్నట్లు తెలియవచ్చినది. కాని యా ప్రదేశము మిక్కిలి చిన్న దగుటచేతను, నది చాల పాడుపడిపోయి యుండుటచేతను నింకను వివరములు తెలిసికొనుటకై పరిశోధనలు సాగించుటకు వీలు లేకపోయినది.

ఆచుట్టుపట్టుల లభించినయిటుకలు, కుండ పెంతులు, నాణెములు, పూసలు మొదలగు నవి యాప్రదేశమునఁ బూర్వ మెప్పుడో యొక ఘోషాగర ముండి యుండు నని నూచించు చున్నవి. ఆ నాణెములలోఁ గొన్ని యాంధ్ర చక్రవర్తులు వేయించినవి. అం దొక చిత్ర మయిననాణె మున్నది. దానిపై... రోమను లదో, గ్రీకులదో తెలియదు—ఒక పదం—

అర్చనాద్రాకారపు నిర్మాణము కలది—రెండు తెగచాప దూలములు—తెడు ఆకారము గల యొక చుక్కాని—ఇవి యందలి వివరములు. ఆప్రదేశ మంతయు నొకప్పుడు ప్రాకారావృత మై యుండునట్లుగా నక్కడి స్థలజ్ఞులు చెప్పుచున్నారు. అక్కడ తొంబది తొమ్మిది పాద స్థూపములు కూడ నుండెడి వట!

భట్టిప్రోలు:—

ఇది గుంటూరు మండలమునందలి రేపల్లె తాలూకాలో నున్న యొక చిన్న గ్రామము. అచట నొక పాదస్తూప నిర్మాణావశేష మున్నది. దీనినిగూర్చి క్రీ.శ. 1870 లో బాప్స్టెల్ కొంత వివరించి యున్నాడు. తరువాత నాప్రదేశమును సర్ వాల్టర్ ఇలియట్టు, నూయల్ ప్రభృతులు సందర్శించి యాస్తూపము సంపూర్ణముగా నాశన మయిన దనియు, నందలి శిల్పశిలాఫలకము లేవియుఁ గానవచ్చుట లేదనియు వ్రాసిరి. కాని క్రీ.శ. 1892లో అలెగ్జాండర్ రియా యాప్రదేశమునఁ గొంత ఖననపరిశోధన సాగించాడు. తత్ఫలితముగా నచట కాననములతోఁ గూడిన మూడు వేటి కలు, వానిలోఁ గొన్ని యాభరణములు, స్ఫటికములు మున్నగునవి లభించినవి. ఆస్తూపము యొక్క నడిమికొలత నూటముప్పదిరెం డడుగులు. దానిచుట్టును నూటయేనిమిది యడుగుల వెడల్పు గలపునాది యున్నది. అచ్చట లభించిన శిలీబావశేషములు మదరాసు పురావస్తు ప్రదర్శనశాలలో భద్రపఱుపఁబడి యున్నవి.

అచ్చటి స్థూపమును గప్పిన శిలాఫలకము లేవియు నేడు కానవచ్చుట లేదు. కొంత దూరమువఱకు మాత్రమే యచటి ప్రాకార శిలలు కొన్ని చెదరులు చెదరులుగాఁ బడి యున్నవి. అచ్చట లభించిన పాలరాతి ఛత్రము నందు జగయ్య పేటలోని ప్రాచీన శిల్పరీతి కొంత గుఱించుచున్నది. అక్కడ దొరకిన వేటికలపైఁ బాళిభాషలోఁ దొమ్మిది కాననములు కలవు. అందలి కాననలిపి యశోవని కాలపు కాననలిపిని బోలి యుండి దాని ప్రాచీనతను జాలవఱకు నిర్ధారణ చేయుచున్నది.

గుంటుపల్లి—

పశ్చిమగోదావరి మండలములోని, యేలూరు తాలూకా కామవరపు కోటకు నాలుగుమైళ్ల

దూరమున పీఠామము కలదు. అజంతా, పితలకోరా లను ప్రదేశములకడ నున్న పై గుఱ్ఱపుడెక్క యాకారము గల కొండచరి యలోఁ దొలువఁబడిన బౌద్ధ నిర్మాణములు, స్తూపములు, చైత్యములు, విహారములు నున్నవి. ఇవి కాక యా సమీపమునందే యిటుకలతోఁ గట్టిన చైత్యశిథిల మొకటియు, శిలానిర్మిత మైన స్తూప మొకటియు, పెద్దమంటప మొకటియు నున్నవి. వీనియందన్నిటిలోను వృత్తాకారము గలచైత్య నిర్మాణము మిక్కిలి ముఖ్యమయినది.

నిర్మాణపద్ధతిలో నాచైత్యము వర్షలకారమున నున్నది. మధ్యశిలలోఁ దొలువఁబడిన పెద్దస్తూపపు నమూనా యున్నది. దానిపై మోములుగానే రాతికప్పు, దూలములు కూడ నందే తొలువఁబడినవి. ద్వారమునకు మీఁద నున్న కిటికీ గుఱ్ఱపుడెక్క యాకారము గలది. ఈచైత్యవాతాయన మచ్చుముగా బీహారులో గయకు సమీపమున నున్న బరబర్ లోని లోమళ ఋషి శిలాచైత్యనిర్మాణముతోఁ బోల్పఁదగి యున్నది. ఇచటివలెనే యచటఁ గూడ నొక గుండ్రనిమందిర మున్నది. ఈ బరబర్ గుహల యము లోకునికాలపు బౌద్ధు లెవరో తొలిచి నట్లు తోఁచుచున్నది. గుంటుపల్లి చైత్యమున కను, వీనికిని గలసామ్యమునబట్టి వాని తరువాత నిది వెంటనే తొలువఁబడిన దేమో యను నభిప్రాయము కూడ నొకటి లేకపోలేదు. ఈ చైత్యమునకు సమీపముననే బౌద్ధసన్యాసుల కొక యారామ మున్నది. అది కూడ మిక్కిలి ప్రాచీన మయినవిహారముగానే తోఁచును.

ఆదుట్టు—

ఇటీవలనే యిచట నొక బౌద్ధమహాస్తూప మును గురించుట జరిగినది. ఇది పశ్చిమ గోదావరి మండలమున రాజోలు తాలుకాలోని నగరముసమీపమునఁ గలదు. గోదావరి సముద్ర సంగమమున కారుమై శ్రవతల, దాని యుపనది యైనవై నతేయకుఁ బడమటి గట్టున నిది యున్నది. ఇచ్చటి జమిందారే యిక్కడ నున్న స్తూపపుదిబ్బను త్రవ్వించిరి. ఈదిబ్బనిక్కడివారు 'దూబలాజుగడి' యని పిలుతురు. పురాతత్వశాస్త్రజ్ఞులు దానిగూర్చి తెలిసికొనుటకై కొంత పరిశోధనలు సలిపిరి. తత్ఫలితముగా నచ్చట బయల్పడిన నిర్మాణములలో

నరువది యారడుగుల నడిమికొలత గలసహాస్తూపము పేర్కొనఁదగి యున్నది. దాని చుట్టును నెత్తయినవేదికయు, నాలుగు ప్రక్కలను నాయక స్తంభములును గలవు. ఈ ప్రాంతములో నటునిటు శ్రవ్యఁగా బయల్పడిన యిటుకలనుబట్టి దీనిచుట్టు నెన్నియో బౌద్ధారామము లుండి యుండెనని యూహింప నగుచున్నది. తూర్పుగోదావరి మండలమున నేఁటివఱకుఁ గానవచ్చిన బౌద్ధశిథిల మిది యొక్కటియే యగుట దీనిప్రాధాన్యమును వెల్లడి చేయుచున్నది.

శంకారము—

అనకాపల్లి రైలుస్టేషనునకు రెండుమైళ్ళుత్తరముగా నున్న రెండు వరుసకొండలపైనఁ గొన్ని బౌద్ధనిర్మాణశిథిలము లున్నవి. అచటనే శిలానిర్మితము లగుదగ్గోబాలు, స్తూపములు, గుహలు నెన్నియో గలవు. అచ్చటి తూర్పు కొండపై నారామములే కాక, తొలిచినవి, కట్టినవి యగుదగ్గోబా లెన్నియో యున్నవి. అచ్చటి గుహలయములయొక్కయు, చైత్యాలయములయొక్కయు నిర్మాణకాల మొకటి, రెండు శతాబ్దము లయి యుండవచ్చు నని భావింపఁబడుచున్నది. తరువాతఁ బల్లవుల కాలమువఱకు నాప్రాంతము బౌద్ధుల కావాసముగానే విరాజిల్లుచు వచ్చినది.

రామతీర్థము—

వికాఖపట్టము మండలములోని రామతీర్థము దగ్గఱఁ గూడఁ గొన్ని బౌద్ధశిథిలావశేషములు కానవచ్చినవి. ఇచటి గురుభిక్షుకొండపై నొక బౌద్ధారామముయొక్క యునికి తెలియ వచ్చినది. ఇది కాక యనేక చైత్యాలయములు, నొకస్తూపము కూడ నిచటఁ గనఁగొనఁ బడినవి. వానిలో నిటుకలతోఁ గట్టినచైత్యములు కొన్ని ప్రాచీనము లయినవి కావచ్చును. ఇచటఁ గావింపఁబడిన ఖననపరిశోధనమువలనఁ బ్రాచీనకాలమునాఁటి కుండలు, పెంతులు ననేకములు బయల్పడినవి. ఈ గురుభిక్షుకొండకుఁ బశ్చిమముగా నున్నదుర్గాకొండపైఁ గూడఁ గొన్ని బౌద్ధారామము లుండినవి. కాని యవి తరువాత జైనవసతు లయి పిదప హిందువుల కావాసములుగా మారినవి.

మాధ్యమికవింశతి

డాక్టరు జి. వి. కృష్ణరావుగారు

— ౧ —

మూలము : నాగార్జునులు

పలుకునకు నందకున్నఁ దత్త్వంబు పరమ
కరుణతోఁ జూపినట్టిప్రజ్ఞాననిధికి
ధూతరాగోత్తమునకు బుద్ధి న కచింత్య
శక్తి కర్పింతు నిదె నమస్కారశతము.

పారమార్థికదృష్టి నుత్పత్తి లేదు
లేదు విలయమ్ము, గగనమ్ములీలవాఁడు
బుద్ధదేవుండు, మఱి యట్టిపోల్కి నొప్పు
సర్వములు గూడ నేకలక్షణము లగుచు.

ఉభయతటమందు జాతి యయుక్త మగును
ప్రత్యయోద్భూతి సంస్కృతార్థనికరమ్ము
సర్వ మెఱిగికొనినవాని జ్ఞానదృష్టి
యందుఁ దత్త్వమ్ము శూన్యమ్ము యగుచుఁ దోచు.

భావములు సర్వమును స్వభావమ్ముచేతఁ
బ్రతిమ లట్టివ యంచుఁ జెప్పంగఁబడియె
అమలములును శాంతస్వభావాద్వయములు
అలతఘాతయు నొప్పు తుల్యంబు లగుచు.

తత్త్వజిజ్ఞాసచేతఁ బృథగ్జ్ఞానం డ
నాత్మయం దాత్మ కల్పించె నట్టి కల్ప
నముల సుమ్ము సౌఖ్యమ్ము దుఃఖము నుపేక్ష
క్లేశ మపవర్గ మనంగ నిష్కృష్టదృష్టి.

చటులసంసారగత మైనషడ్గతులును,
సుగతియందలి నిర్వేలసుఖము, ఘోర
నరకమందలి భయదదుర్భరశుచమ్ము
తత్త్వదృష్టికి నెచ్చోటఁ దారసిలవు.

అశుభకర్మాళిచే జరావ్యాధిమరణ
శోకము లనివార్యములు సోకు, శుభము
లై నకర్మతతులచే శుభార్థసిద్ధి
కలుగునని నిశ్చితంబుగాఁ దెలుపఁబడియె.

ప్రబలభయదమ్ము యక్షరూపమ్ము వ్రాసి
యరసి చిత్రకారుఁడు తానె యడలునట్లు
ఆత్మకల్పితసంసారమందు బోధ
విరహితుండు సమ్మోహి యై విహ్వలించు.

తప్పటడుగుల నడయాడు దారకుండు
కడచి కుటిలకూపగతపంకమునఁ గూలు
నట్లు సత్వవార మ్ముద్గమాక్షమమ్ము
కల్పనాపంకమున నిమగ్నత్వ మందు.

భావదర్శనంబువలన నభావమ్ము
నందు దుఃఖ మొదవు, నటిజ్ఞాన
విషయకల్పనోగ్రవిషవహ్నిపీడ్యమా
నమ్ము సర్వసత్వసముదయమ్ము.

శరణరహితమ్ము నద్దాని నరసి యతిద
యార్ద్రచేతస్కుఁ డగుచు సత్వావళి కుప
కార మర్థించి విజ్ఞానఘనవిశిష్టఁ
డెపుడు బోధిచర్య సమాచరింప వలయు.

దానసంభారములు కూర్చి జ్ఞానఘనమ
ను త్తరము పొంది కాల్పనికోగ్రబంధ
నమ్మునుండి పూర్ణ విమోచనమ్ము వడసి
యిద్ధలోక బాంధవుఁ డైన బుద్ధుఁ డగును.

ఈ ప్రతీత్యసముత్పాదదృష్టితోడ
నెవఁడు భూతార్థ మెల్ల దర్శించువాఁడు
కాంచుచున్నాఁడు సుమ్మీ జగమ్ము శూన్య
మనుచు నాదిమధ్యాంతసంత్యక్త మనుచు.

చకితసంసారనిర్వాణచక్రయుగము
దృష్టిమాత్రాన సిద్ధ మై తిరుగు నంతె
తత్త్వ మెన్నంగ నాది శాంతమ్ము నిర్వి
కారము నిరంజనము సుప్రకాశ మగును.

తనదు కలయందుఁ గన్నయర్థమ్ము మేలు
కాంచియున్నట్టి దశయందుఁ గానఁబడని
పోల్కి మోహాంధకారప్రబుద్ధమతికిఁ
దోచఁబోవ దీ సంసారగోచరమ్ము.

సంస్కృతం బెల్ల మాయానుజాత మగుట
కేవలమ్ము మాయావలోకితమ యగును
అంతె కాని భావమ్ము రవ్వంత లేదు
ధర్మత యిదియెగా యెల్ల ధర్మములకు.

జాతిమం తమ్ము స్వయముగా జనన మంద
లేదు, జాతి లోకవికల్పనోదయంబు,
సత్వజాలమ్మును వికల్పజాత మగును,
కాన ద్వైతభావమ్ము యుక్తమ్ము కాదు.

మాయ గల్గిన దై చిత్రమాత్ర మగుచు
నీ సమస్తప్రపంచమ్ము నెసఁగుచుండు
దానిచే శుభాశుభకర్మతతియుఁ బాడము
దానిచే శుభాశుభము లుద్భవము పొందు.

చిత్తచక్రనిరోధంబుచేత సర్వ
ధర్మసంఘాతములు నిరుద్ధంబు లగును
దానిచే ధర్మములు ననాత్మంబు లగును
దానిచేతనే యవ్విశుద్ధంబు లగును.

నిఃస్వభావమ్ము యగు భావనికరమందు
శిష్టనిత్యాత్మ సుఖసంజ్ఞ చేత రాగ
మోహతామిషసంఘన్నమూఢజనుని
వీచి ఘోరభవాంభోధి భీతి గుడుపు.

కల్పనాజలపూర్ణ సాగర మగాధ
మార సంసార మిది ; మహాయానసమధి
రోహణక్రియ కా దని త్రోచి వైచి
యెవఁడు దీని పారము గమయింపఁ గలఁడు ?

[సంస్కృతము = వ్యావహారికము, సోపాధికము ; భావము = విషయము, ఉనికి ;
ప్రతీత్యసముత్పాదము = కౌన్యత, సోపాధికోత్పాదము, విషయసాపేక్షత్వము ; ధర్మము =
మూలద్రవ్యము, స్వభావము.]

నాగార్జునుని నూతనమతం

ఒక 'పరిశోధకుడు'

స్మృత్యధారములో మాధ్యమికవాదమును వెలయుచిన నాగార్జున నామధేయులు వ్యాసుల వలెనే చరిత్రయందనేకులు కావచ్చుచున్నారు. శ్రీశుశకము ఏడవశతాబ్దియందు హిందూదేశ పర్యటనము గావించిన హ్యూయ్ త్సాంగు తన భారతదేశ గూఢాచారి ను భవములను గూర్చి వ్రాయుచు నాగార్జునుడను నొక సిద్ధుడు తనకు సమకాలికుడనియును కాలివహన చక్రవర్తియొక్క తోతాగారమును దన రసవాదసిద్ధిప్రభావమున బంగారముతో నింపియు వ్రాసి యున్నాడు.

ఇది గాక కథాసరిత్సాగరమునందు—

'తస్య నాగార్జునో నామ
బోధిసత్వాంత్యసంధః
దయాలు ర్దానశీల శ్చ
మంత్రి విజ్ఞానవా సభూత్
యః సర్వోపధయుః క్షిప్తః
చక్రే సిద్ధరసాయనం
అశ్వానం చ రాజానం
విజ్ఞం చిరజీవితమ్'

అనుపంక్తులలో బ్రశంసించబడిన బౌద్ధమత నాగార్జునుడు కాలివహన సార్వభౌముని మంత్రియే యని చెప్పబడి యున్నది. హ్యూయ్ త్సాంగు పేర్కొనిన నాగార్జునుడు మాధ్యమిక నూత్రికారుడును, మహాయాన బౌద్ధమత ప్రచారకుడును నగునాగార్జునున కన్న భిన్నుడనియే తోచుచున్నది. బౌద్ధనాగార్జునుడు శ్రీ. వె. మొదటి శతాబ్దియందు భారతదేశమును బరిపాలించిన కనిష్క్ చక్రవర్తి క సమకాలికుడనియు, మాధ్యమిక సందేశోపబృంహిత మైన 'సుశూల్లేఖ' నొక దాని నాతిండు కాలివహన చక్రవర్తికి బంపె ననియు జరిత్రకారులు చెప్పుదురు. అందువలన శ్రీ. శ. మొదటి రెండుశతాబ్దములం దిద్దఱు నాగార్జునులున్నట్లు మనకుఁ దెలియవచ్చుచున్నది. తాంత్రిక నాగార్జునునకు సిద్ధనాగార్జునుడని పేరు గలదు. బౌద్ధమత ప్రచారకులు

కూడ సిద్ధపదమును దమనామములకు ముందుంచుకొనుచుండినను శ్రీ. శ. మొదటి రెండు శతాబ్దాలకాలమున సిద్ధపదమును దమనామములతో మేళవించు నాచారము వారిలోఁబూరిగా దృఢమయి దని చెప్పవచ్చును. అందుచేత 'సుశూల్లేఖ' రచయిత యగునాగార్జునుడు తాంత్రిక శాస్త్రమున సిద్ధి పొందిన నాగార్జునుడు కాఁగలఁడు. శ్రీపర్వత ప్రాంతమున నొక గొప్ప బౌద్ధసంఘారామమును పాపించి, మహాయాన బౌద్ధమతమును బ్రచారములోనికిఁ దెచ్చిన నాగార్జునుడును, కాలివహన చక్రవర్తి క 'సుశూల్లేఖ'ను వ్రాసిన యాతఁడును నిరువురు నొక్కరే.

నలందా విశ్వవిద్యాలయాధ్యక్షుఁ డగు మఠోక నాగార్జునాచార్యుడు మనకుఁ జరిత్రలోఁ గానవచ్చుచున్నాడు. నలందా విశ్వవిద్యాలయము శ్రీ. శ. నాలుగవశతాబ్దికిఁ బూర్వము మాత్రము జరిగి యుండలేదని నిశ్చయముగాఁ జెప్పవచ్చును. పయివిశ్వవిద్యాలయమునందుఁ దక్కిన శాస్త్రములతోఁ బాటు రసాయనవిద్య ధాతువాదము ననుసరింపకూడ శిష్యులకు నేర్పబడుచుండెను. దీనివలన శ్రీ. శ. నాలుగవశతాబ్దమునందు నివసించుచుండిన మఠోక నాగార్జునుడు మనకుఁ దెలియవచ్చుచున్నాడు. కాని రెండవ శతాబ్దికిఁ జెందిన సిద్ధనాగార్జునుడు గాని, నాలుగవశతాబ్దికిఁ జెందిన యీనాగార్జునాచార్యుడు గాని ధాతువాద శాస్త్రము నధికరించి వ్రాసిన గ్రంథము లేవియు నేడు మనకు లభించుట లేదు. జనశ్రుతులు, పుక్కిటి పురాణములు తప్ప వీరిని గూర్చిన ప్రామాణిక విషయములు మనకుఁ దెలియవచ్చుట లేదు.

శ్రీశుశకము తొమ్మిదవశతాబ్ది మొదలు కొని పదునాలుగవశతాబ్దివఱకును భారతదేశమున తాంత్రికయుగము వ్యాపించి యుండినదని చెప్పవచ్చును. ఇందు శైవమతములు మాత్రమే కాక ప్రసిద్ధి లయిన బౌద్ధమతము

యాయలు కూడఁ గలరు. ఈయుగమున ననేకతాంత్రికగ్రంథములు వెలువడినవి. ఈ కాలమున రసవాదమును, దానితోఁబాటు రసాయనశాస్త్రమును వృద్ధిఁ బొందించిన వారిలో గోవిందభిక్షువు, సోమదేవుడు, నాగార్జునుఁడు, రామచంద్రుఁడు, స్వచ్ఛంద భైరవుఁడు మొదలగువారు ప్రేక్షింపఁ దగుదురు. వీరిలో మఱియొక 'నాగార్జునుఁడు' మనకుఁ గానవచ్చుచున్నాఁడు. తాంత్రికయుగమునందు రసశాస్త్రపారంగతులయిన వారిలో నాగార్జునుఁడు ప్రముఖుఁడు. తనకుఁ బూర్వమాతాస్త్రమున గొప్పవ్యాసంగము చేసి యపూర్వపరిశోధనలు గలిపినమహనీయుల యనుభవముల నెల్ల గ్రోడీకరించి యాతఁడు రసాయనశాస్త్రమునకు సంబంధించిన మహాగ్రంథము లనేకములు రచించెను. అందు 'రసరత్నాకర' మనుగ్రంథము ప్రేక్షింపఁ దగినది. అగ్రంథమునందాతఁడు రసాయనికప్రక్రియలు, వాని నిర్వహణమున కుపకరించు వాలుకాయంత్రము, దోలాయంత్రము, బాష్పయంత్రము మొదలగుసాధనములు మొదలుగాఁ గలయపూర్వవిషయముల నెన్నిటిని వివరించి యున్నాఁడు. తాంత్రికయుగమునకుఁ జెందిన యీనాగార్జునుఁడు పదునాలుగవ శతాబ్దికిఁ జెందినవాఁడని తెలుపుప్రామాణికాధారము లేవియు లేవు. కాని యాతని గ్రంథములందుఁ గానవచ్చు శాస్త్రజ్ఞాన పరిపాకదశ, గోవిందభిక్షువు నాతఁడు ప్రేక్షింపఁ నట్లయినవి గోవిందభిక్షువునకంటె నితఁడు తరువాతివాఁడని తెలియఁజేయుచున్నది. ఇది కాక మాధవాచార్యుని 'సర్వదర్శనసంగ్రహ' మనుగ్రంథమున గోవిందభిక్షువు ప్రేక్షింపఁబడెనే కాని నాగార్జునుఁడు ప్రేక్షింపఁబడలేదు. అందుచేత నీనాగార్జునుఁడు మాధవాచార్యులకన్న నర్వాచీనుఁడని తెలియుచున్నది. ఈయుప పత్తుల యాధారముతోఁ బరిశీలించి చూడఁగా సీతాంత్రికయుగపు నాగార్జునుఁడు పదునాలుగవ శతాబ్దాంత్యభాగముననో, పదునైదవ శతాబ్దిప్రారంభముననో జీవించి యుండినట్లు తోచుచున్నది.

మొత్తముమీఁద నీనాగార్జున నామధేయులు నలుగురు గానవచ్చుచున్నారు. మన దేశమునఁ బురాణకర్త లందఱును వ్యాసనామ

మచే వ్యవహరింపఁబడునట్లే తత్త్వశాస్త్రము, తాంత్రికశాస్త్రము, రసవాదశాస్త్రము, రసాయనికశాస్త్రము మొదలగుశాస్త్రములలో మహాత్మ్యమును గడించినవారందఱును నాగార్జున నామధేయులుగానే పరిగణింపఁబడునట్లు కానవచ్చుచున్నది.

ఇది కాక గౌరన మహాకవి రచించిన 'నవనాథచరిత్రము'న నాగార్జునుఁడనుసిద్ధినికీ సంబంధించిన పూర్వగాథ యొకటి కానవచ్చుచున్నది. పూర్వ మొక రాజకుమారుఁడుండెను. అతఁడొకనాఁడు వేలటకుఁ బోయి యచట విధివశమున నొకమునిచేఁ బామై యుండునట్లు శపింపఁబడెను. అతఁడాపాముగూపముతో నచ్చట నుండినహర్షవృక్షములలోని వౌరలో నివసించి యుండఁగా మిననాగుఁడనునొక సిద్ధపుంగవుఁడాతని ననుగ్రహించెను. అతని యనుగ్రహమున నాతనికిఁ దిరిగి తొంటిరూపు కలిగెను. ఆరాజకుమారుఁడును నాసిదునికి శిష్యుఁడై 'నాగార్జునుఁ' డనునామధేయమును బడసెను. ఆసిదుఁడును దన శిష్యునికీ నణిమాదిసిదుల నెల్ల ననుగ్రహించెను. తరువాత నాతఁడు తనశిష్యుఁడగునాత్రేయునికి రసవాదసారశాస్త్రములను చెలిపి, యాతని నాంగ్రదేశమునఁ దిరుగుమని పంపి తాను మీననాగునియొద్దకుఁ బోయి యాతనిని కేవలముండెను. నాగార్జునుని శిష్యుఁడగునాత్రేయుఁడు శ్రీశైలము చేరి గర్వితుఁడై యాపర్వతము నంతను బంగారుకొండగా మార్చుదలంచి తత్ప్రియత్నమున నుండెను. అది తెలిసి విష్ణుదేవుఁడు మాయారూపమున వచ్చి యాతని పుక్కిట నుండినమృతసంజీవనీ ఘటికను బైకిఁ దీసి యాతనిఁ జక్రప్రయోగముచే సంహరించెను. ఆమృతసంజీవనీఘటిక యాతనినోట నుండునంతవఱ క్కాతనిమెడపైఁ గత్తితో నెన్ని మాటులు నఱకినను నది 'ఖంగు' మని ప్రాణివెనుకకుఁ దూలిపోయినదే కాని యాతని మెడపై వ్రేటుపడలేదు. పర్వత మెల్ల బంగారమగుచో దానికై లోకమున యుధములు చెలరేగి ధర్మము తొలఁగు ననియు, సరాజకము ప్రబలు ననియు విష్ణుదేవుఁడాత్రేయుని సంహరించి నట్లు మనమాహింపవలసి యున్నది. ఈసందర్భమున బంగారము చేయుపద్ధతి కొంత యాగ్రంథమున వివరింపఁబడి యున్నది.

‘రసము లైదును సుపరసము లెన్నిదియుఁ బసరులు మందులుఁ బాపాణములును గలుగుంబులును జాలఁగా సమకూర్చి వలయుమంత్రోపధావశులకు బలియుఁ జేసి మనోజయసిద్ధిఁ బెంపొంది యాసీనుఁడై లలాయాజనరచిత గురుభక్త్రైకల నిస్సగ్రోవులు సలిపి సరములుఁ బొందుగా సంధించి భక్తి గురునాగుఁ దలంచి తగ్గుగువు భజించి పరభైషజాది దైవములను మ్రొక్కి శేర్పినమందు లన్నియు వైచి యగ్ని గూర్చి పుటంబు గ్రహస్థులఁ బెట్టునపుడు వెన నూఁడువారును విసువక రసము పసరులు గలిపి పాల్పడ నూడువార లగుదొండఁగా మూస లమరించువారు మొనసి క్రమ్యజుఁ బుటంబులు పెట్టువారు కలయంగ నూరినకనకంబు దివిసి యెలమిమైఁ బెనుప్రోవు లీడ్చెడివారు నై సంభ్రమింపుము.....

—నవనాథచరిత్రము.

ఆచార్య నాగార్జునుఁడు బౌద్ధమతమున ‘మధ్యమక’ సిద్ధాంతమును వెలయించినవాఁడు. అతఁడు రచించిన ‘మధ్యమకకారికల’ ననుసరించి క్రీస్తుశకము ఆఱవశతాబ్దికిఁ జెందినచంద్ర కీర్త్యాచార్యుఁడు ‘మధ్యమకావతార’ మను నొక గ్రంథమును రచించెను. ఈ గ్రంథము తరువాత నైనా, టిబెట్టు భాషలలోనికిఁ బరివర్తిత మయినది. కాని వానికి మూల మగు నీ సంస్కృతగ్రంథము మాత్రము హిందూదేశమున నశించిపోయినది. ఆ గ్రంథముగాని విషయములను మనము టిబెట్టు, చీనాభాషలలోని దాని యనువాదగ్రంథములను బట్టియే నేఁడు తెలిసికొనవలసిన దునితి యేర్పడినది. ఆగ్రంథమునుబట్టి చూడఁగా నార్య నాగార్జునుఁడు క్రీస్తు పూర్వము ప్రథమశతాబ్దివాఁడో, లేక క్రీస్తుశకము ప్రథమశతాబ్దివాఁడో కాదగు నని క్రీ.తేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు రభిప్రాయపడుచున్నారు.

నిత్యనాగుఁ డవునీదునిచే రచింపఁబడిన ‘రసరత్నాకర’ మనువైద్యగ్రంథమునం దొక ఖండమున శ్రీకైలస్సన మత్యద్భుతముగాఁ జేయఁబడినది. ఆగ్రంథమునందుఁ బెక్కుచోట్ల ‘పురా నాగార్జునీదత్తమ్’ అని పేర్కొనఁ బడి

యుండుటచేత నాగార్జునుఁ డతి ప్రాచీనుఁడనియు, సతఁడు శ్రీకైలప్రాంతమున నివసించుచుండె ననియుఁ బెలియుచున్నది. నాగార్జునుఁడు రచించిన ‘కక్షపుటతంత్రము’ అను గ్రంథము ప్రాచ్యలిఖిత పుస్తకభాండాగారములో నున్నది. అందు నాగార్జునుని సిద్ధపురుషత్వము పెక్కుచోట్ల గోచరించుచున్నదని పెద్దల యభిప్రాయము. అతఁడు రచించిన బౌద్ధమతగ్రంథము లనేకము లింకను నముద్రితములే. టిబెట్టు చీనాదేశములలో నాతఁడు రచించినబౌద్ధగ్రంథము లున్నట్లు తెలియుచున్నది. అతని వైద్యగ్రంథ మొకటి మాత్రము ముద్రిత మయినది.

ప్రజాపారమితలలో విజ్ఞానవాదము, కూన్యవాదము నని రెండువాదములు కలవు. వానిలో కూన్యవాదము మిక్కిలి ప్రధానమయినది. సత్యమునుపారమార్థిక సత్యము, సంపృతిసత్యము నని రెండువిధములుగా విభజించి యార్యనాగార్జునుఁడు పారమితలలోని వివిధభాగములను సమన్వయించినాఁడు. ఆచార్య శంకరులు కూడ నట్టి సూత్రమునే యవలంబించి పరాపరావిద్యల విభాగముతో నుపనిషద్వాద్యములను సమన్వయించినారు. ఉపనిషద్వాద్యములను వివరించుటకై వేదాంతసూత్రములు వెలసినట్లు పారమితలను వివరించి, వాని నొక సమగ్రదర్శనముగాఁ బ్రవచింపఁదలంచి యార్యనాగార్జునుఁడు తన ‘మధ్యమక కారిక’లను వెలయించెను. ఈ మధ్యమకకారికలను మొట్టమొదట నార్యనాగార్జునుని సమకాలికుఁ డగు వాత్స్యాయనుఁడు తన న్యాయభాష్యమునందు విమర్శించెను. నాగార్జునుఁ డావిమర్శకు సమాధానముగా ‘విగ్రహవ్యావర్తిని’ యను పేరుతో మఱల డెబ్బదిరెండు కారికలను రచించెను. ఈ కారికలను వాచి వాత్స్యాయనుఁడు తన న్యాయభాష్యములో మఱికొన్ని మార్పులను దీసికొని వచ్చుటచే నాగార్జునుఁడు తన ‘విగ్రహవ్యావర్తిని’కి మఱల నొక వృత్తిని వ్రాయవలసి వచ్చెను.

నాగార్జునుని మధ్యమకకారికలపై బుద్ధపాలిత, భాషవివేకఁడు, చంద్రకీర్తి యనువారు భాష్యములను రచించిరి. వీరు ముగ్గురును నాంధ్రులే యగుట విశేషము. గుంపురక్షిత శిష్యుఁ డగుబుద్ధపాలిత దంతపులివిహారమున

సద్భావముండు గా నుండియు తెలియుచున్నది. ఇతని శిష్యుని శిష్యుండు సంద్రక్షి. అతడు ములకదేశములోని సమతలకరమున నివసించుచుండినవాడు. భావవివేకండు ధాన్యకటకమున నుండినవాడు.

మధ్యమకకాణికలలోఁ బ్రధాన మయినది యందలి మొదటి యధ్యాయము. ఈ యధ్యాయము సహకాహనము చేసికొనిన నార్జునాగార్జునుఁ డుప్రవచించిన మధ్యమకనిదాంతము పూర్తిగాఁ జెలియఁ గలదు. ఆ యధ్యాయమునకుఁ బ్రత్యయపరీక్ష యని పేరు.

ప్రత్యయపరీక్షా—

ఆనిగోధ మనుత్పాద
మనుచ్ఛేద మశాశ్వతమ్
అనేకాగ మనానార
మనాగమ మనిర్దమమ్
యః ప్రతీత్యసముత్పాదం
ప్రపంచోపశమం శివమ్
దేశయామాస సంబుధ
సం వంశే వదతాం వరమ్.
స స్వతో నాపి పరతో
సద్వాభ్యాం నాప్యస్తాతుతః
ఉత్పన్నా జాతు విద్యంతే
భావాః క్వచన కేచన. 1
చత్వారః ప్రత్యయా హేతు
శ్చాలంబన మనంతరమ్
తైవాధిపతీయం న
ప్రత్యయో నాస్తి సంచమః. 2
స హి స్వభావో భావానాం
ప్రత్యయాదిభు విద్యతే
అవిద్యమానే స్వభావే
పరభావో న విద్యతే. 3
క్రియా స ప్రత్యయవతీ;
నా ప్రత్యయవతీ క్రియా
ప్రత్యయా నాక్రియావంతః;
క్రియావంత శ్చ సం త్యుత. 4
ఉత్పద్యంతే ప్రతీత్యేయా
ని తీమే ప్రత్యయాః కిల
యావన్నోత్పద్యంత ఇమే
తావన్నాప్రత్యయాః కథమ్. 5

నై వాసతో నై వ సతః
ప్రత్యయోన్యస్య యజ్యతే
అసతః ప్రత్యయాః కస్య
సత శ్చ ప్రత్యయేన కిమ్. 6

న స న్నాసన్న స దస
ద్వ్యక్తి నిర్వర్తతే యదా
కథం నిర్వర్తనో హేతు
రేవం సతీ న యజ్యతే. 7

అనాలంబన ఏ వాయం
సౌ భగ్య ఉపనిశ్యతే
అథా నాలంబనే భగ్యే
వత ఆలంబనం పునః. 8

అనత్వస్నేషు భగ్యేషు
నిగోహో నోపపద్యతే
నానంతరమతో యు కం
నిరుద్ధే ప్రత్యయ శ్చ కః. 9

భావానాం నిః స్వభావానాం
న సత్త్వా విద్యతే యతః
స తీద మస్మిక్ భవతీ
త్యేత నైవోపపద్యతే. 10

స చ వ్యసమస్తేషు
ప్రత్యయే వ్యస్తి తత్ఫలమ్
ప్రత్యయేభ్యః కథం త చ్చ
భవే న్నప్రత్యయేషు యత్. 11

అథాస దపి త త్రేభ్యః
ప్రత్యయేభ్యః ప్రవ రతే
అప్రత్యయేభ్యోపి కిస్మా
న్నాభిప్రవర్తతే ఫలమ్. 12

ఫలం చ ప్రత్యయమయం
ప్రత్యయా శ్చా స్వయం మయాః
ఫల మస్వయమయేభ్యో య
త త్ప్రత్యయ మయం కథమ్. 13

తస్మా న్న ప్రత్యయ మయం
నా ప్రత్యయమయం ఫలమ్
సంవిద్యతే ఫలాభావాత్
ప్రత్యయాప్రత్యయాః వతః. 14

ఆచార్య నాగార్జునకృత మధ్యమకకారి
కాసు ప్రత్యయపరీక్షా నామ ప్రథమం
ప్రకరణమ్.

తథాగతుని మహాపరినిర్వాణం

శ్రీ చిలకమర్తి లక్ష్మీనరసింహముగారు

బుద్ధదేవుడు వేసాలిలో గొన్నిదినములుండి యానగరముచుట్టుప్రక్కల నున్న చైత్య కమలకుఁ బోయి యప్పుడప్పుడక్కడ వసించుచుండెను. చైత్య కమలగా భాద్యక్షులు వసించుమతము. వేసాలినగరసమీపమున నిట్టి వనేకములుండెను. వేసాలి చూచుట కంతో సుందర మైననగర మని గెతఁగఁడే యానందు నితోఁ జెప్పెను. ఒకనాఁడు తన ప్రియశిష్యుడగు నానందునిఁ బిలిచి “ఈ చుట్టుప్రక్కల నున్న భిక్షుకుల నందఱ నిచ్చటఁ జేర్చు”మని సిద్ధార్థుఁ డానతిచ్చెను. ఆనందుడు వెంటనే వారి నందఱ రావించెను. రావించుటయు సిద్ధార్థుఁడు వారికి మహాధర్మోపదేశముఁ జేసెను. ఇదియే యాతఁడు చేసినకట్టకడపటి ధర్మోపదేశము. ఆయుపదేశమిక్రిందివిధముగ నున్నది. “సోదరులారా! నేను కనిపెట్టినసత్యము మీ కుపదేశించితిని. ఆసత్యధర్మములను మీరు చక్కఁగా గ్రహించి పశపఱచుకొని వాని నాచరించి, మననము చేసి, యీ పరిశుద్ధమతము కాళ్ళతలమై, దేవతలయొక్కయు మునిష్యులయొక్కయు శ్రేమసౌఖ్యములకుఁ గారణభూతమై యుండునట్లు దీని నెల్లడ వ్యాపింపఁ జేయుండు. నేను మీ కుపదేశించినసత్యము లెవ్వి? ఆనివిగా—చతుర్విధ మైనమనము, సాపనుగోఁ జతుర్విధ మైనయృద్ధును, బుష్టిత్వమునకుఁ జతుర్విధపథము, పంచవిధ మైన నీతిబలము, పంచవిధ మైనయాత్మజ్ఞానము, సప్తవిధ మైనజ్ఞానము, ఆప్తవిధ మైనసన్మార్గము.”

సోదరులారా! యిటు చూడుండు. ద్వంద్వపదార్థము లన్నియు జీర్ణము లగును. కావున శ్రద్ధతో మీమోక్షమునిమిత్రము మీరే ప్రయత్నము నేయుండు. తథాగతున కచిర కాలములోనే నిర్వాణము కలుగును. నేడు మొదలుకొని మూడు మాసములుతరువాత తథాగతుడు మృతి నొందును.

అనంతర సుతఁడు వారి నందఱఁబంపి వేసాలి విడచి యానందుఁడును మిక్కిలి భక్తులగు మఱి కొందఱు శిష్యులను వెంటఁబడి ‘పావా’ యనునూరికిఁ బోయెను. ఆ యూరికిఁ బోగానే

చందుఁ డసుకమృగవాఁ డొకఁ డాయనను గలసికొని “స్వామీ! నేఁడు నాయుంట భిక్ష చేసి నన్ను గౌరవింపవలయు”నని ప్రార్థించెను. అందు కాయన సమ్మతించెను. చందుఁడు తన యలిగనిమిత్రము మధురాహారములు, గొట్టెలు, నడవిపందిమాంసము వండించెను. బుద్ధుఁడు చందునిఁ బిలిచి “యడవిపందిమాంసము నాకుఁ బెట్టి మధురాహారములు గొట్టెలు భిక్షుకుల కి”మృని యానతిచ్చెను. అతఁ డట్ల చేసెను. భిక్షానంతరమున బుద్ధుఁడు పావాగ్రామమును విడిచి కాశీనగరమున కరిగెను. కాని దారిలో నతనికి దారుణ మయినరక్తగ్రహణి గోగము వచ్చెను. దానివలన నాయన మిక్కిలి బాధపడఁ జూచెను. కాని, యామహాత్ముఁ డాబాధ మిక్కిలి దుస్సహ మయినను దానిని మనోవైకల్యముఁ జెందకుండ మిక్కిలి యోరి మితో మిక్కిలి ధైర్యముతో ననుభవించెను.

ఆహాహా! ఎంతటి ప్రతిభాశాలు రైనను నెంతటి భగవదుపకారపరాయణు లైనను నెంతటి ధైర్యశాలు రయినను మానవులు రోగ పతితు లైనప్పుడు వైహిక బాధల ననుభవించక తప్పదుకదా! బుద్ధదేవునిసితి క్రిమక్రమముగాఁ జెడిపోయెను. నానాఁటికిరోగ మతితయించెను. శరీరబలము క్షీణించెను. అట్లు దుర్బలశరీరము తోనే పయనముఁ జేయుచు సిద్ధార్థుఁడుమార్గము నుండి తొలగి యొకవృక్షచ్ఛాయకుఁ జని, యానందునిం బిలిచి “యానందా! నాకావిబట్టలిక్కడఁ బఱచుము. నేను మిక్కిలి యలసియున్నాను. కొంచెము నేవు విశ్రమించెద”నని చెప్పెను. ఆనందుఁ డట్లు చేసినపిదప నతఁ డానందుని వెండియుఁ బిలిచి “ఆనందా! దాహ మై నో రెండుకొని పోవుచున్నది. కొంచెము నీ రిమ్మ త్రాగెద”నని యడిగెను. అసీరు త్రావికొంత కేదజేటి తానే స్వయముగా లేచి సమీపమున నున్న కుకునానదికి మెల్లగఁ బోయి స్నానము చేసి వెండియుం జలముఁ ద్రావెను. కుకునానది యనగా బర్హి నది. ఇది కాశీనగరమున కనిమిదిమైళ్ళ దూరమున చోటాగండకనదిలోఁ బడుచున్నది. ఈ

స్నానపానములవలన నేడదేటి కొంతబలము కలిగి బెలుచేరి వషిమాగ పురపరిసరముల నున్న యొకతోటలో బస చేసెను. ఆ వనముఁ జేరి యతఁడు 'ఓ యానందా ! నేను మిక్కిలి పరిశ్రాంతుఁడ నైతిని. రెండు కవలచెట్లనడుమ ను తరపుతలగఁడగ నాకుఁ బ్రక్క చేయఁము. నేను బండుకొనియెద' నని యానందునితో ననియెను. ఆవిధమున నానందుఁడు సెజ్జ నమర్చుటయు సిద్ధార్థుఁడు ప్రశాంతమనస్కుఁడై విశ్రాంతిభావముతో గుడిచెక్క కొట్టిలి కాల్చినిఁదఁ గాలు నైచికొని పండుకొని యానందునితో నిట్లనియె, "ఇది పువ్వులకాటు కాకపోయినను గవలచెట్లు పుష్పములతో నిండి యున్నవి. అవి నామీద రాలుచున్నవి. తథాగతున కీ గౌరవము గాక మఱియొక గౌరవము మఱియొక ప్రతిష్ఠ మఱియొక సపగ్య మఱియొక పూజ కలదు. ఓ యానందా ! భిక్షువుఁడు గాని, భిక్షుణి గాని, యనుచరుఁడు గాని, గృహస్థుఁడు గాని, సన్యాసి గాని, యెవరయినను సర్వేచ్ఛిన్నవిషయమునందును బెద్దవిషయము నందును సత్యము వచించుచు ధర్మప్రకారము నడచుకొనుచు, ధర్మలేఖములను గూడ గమనించుచు జీవితకాలము గడపుదునో వారు తథాగతునకు గౌరవము గావించినవారు, సపర్యలు సన్నిహితులు, సమారాధనలు చేసిన వారు నగుదురు.'

రాత్రి గతించుకొలఁది తమగురువున కవసానకాలము సూపించిన దని శిష్యులకు స్పష్టముగాఁ బొడకటెను. చేయునది లేక వారు ధైర్యముఁ గోల్పోవు గురువు శయనించిన సలమునకుఁ గొంచెము దూరముగ నరిగి విలపింపఁ దొడఁగిరి. ఆయన సిద్ధి పొందునప్పటి కానందుఁడు, అనిరుద్ధుఁడు, సరిపుత్తుఁడు మున్నగు వారు సన్నిధి నుండిరి. కశ్యపుఁడు వచ్చెను గాని వచ్చునప్పటికే గురువు నిర్వాణ మొందెను.

మహానుభావుఁ డగు గౌతముఁ డీవిధంబున మరణోన్ముఖుఁడై యున్న సమయమునఁ బ్రియ శిష్యుఁ డగు నానందుఁ డిట్లనియె :—

"స్వామీ ! కల్పాంతమువఱకు నీవు జీవించునట్లునుగ్రహింపుము. మానవుల త్రేమ సౌఖ్యములనిమిత్తము ప్రపంచముపై జాలిదలఁచి దివులయొక్కయు, మనుజులయొక్కయు సేమముకొఱకు, లాభముకొఱకు,

సంతోషముకొఱకుఁ గల్పాంతముదాక బ్రతుకుము. ప్రభూ ! బ్రతుకుము."

శిశువు నోటనుండి వెడలవలసిన మాటల నుడువుచున్న యానందునిఁ జూచి జగద్గురుఁడు చిహ్నవర్ణన వైద్యుఁ అప్పు దానందుఁడు వెండియు నిట్లనియె— 'భగవానుఁడా ! యీ కట్టపిల్లని నీవు పంచత్వము నొందఁ గూడదు స్వామీ ! రాజగృహము, వారణాసి, సాకే ప్రసిద్ధి, చంపాపురము మొదలగుమహానగరము లనేకములు కలవు. దేవరవారపుట సిద్ధి పొందునట్లు ప్రసాదించుటయు, ఆనగరములలో నెందఱు సిద్ధి పొందినవత్తమున మీ కి శేఖరమునకుఁ దగిన గౌరవము జరుగును. ఏల యన నచ్చట తథాగతుని సిద్ధాంతములయందు విశ్వాసము గల భాగ్యవంతులనేకులు గలరు.' అనవుడు సమ్యక్ హత్యుఁడు మరల మందహాసము చేసెను. అది చూచి యానందుఁడు 'దేవా ! మీరు మృతి నొందినపిదప మీ శరీర మేమి చేయు మని గూన తిన్నెదరు ?' అని యడిగెను. అతనికి గౌతముఁ డిట్లనియె. 'ఆనందుఁడా ! తథాగతుని కి శేఖరమును గౌరవించుటనుగూర్చి నీవు శ్రమ పడవలదు. సిద్ధవిషయమున నీవు గట్టిపూనిక గలిగియుండు మని నిన్ను జేడుకొనుచున్నాను. నీమేలుకొఱకు నీవు పాటుపడుము. నీవు జాగ్రత్త గా నుండుము.

తథాగతుని చండు విశ్వాసము గల భాగ్యవంతులలో నుండుచు లనేకులున్నారు. వారు తథాగతుని కి శేఖరమునకుఁ దగిన గౌరవముఁ జేయక పోరు' అని పలికి కొంతనే పూరకుండి యతఁడు మరల నానందునితో నిట్లనియె. 'నేను మృతి నొందుచున్నాను. చండుఁడు పెట్టిన గూహారము నేను తినినందున వానికి ముందుజన్మమున గొప్ప యదృష్టము తప్పక కలుగు నని నేను పోయినతరువాత వానితోఁ జెప్పుము. నానోటనే యీమాటలు నీవు విన్నట్లు వానితో నొక్కి చెప్పుము. అన్ని దానములలో మిక్కిలి యుత్కృష్టము లైనవి రెండు గలవు. అంగు మొదటిది నాకు బుద్ధత్యము ప్రాపింపక మునుపు సుఖాత చేసినయన్నదానము. నే నీలోకమును విడిచి వెళ్ళిపోవుటకు ముంగు చండుఁడు చేసిన యీ యన్నదానము రెండవది. ఆనందా ! చందునియొద్ద కెవ్వరైన బోయి 'చందా ! ఇది నీకుఁ గీడు, ఇది నీకు గొప్పనన్నము. నీచేతి

యన్నముఁ దిసఁగానే తథాగతుఁడు మృతి నొందె' నని వాని కెవ్వరైన వెఱుపు గొలిపి విచారము గల్గింపవచ్చును. కావున నట్టివెఱుపు వానిమనంబునుండి మఱి 'చందా! ఇది నీకు మేలు. ఇది నీకు లాభము. ఏమన తథాగతుఁడు సీచేతియన్నము దిని పరమసిద్ధి వడసె' నని చెప్పవలెను.

పరమభక్తుఁడైనయానందుఁ డప్పులుకులు విని మనోఛ్ఛేద్యము చేర్చి బట్టలేక దుఃఖాక్రాంతుఁడైన బ్రగర్థరునిసన్నిధిని విలపింపఁ గూడ దని యెడ్చుట కావలికి బోయెను. అతఁడు తనప్రక్కను లేకపోవుటఁ గనిపెట్టి 'సోదరులారా! ఆనందుఁ డేడి' యని యా మహాస్థుఁ డడిగెను. 'దేవా! పూజ్యుఁడైన యానందుఁ డవ్వలి కరిగి విలపించు చున్నా' డని వారు తర్రము చెప్పిరి. 'సోదరులారా! పోయి నాకడకు వానిం దిలిచివారి రం' డని యతఁ డానతిచెప్పెను. ఆనందుఁడు వచ్చి వాని ప్రక్కఁ గూర్చుండెను. అప్పుడు తథాగతుఁడు మెలఁగా నిట్లు ఛేద్యము చెప్పెను. 'ఆనందా! లేనిపోనిశ్రమ పడకుము. విలపింపకుము. మనకు మిక్కిలి నమింపములై ప్రియములైన పదార్థముల స్వభావమే యిట్టి దనియు వీనిని విడిచి వాని నుండి వేరుపడి మనము పోవలయు ననియు నే నిదివఱకే పలుమాలులు చెప్పియుండ లేదా? ఏదియు శాశ్వత మై యుండఁజాలదు. అట్లు వంటిసితి యసాధ్యము. ఆనందా! నీవు చిరకాలమునుండి నాయందు దయ గల్గి మిక్కిలి మంచివాడ వై యెడతెగక యింతింత యానరాని యుపచారపరంపరఁ జేసి నాకు బరమాపుండ్రుల యుంటివి. ఆనందా! నీవు మంచిపని చేసితివి. నీ ప్రయత్నము లంతఃకరణశుద్ధిగఁ జేయును. నీవును మహాపాపములనుండియు భోగపరాయణత్వమునుండియు సహంభావము నుండియు మాయనుండియు సజ్ఞానమునుండియు స్వల్పకాలములో విముక్తుడ వయ్యెదవు.'

రాత్రి కడమకొలఁది బుడుఁడు క్రమక్రమముగ క్షీణింపఁ జొచ్చెను. ఆ సమయమున నత్తావున కొక బ్రాహ్మణుఁడు వచ్చెను. అతఁడు కుశీలగరినివాసుఁడా. వేదాంతశాస్త్రవేత్త. అతని పేరు సుభద్రుఁడు. అతఁ డానందునిఁ గలిసికొని యిట్లనియె. 'గౌతమశ్రమణుఁ డీ రాత్రి దేవయాత్ర ముగించు నని వింటిని.

ఇప్పుడు నా మఁస్సులో నొక గొప్పశంక పొడమినది. ఈ సందేహము నివారించుటకు గౌతమశ్రమణుఁడు తగినవాఁడని నాకుఁ దోచినది. కావున నో యానందా! గౌతమ శ్రమణుని నేను జూచెద. చూడనిమ్ము.' అనవు డానందుఁడు 'మిత్రుఁడా! సుభద్రుఁడా! తథాగతు నిప్పుడు క్షీణింపకుము. అతఁడు మిక్కిలి పశుక్రాంతుఁడై యున్నా' డని యుత్తము చెప్పెను. కాని సుభద్రుఁడు వానిని మఱిమఱి యడిగి బోధింపఁ జొచ్చెను. వారిసంభాషణము బురునికెవని బడఁగా నతఁ డానందునిఁ దిలిచి 'యోయీ! సుభద్రు నడ్డగింపకుము. వానిని నాకడకు రానిమ్ము. అతఁడు నన్నేమి యడిగినను జిజ్ఞాసువై యడుగును కాని నన్నుఁ బీడింప వలె నని యడుగఁ' డని పలికెను. అంతట నా బ్రాహ్మణుఁడు సిద్ధారునిప్రక్కఁ గూర్చుం యనేక శాఖలకుఁ బ్రధాన పురుషులుగ నుండి పరమతపశ్శాలు రయిన బ్రాహ్మణులు పురాణ కళ్యపుఁడు, మఖాళి, అజితుఁడు, కాత్యాయనుఁడు, సంగయుఁడు, కేలాతికుఁడు, నిగ్రంతుఁడు మొదలగువారు లోకమున కెల డించినట్లు పదార్థతత్త్వములను గ్రహించిరా లేదా? లేదా? లేక యందుఁ గొందఱు తెలిసికొని కొందఱు తెలిసికొనలేక పోయిరా?' యని యడిగెను. అడుగుటయు వానికి బురుఁ డిట్లనియె. 'సుభద్రా! ఆ బ్రాహ్మణులు తమతమ విజ్ఞానముకొలఁదిగ తత్త్వము గ్రహించిరా లేదా యన్నసంసార ముండ నిమ్ము. అట్టివిషయములు చర్చించుట కిది సమయము కాదు. నేను నీకు సత్యము నేర్పెదను. సావధానుడవై వినము' అని గౌతమఁడు నీతిమార్గమును విడిచిపెట్టిన మతసిద్ధాంతముల ననుసరించిన వారికి మోక్షము లభింప దనియు, బలిత్రజీవ నముతో నారంభ మై భూతదయతో సంత మగునష్టవిధపావనమార్గముల ననుసరించిన వారికె మోక్షము గలుగు ననియు బోధించెను. బోధించుటయు సుభద్రుఁడు జ్ఞానరసాస్వాదనముఁ జేసి పరమానందభరితుఁడై 'యహహ! మేలు మేలు! మీ మాఖమునుండి వెలువడిన మాటలు మిక్కిలి ప్రశస్తములు. దేవరవారు నన్ను శిష్యుఁడుగ గ్రహింపవలయును. మేనఁ బ్రాణము లండునంతవఱకు నేడు మొదలుకొని పరమవిశ్వాసము గల్గి యందు నని యతఁడు

విషయముతో బలికెను. ఆతనిపలుకులు విని బుద్ధుఁ డిట్లనియె. 'సుభద్రా! పూర్వ మొక సిద్ధాంతమునం దుండి యీ నవీనసిద్ధాంతములో ను తమసానమును గాని యధమసానమును గాని ప్రశ్నోపే దలఁచువాఁడు ముందు నాలుగు మాసములుశుక్రావఁ జేయవలయును.' అనవుడు 'అట్లయిన నేను నాలుగుమాసములు శుక్రావఁ చేయుదు' నని సుభద్రుఁ డొడంబడెను.

అప్పుడు గౌతముఁ డానందునిఁ బిలిచి 'అనందా! ఈతనిని మనమతమునఁ జేర్చుకొను' మని యానతిచ్చెను. అప్పు డానందుఁడు వాని నొక్క కడకుఁ గొంపోయి స్నానముఁ జేయించి సమస్తవస్తువులు విశత్వరము లని యొకానొక మంత్రము పునశ్చరణ చేయించి వానిశిరస్సు గడ్డము ముండనము చేయించి కసాయవస్త్రములు గట్టించి బుద్ధుఁడు ధర్మము సంఘము శరణము లని శరణాత్రయము వానిచేత జదివింప బుద్ధునియొద్దకుఁ గొనిపోయెను. అంతట బుద్ధుఁడు వాని నుత్తమపదముఁ డగుశిష్యుఁడుగ నంగీకరించి ధ్యానము చేయుట కొకవిషయము నుపదేశించెను. ఆ మహానుభావుఁ డొసర్చినకట్ట కడపటి కార్యమిదె.

ఆరాత్రి నాలవజాము సమాపించినప్పుడు బుద్ధుఁడేవుఁడు పూజ్యుఁ డైనయానందునిఁ బిలిచి యిట్లు పలికెను. 'అనందా! మన గురుపదేశ ము స్థమించినది. మన కింక గురువు లేఁ డని మీలోఁ గొందఱ కధైర్యము తోఁచవచ్చును. కాని మీ రావిధముగఁ దలఁపఁగూడదు. నేను సంసారింపినసత్యము నేను మతమునిమి త మై యేర్పరచిన నూత్రములు, నేను బోయిన తరువాత మీకుగురువు లే యుండుఁగాక!' యని పలికి కొండొకతడ పూరకుండి యా మహాత్ముఁడు మరల నిట్లనియె. 'అనందా! నా మరణానంతరమునస్వల్పధర్మములలో మార్పులు గావలసియున్న పక్షమున నట్టివి మార్పుకొన వచ్చును' అని యానందునితోఁ బలికి పిమ్మట భిక్షుకుల నుద్దేశించి యిట్లనియె :—'బుద్ధుని గుఱించి గాని, సత్యమునుగూర్చి గాని, ధర్మ పథమునుగూర్చి గాని, యెవరిమనస్సులో నయిన సంజేహములు, తప్పభిప్రాయములు నుండ వచ్చును. అట్టివి మనంబున దాచుకొనక స్వేచ్ఛగాఁ జెలియపఱచి యడుగుఁడు. తథాగతుఁడు మన యెట్లయెట్లు మన్నప్పుడు మన

సంజేహము లాయన నడిగి తీర్చుకొన మైతి మని విచారించుచు మిమ్ము మీరు దూషించు కొన వగు.'

ఆ మహాత్ముఁ డావిధమునఁ బల్కుచు న్నవ్వుడు భిక్షుకులందఱు పూరకుండిరి. బుద్ధుఁడు సంజేహము లడిగి నివారించుకొన వలసినదని మఱి రెండుసార్లు వారిని నొక్కి యడిగెను. ముమ్మా రడిగినను మూఁకలట్లు వారు ప్రత్యుత్తర మియ్యరైరి. అంతట సతఁడు భిక్షుకుల నుద్దేశించి యితైజగున భాషించెను - 'సోదరులారా! గురువునెడల మీకుఁ గలభక్తి విశేషంబుచేత మీరు సందియముల నడుగక పోయియుండవచ్చును. కలిగినసందియములు మీ రొండొరులతోఁ జెప్పికొనుఁడు.'

ఆయన యట్లు పల్కినను భిక్షుకులు సోరఱ తైజచి యడుగఁగిరి. అప్పు డానందుఁడు తథాగతున కిట్లనియె—'దేవా! బుద్ధుని గూర్చి గాని, సత్యమునుగూర్చి గాని, ధర్మపథమును గూర్చి గాని యీ మహాసభలో నెవరి మనస్సునను సందియములు గాని, తప్పభిప్రాయములు గాని లే వని నేను నిశ్చయముగాఁ జెప్పఁగలను.'

'అనందా! నీవు సంపూర్ణవిశ్వాసముతోఁ బల్కితి' వని బుద్ధుఁ డానందునితోఁ జెప్పి కొంతసే పూరకుండి నెజ్జనుండి సగము లేచి యిట్లనియె :—'సోదరులారా! చూడుఁడు! ద్వంద్వపదారము లన్నిటికి నాశనము స్వభావము. కావున శ్రద్ధతో మీ మోక్షముల మీరే సాధించుకొనుఁడు.' ఇదియే బుద్ధుఁడేవుని కట్టకడపటివాక్యములు.

అంతట నమృహానుభావుఁడు గాఢ మైన ధ్యాననిష్ఠలోఁ బ్రవేశించెను. పిమ్మట నాయన క్రమక్రమముగా నైహికసంబంధ మైనజ్ఞానము మొదలైనవానిని విడిచి చిత్తము నిర్వికల్ప సమాధిలోఁ జేర్చెను. అది చూచి యానందుఁ డనిరుదునితో 'భగవానుఁడు బుద్ధుఁడు సిద్ధి పొందినా' డనెను. 'అయ్యో! అన్నా! కాదు కాదు. బుద్ధుఁడు సిద్ధి పొందలేదు. సుఖదుఃఖాను భవములకు, నాలోచనలకు నతీత మైననిర్వికల్ప సమాధిలో నీ మహాత్ముఁడు ప్రవేశించినా' డని యనిరుదుఁ డు తరము చెప్పెను. అనంతరము బుద్ధుఁడేవుఁ డాసీతిలోఁ గొంతసే పుండ్లి దేహత్యాగము చేసెను.

ఆంధ్రకవులు వర్ణించిన బుద్ధావతారం

శ్రీ 'విద్యారత్న' గారు

[బుద్ధుని, బౌద్ధమతాన్ని మన కవులు అపార్థం చేసుకున్నారు. దీనికి ఆకర మేమో! శ్రీనాథుడు, తెనాలిరామలింగకవి వినా తక్కినవారందరూ ఆప్టశీలాలకు జీవితాన్ని అంకితం చేసినతథాగతునికే పరవనితా శీల భంగం సులభంగా అంటగట్టినారు. అడుగడుగునా బౌద్ధ నూపారామాలు వెలసిన తెలుగు నాటి లోని ప్రజలు బుద్ధుని నే ఆపారం చేసుకోడం మరీ వింత. బౌద్ధ సాహిత్యం ధ్వంసమైన దని, జైనసాహిత్యం నన్నయ సశింపచేశాడని మన విమర్శకులు అంటారు. బౌద్ధజైన సాహిత్యాల ప్రభావం ఏకాంత పడినజాతి అయినా, బుద్ధునికి ఇంతటి అపచారం చేసివుండేదా? మహావీరుని, బుద్ధుని అభేదంగా పరిగణించడం మన ప్రాచీనాంధ్ర కవుల మరొక పొరపాటు. మన నాగరికతలో బౌద్ధప్రభావం పడిందని, మన అమరావతి ఇతరదేశాల కళాలక్ష్మికి అందాలు తిద్దినదని చెప్పకొనేవారు దీనికి సమాధానం చెప్పవలసి ఉంటుంది.

బౌద్ధాన్ని శ్రీనాథుడు సరిగా అగం చేసుకున్నాడని మొదటే మనవి చేశాము. తెనాలి రామకృష్ణుడు

‘ప్రతిదినకేళలుంఛనపు

రాయిడి నెట్టన బట్ట గట్టి పైఁ

బుర్రపుర మందు నున్నవలు

బోడతలకా ధరియింప నోడియుకా

సతముగ సొమ్ము గాన నిడఁ

జాలవుగా శిఖిపించవలి సా

గతమధుర్య! దానిఁ గట్టి

గట్టుము పుట్టము మిన్న కేటికికా?’

అని బుద్ధుని బాహ్యవేషాన్ని మాత్రమే వర్ణించాడు.

శ్రీ 'విద్యారత్న' గారు ఈ వ్యాసంలో మన ప్రబంధకవులు ఊహించిన బుద్ధుని వికృతావతారాన్ని తెలియజేస్తున్నారు.

—సంపాదకులు]

ఆంధ్రవాఙ్మయములో బౌద్ధమత ప్రస్తావన, ఒక్క వీరశైవవాఙ్మయమునను, అందు ముఖ్యముగా పండితారాధ్యచరిత్రలోను కలదని యీవరకే నిరూపితమైనది. పాల్కురికి సోమనాగుని వెనుక వీరశైవమునకు సంబంధించిన కొన్ని గ్రంథములయందు బౌద్ధమత ప్రస్తావన యున్నను, అది ఆరాధ్యచరిత్రలోని విషయముల ననువదించునది మాత్రమే యై యున్నది. ఏకామ్రనాథకవి క్రీ.శ. 1828 ప్రాంతమున అన్యవాదకోలాహలము అనుగ్రంథములో నిట్లు వ్రాసి యున్నాడు.

సీ. బౌద్ధంబు వేదవిరుదంబు భవపాశ
బద్ధంబు గుఱునమ్మద్ధ మనియు
బౌద్ధంబు విగతవిశుదంబు సత్త్వాను
బద్ధంబు శాస్త్రవిరుద్ధ మనియు
బౌద్ధంబు లోకనిషిదంబు సుకృతావ
బద్ధంబు దుష్కర్మబద్ధ మనియు
బౌద్ధంబు మోహసంబద్ధంబు విజ్ఞాన
విదంబు సాక్షాదబద్ధ మనియు

ఆ.వె. సాంఖ్యతొండదాది సమయంబు నిరసించి
భక్తుఁడై మహానుభావుఁడగుట
యెఱుంగరయ్య బౌద్ధ లేకామ్రగురుచిత్త
నలినభృంగ! సోమనాథలింగ!

(58 పద్యము.)

ఇందు పేర్కొనబడిన సాంఖ్యతొండడు—
శాక్యతొండడు. ఇతడు మొదట బౌద్ధుడు. ఆవెనుక శైవమతమును స్వీకరించినాడు. శివుని పూజించుటకు పూవులు దొరకకుండ చేసినపు డీతడు రాళ్లతో పూజించేవాడు. ఒకనాడు అవి కూడ దొరకక పోవుటచే, ఒక పెద్దబండ నెత్తి శివునిపై వైచినాడు. శివుడు ప్రత్యక్షమైనాడు.

ఈతనికథ బసవపురాణములో నున్నది. “సాంఖ్యతొండని రాలజడికి నోర్చినవాని, సాంఖ్య తరసాయజ్యసరణిఁ గూర్చినవాని” అని యీ కథ బ్రీపురాంతకోదాహరణములో మూచితమై యున్నది.

అన్యవాదకోలాహలకర్త పండితారాధ్య చరిత్రలోని పదకాలమును గ్రహించినట్లుల స్పష్టము. పండితారాధ్యుడు ఇంద్రవోలలో బొదులను జయించినకథ గంగాధరకివి చెన్న మల్లేశలింగ శతకములో 67 పద్యమున నూచి త మై యున్నది. సాత్త్వికబ్రహ్మవిద్యావిలాస నిరసన మను మఱియు కవీశ్వరవగ్రంథమున నీ విషయ ముట్టంకింపబడి యున్నది.

*** బౌద్ధలింగము**

‘పరవాదిగజాంకుశము’ అను నామాంతరము గలచోడలింగశతకమున-గద్య రామలింగ కవి సమస్తదేవతలును, మనులును, దశావతారములును శివలింగమును స్థాపించి, శివుని భక్తులైనట్లుగా నైతిహ్యములను వ్రాసియున్నాడు. కృష్ణావండలములోని ఎన్నగూడెము తాలూకా ముఖ్యనగరమగు కోవూరు (గోపాదత్రేత్రము) నందు వెలసిన చోడలింగమున కీ కృతి సమర్పితము. అంగుచే నిది ‘చోడలింగమా’ యనుమకుటమలో నున్నది. కణ్వుడు, అగస్త్యుడు, సీత, బౌద్ధావతారమున బుద్ధుడు స్థాపించిన లింగములు క్రమముగా కణ్వులింగము, అగస్త్యలింగము, సీతాలింగము, బౌద్ధలింగము అయినవి. కణ్వులింగముపై అగస్త్యలింగముపై ప్రత్యేకముగా వేడ్కోరు కవులు వ్రాసిన శతకములు గలవు.

బౌద్ధలింగము శ్రీపర్వతత్రేత్రమునందు గలదని యీ గ్రంథమున చెప్పబడి యున్నది.

శ్రీపతి బౌద్ధతేషమును జేకొని

పుట్టు నిరంతరంబు వా

జీపతి నేవితండ నిను నెమ్మది

భక్తిమహత్వరూఢిచే

పాపున బౌద్ధలింగ మని పర్వత

మందున నిల్చి కొల్చి నే

వా! పరివృద్ధయోగమనివంద్య

శరణ్యమ చోడలింగమా

111 పద్యము.

ఈ శతకకర్త యిప్పటికి రెండుశతాబ్దాలు క్రిందటివాడు.

శతకకవుల చరిత్రలో 306 పుటలో “శ్రీపతి భాస్కరకివి” అనుశీర్షిక క్రింద నిట్లు గలదు. “శ్రీపతి భాస్కరకివి - ఈ కవి బౌద్ధమతపక్ష పాతముఁ జూపుచు నొక “చిత్తశతకము”

మనస్సును సంబోధించుచు వ్రాసెను..... చిత్తశతకము శుద్ధవేదాంతప్రతిపాదక మైన బౌద్ధశతక మనవచ్చును.....” మఱియు “ఈ శతకము 17, 18 శతాబ్దాలకుఁ బూర్వపు దైయుండవలె నేమో” అని దీని రచనాకాలము కూడ కొంత సందిగ్ధముగాఁ జెలుపబడి యున్నది. శతకాంతమున :

క. వృద్ధాచారశ్రుతిమత

పదత్యజభవనియుక్తి భాస్కరకృతి త

శ్లోకుల నాత్మేపించుచు

బుద్ధుల కీ శతక మిచ్చు భుక్తిన్ ముక్తిన్.

అని యున్నది.

కాని పైశతకము బౌద్ధమతము గూర్చినది కాదు. ఈ కవి యధునాతనుడు. క్రీ. శ. 1910 ప్రాంతమున జీవించి యున్నాడు. ఈతఁడు విశాఖమండలములోని గుడిచి గ్రామ వాస్తవ్యుడు - గొప్ప వేదాంతి. బాలాంత్రపు మూర్యనారాయణ యను పేరు గలవాడు. కొన్ని వ్యవహారికసంబంధములలో తగులుకొని, చిక్కల పడి, తనపేరు శ్రీపతి భాస్కరకాశ్రి యని మార్పుకొని రాజమహేంద్రవరములో నివసించేవాడు. ఈ వివరములు నేను కీ. శే. మానాయనగారి వలనను, అతని శిష్యుడగు కీ. శే. పుప్పల అప్పయ్యగారివలనను విని యున్నాడను.

శైవేతరమైన తెలుగు కావ్యములలోనచ్చుటచ్చట బౌద్ధమతప్రశంస కానవచ్చుచున్నది.

కావ్యాలంకారచూడామణిలో విన్నకొట పెద్దన (క్రీ.శ. 1402 ప్రాంతము) యిట్లు వ్రాసి యున్నాడు.

పష్టాల్లాసము - సమయవిరుద్ధము.

క. ఆమరగఁగ బులిగోలును, మ

స్తమనం బలుజడలు దాల్చిసౌగతుఁ

హిమకరుశేఖరు గుడి నన [ద్రోష్పెన్

సమయవిరుద్ధార్థ మగుచుఁ జనుసత్కృతులన్.

188 పద్యము.

సుగతుఁ డనగా బుద్ధుఁడు. ఆ సమయాచారము ననుసరించువాఁడు సౌగతుఁడు.

సర్వజ్ఞ సుగతో బుద్ధో ధర్మరాజ స్తథా గతః - అని ఆమరము.

సుగతః శోభనం గతం జ్ఞాన మస్య సుగతః - అని మంచి జ్ఞానము గలవాఁడు - అనియు -

సుఖ అపునరావృత్యా మోక్షం గతః-లెస్సగా
పునరావృత్తి లేక మోక్షమును పొందినవాడను-
అని యీ శబ్దమునకు తెండు వ్యుత్పత్తులు.

నందిమయ ఘంట సింగయకవుల ప్రబోధ
చంద్రోదయములో బౌద్ధప్రశంస-
క. జవరా లగు కాపాలిని

కవుఁగిటఁ దన మేను గజగు గజరులు వోఁగా
నవిరళసుఖమున హృదయం

వివతాళింపంగ బోగుఁ డిట్లని పలికెన్.

(3-46)

సంస్కృతమూలమున :

భీక్షుః - సానందం పరిష్కజ్య గోమాంచ
మభీనీయ జనాంతికం అహో సుఖస్సర్వా
కాపాలిని - అని కలదు.

దశావతారములు - బుద్ధావతారము :

తెలుగుకావ్యాలలో బౌద్ధమతాన్ని గూర్చి
ప్రత్యేకముగా లేకపోయినను, శ్రీమహావిష్ణువు
దశావతారములలో బుద్ధుఁ డొక యవతారముగా
పరిగణితుఁ డైనతారణిమచేత, దశావతార
స్తవములలో బుద్ధప్రశంస కావచ్చుచున్నది.

‘మత్స్యకూర్మవరాహా శ్చ
నారసింహాశ్చ వామనః
రామో రామ శ్చ కృష్ణ శ్చ
బుద్ధః కల్కిః తేవ చ.’

మత్స్యము, కూర్మము, వరాహము, నార
సింహము, వామన, పరశురామ, శ్రీరామ,
కృష్ణ, బుద్ధ, కల్కి అనునవి దశావతారములు.
ప్రప్రథమమున తెలుగు భారతములో శాంతి
పర్వమున 2-38 మొదలు 2-48 వరకు భీష్మ
స్థుతిలో దశావతారస్థుతి గలదు. అందులో
మత్స్యాత్మ్య (2-39), కూర్మాత్మ్య (2-40),
(2-41) వరాహ, నారసింహ (2-42) వామన
(2-43) పరశురామ (2-44) శ్రీరామ
(2-45) హలముసలధర బలరామ (2-46)
వాసుదేవ-కృష్ణ (2-47) కల్కాత్మ్యుని (2-48)
అని పదియవతారములు పేర్కొనఁ బడినవి.
ఇందు బుద్ధావతారము లేదు. దానికి బదులు
బలరామావతారము గలదు. భీష్మస్థుతిలో
సంస్కృతమూలము పరిశీలింపఁగా నందిదశావ
తార ప్రస్తావనయే లేదు.

కాఁగా తిక్కన వైదికమతవిరుద్ధ మగు
బౌద్ధమతప్రసక్తి కృష్ణస్థుతిలో తెచ్చుట పాడి
గా దని పరిత్యజించి యుండను.

తిక్కన వెనుక శ్రీనాథాది మహాకవులు
దశావతార స్తవమును చేసినపుడు బుద్ధావతార
మును చేర్చియే స్తుతించుచు వచ్చిరి. కాని
యిందు చిత్ర మే మనఁగా, బుద్ధుని చేర్చి
నపుడు బలరామావతారముతో కలిపి పదునా
కొం డైనను వానిని కవు లందఱును దశావ
తారములుగానే పరిగణించి యున్నారు.
మఱియు బుద్ధావతారమును గూర్చినయైతిహ్య
మందును, కొంత భేదమును పాటించి
యున్నారు.

శ్రీనాథమహాకవి శృం గారనైషధములో
దశావతారస్థుతి గావించినాఁడు. ఇది మూల
ములో నున్నదియే. 8-వ అశ్వాసములో
119 నుండి 141 పద్యములవఱకు నీ స్థుతి
గలదు. అందు మత్స్య, కూర్మ, వరాహ,
నారసింహ, వామన, పరశురామ, శ్రీరామ,
కృష్ణ, బలరామావతారము లైనవెనుక బుద్ధావ
తార మిట్లు వర్ణిత మైనది.

తే. ఏక, యద్వయవాది, త్రయవిదూర
యనవగీత తత్త్వద్విధ ఖ్యాతిమార్గ
పంచభాణారి! పడభిజ్ఞ! పరమపురుష
బుద్ధ! సంపత్త్యరంపగావృద్ధి యొసంగు.
బుద్ధ! నిగటిహృదయసంఘటము దాకి
మంత్రము లయ్యె మరుసంపకోల లెల
మొద్దు వోయి కదా యిప్పు మురవిగోధి
యలరు లెల్లను వర్తులాస్యంబు లయ్యె.
ముఖ్యసత్తురాసనుడే వీవు మునిశరణ్య
గౌరవతత్తురాసనుం డెల కమలభవుఁడు
నీవు సర్వజ్ఞాఁడవు బుద్ధదేవ! నిజము
శంభు సర్వజ్ఞాఁ డనుట లాక్షణికవృత్తి.
పై స్థుతిలోని విశేష మేమనఁగా నిది
యంతయు బౌద్ధమతపరిభాషలో నున్నది.

సర్వజ్ఞ స్సగతో బుద్ధో
ధర్మరాజ స్తథాగతః
సమంతభద్రో భగవాన్
మారజీ లోక జిజ్ఞసః
పడభిజ్ఞో దళబలో
ద్వయవాదీ వినాయకః
మునీంద్రః శ్రీఘనః
కాస్తా మునిః—

అని యథుర కోశ మున మహాహృతము లైన
బుద్ధుని పేళ్లలో నైషధమున కొన్ని
పేర్కొనఁ బడినవి.

మొదటి పద్యమున సంఖ్యావాచకములు క్రమముగా చెప్పబడినవి.

అద్యయవాది:—అద్యయం జీవాత్మ పరమాత్మనో రభేదం వద తీతి అద్యయవాదీనపు న-పు-జీవాత్మ పరమాత్మలకు నభేదముఁ జెప్పువాడు. వద వ్యక్తాయాం వాచి అని వ్యుత్పత్తి.

త్రయీవిమూర:—వేదప్రామాణ్యము సంగీకరింపకపోవుటచే వేదములకు మారమగువాడు.

అనవగీత చతుర్విధ భాస్వతిమూర్త:—

1. సత్త్వాతి మార్గము సాంఖ్యమతము,
2. అసత్త్వాతిమార్గము- వేదాంతమతము, 3. సదసత్త్వాతిమార్గము-విమోచనమతము, 4. అనిర్వచనీయభాస్వతి మార్గము -అచ్యుతమతము- ఈ నాలుగుసిద్ధాంతముల సంగీకరింపనివాడు.

పంచబాణాః:—మారజి ల్లాకజిత్ జిసః అని కలదు కదా! బుద్ధుని మారుని జయించుట ప్రసిద్ధవిషయము. రెండవపద్యమున నీ విషయము స్పష్టపడుచున్నది.

షడభిజ్ఞ:—షట్ అభిజ్ఞాః షడభిజ్ఞ:—

1. దివ్యదృష్టి, 2. దివ్యశ్రోత్రము, 3. పూర్వనివాసానుస్మృతి, 4. పరచిత్తజ్ఞానము, 5. అప్రత్యక్షవిషయజ్ఞానము, 6. వియద్ధమనాగమనాది లక్షణబుద్ధి అను నీయాఱు అభిజ్ఞలు కలవాడు.

మూడవపద్యమున, శంభు సర్వజ్ఞాడనుట లాక్షణికవృత్తి అనుటలో కూడ విశేషమున్నది. సర్వజ్ఞశబ్దము బుద్ధునికి పర్యాయపదముగా వాడబడినది కాని, అమరకోశమున శివునికి పర్యాయపదముగా వాడబడ లేదు.

పై వివరణమువలన దశావతారములలో బుద్ధావతార మొకటిగా పరిగణిత మైనను, ఇచ్చట బుద్ధుడు త్రిమూర్తులకంటె నొక విధమగు ప్రత్యేకవిశిష్టత గలయవతార మనియు, కేవలము పౌదమతసిద్ధాంతముల ననుసరించి యీశుని కావించబడె ననియు స్పష్టమగుచున్నది. మఱియు నిందు బుద్ధుని యాదర్శస్వరూప మగు నాధ్యాత్మికవిశిష్టత గోచరింపజేయుచు నుదాత్త మై యుండుచున్నది.

భాగవతమున 'ఏకవింశతీతమం బైనకలియుగాంతవసంబున రాక్షససమ్రాహనంబుకొలకు మధ్యగయాప్రదేశంబున జీనగుతుండయి బుద్ధనామధేయంబునఁ జేజరిల్లి' అని ప్రథమస్కంధమునఁ గలదు.

పారిజాతాపహరణము :

'త్రిపురస్త్రీలఁ బ్రవ్రతామణుల

సారెంబుంశ్చలీవరసం,

బుపదేశం బొనరించిబేల్పఱచి

వఘ్యుల్ గాని తద్భర్తలక

ద్విపనిర్మంబరు మాపుటింగలమునక

వే శ్రోచి పాటింపవే,

కపటశ్రీజన రూపముక

భువనరక్ష జాగరూకక్షణా!

దశావతారచరిత్రమున కూడ బుద్ధావతారమున పైకథయే ప్రస్తావిత మైనది.

అముక్తమాల్యదయందును, నాతరువాతి ప్రబంధచాటుపులయందును, నీ బుద్ధావతార ప్రసక్తివేరొక విధముగా గలదు-మౌడుడు. అముక్తమాల్యద :

మ. తరుణత్వత్సుతి బాణపంచకమునం

చైత్యాబూత్రేణి త

ద్వరసందోహము యుష్మదాత్మక

జరద్యాణం బొకంటక చెడక

ద్వరఁ గావించితి వేటికో అహహ!

బుద్ధం బయ్యె నీభావ మ

తరుణీశీలతమత్ర మేరికి నసాధ్యం

పాటగాఁ గళవా? (4-30)

ఇచట బుద్ధుని మారజితత్వము నూచితమైనను, మారుడు విష్ణుని కుమారుడని నిరూపించుటచే పాక్షిక మైనది.

తెనాలిరామలింగకవికృతము లని గురుజూడ వారను, ఎలకూచి బాలసరస్వతి కృతము లని ప్రభాకరశాస్త్రిగారును నిరూపించిన దశావతారస్తుతిలోను నీని కించుమించుగ ఛాయవలె నున్న సత్యవోలు భగవత్కవి దశావతారిస్తుతిలోను త్రిపురచైత్యస్త్రీవిమోహనవర్ణనయే కలదు.

ఆంధ్రవాఙ్మయము తదితరదాక్షిణాత్యవాఙ్మయములవలె బోధమతమును సవ్యముగా గ్రహింపలేక పోవుటకు కారణ మేమియో చెప్పలేము. కాని ఉత్తరాపథవాసులు బుద్ధుని అవతరమూరిగ పరిగణించిన తర్వాతనే ఆంధ్రులును తమ సాహిత్యములో నతని నవతారమూరిగా స్తుతించుట సంభవించి యుండును. అందరును బుద్ధుని త్రిపురచైత్యస్త్రీల ప్రాతివ్రత్యభంగమునే 'శోక'ను సంప్రదాయము మాత్రము గమనార్హము !

బౌద్ధంతో వికసించిన హిందీ

ప్రొఫెసర్ బైరాగిగారు

పత్త్యంతంగానో, పరోక్షంగానో బౌద్ధ ధర్మప్రభావం భారతదేశంలోని అన్ని భాషల సాహిత్యాల్లోనూ కనిపిస్తుంది. హిందీ భాష ప్రథమస్వరూపం మనకు బౌద్ధసాహిత్యం ద్వారానే గోచరమవుతుంది. దీనిద్వారా హిందీ సాహిత్యచరిత్ర 300 సంవత్సరాలు వెనుక్కుపోయింది. 'బౌద్ధగాన్ ఓదోహా' 'థేరీ గాథ' మొదలైనవి హిందీభాషగా నిర్వచింపదగిన భాషారూపంలో లభించే ప్రప్రథమగ్రంథాలు. తిబ్బెట్ లో ఎక్కడో మూలను పడిఉన్న వీటిని పరిశోధించి, తెలిక తీసుక వచ్చి, ఈవిధంగా హిందీభాషచరిత్రను పొడిగించి, అమూల్యమైన సేవ చేసిన శ్రేణులు సుప్రసిద్ధ బౌద్ధపండితులు త్రిపిటకాచార్యులు శ్రీరామచంద్ర సాంకృత్యాయకాారికి దక్కుతుంది. సిద్ధుల గాథలు బౌద్ధసన్యాసిమల గాథలు ఈగ్రంథాల్లోని ఇతివృత్తం.

ఐతే సామంతయుగంలో బ్రాహ్మణధర్మ ప్రభావంవల్ల బౌద్ధసాహిత్యం అడుగంటిపోయింది. కొన్నివందల యేండ్లచరిత్ర గడిగిన ఈ యుగంలో మనకు మచ్చు కొక్క- బౌద్ధ గ్రంథ మైనా కావరాదు. అసలీటువంటి గ్రంథాలే రాయబడ లేదో, లేక రాసినవి సద్ధర్మవిరోధులద్వారా నామరూపాలు లేకుండా నాశనం చేయబడ్డాయో మన మీనాడు చెప్పగలసితిలో లేదు. ఏమన్నాకానివ్వండి. ఫలితం ఏమిజరిగిందంటే మళ్ళీ పందొమ్మిదవ శతాబ్ది అంతంవరకూ మన కొక్క- బౌద్ధగ్రంథం కూడా కావరాదు.

తరువాత వచ్చిన సవజాగరణంలో కూడా జనులదృష్టి మొట్టమొదట పురాతన హిందవ సంస్కృతివైపు మరలింది. ప్రప్రథమంగా ప్రసిద్ధవిమర్శకుడు శ్రీరామచంద్ర శుక్ల ఎడ్వైక్ ఆర్కాడ్ ప్రాసిన లాయిట్ ఆఫ్ ఆశియాను ఆధారంగా తీసుకొని 'బుద్ చరిత్' అనే కావ్యం వ్రాశాడు. తరువాత శ్రీ మైథిళిరణు గుప్తా బుధుని జీవితాంశాలనే 'యశోధరా' అనే పేరిట కావ్యంగా వ్రాశాడు. ఈ కావ్యం

చాలా జనాదరణ పొందింది. మరొకాయన సిదార్ అనే కావ్యం వ్రాశాడు. విడిగా చాలా మంది కవులు బుధుణ్ణి గురించి ఖండకావ్యాలు వ్రాశారు. వాటిలో జయశంకర్ ప్రసాద్ వ్రాసిన 'అరికరుణ్ణీ శాంతకచార్' చెప్పకోదగి యున్నది. అశోకుని జీవిత విశేషాలను గురించి కుణాలుని చరిత్ర గురించి చాలామంది ఖండకావ్యాలు, చిన్నకథలు, నాటకాలు వ్రాశారు. జయశంకర్ ప్రసాద్ వ్రాసిన 'కలింగ విజయే' మంచి ఖండకావ్యం. ఉపగుప్త వాస వదత్తల మనోహర మేనకథను ఇతివృత్తంగా తీసుకొని చాలామంది చిన్నకథలూ నాటికలూ వ్రాశారు. జయశంకర్ ప్రసాద్ వ్రాసిన 'అజాతశత్రు' బుధుని సమకాలిక విషయాలు తెలిపే గొప్పనాటకం. జాతకకథలు హిందీలో అనువదించబడి అనేక ఖండాలుగా ప్రచురింపబడ్డాయి. ప్రచురణకర్తలు హిందీ సాహిత్య సమ్మేళిక, ప్రయాగ్. త్రిపిటకాల అనువాదం కూడా జరుగుతున్నది. హిందీభాషకు ఎంతో సేవ చేసిన బౌద్ధభిక్షువులు శ్రీరామచంద్ర సాంకృత్యాయక, బిద్ధంట్ ఆనందకామల్యాయక, శ్రీ భిక్షుధర్మ రక్షిత్ మొదలైనవారు. ముఖ్యంగా శ్రీరామచంద్ర సాంకృత్యాయక, ఆనందకామల్యాయక గారలు అనేక బౌద్ధ గ్రంథాలు అనువదించి స్వయంగా రచించి హిందీభాషకు చాలా ఉపకారం చేశారు.

ఆనుపాతిక ఇతివృత్తంగా తీసుకొని శ్రీ ఆచార్య చతురనేక శాస్త్రిగారు 'వైకాలికి నగరవహూ' అనే పేరు గల పెద్దనవల ఒకటి వ్రాశారు. ఇదే ఇతివృత్తాన్ని నాటకంగా వ్రాశారు శ్రీరామకృష్ణశర్మ బేనీపురీగారు. ఈకథ చాలా ప్రసిద్ధమైనది. చిన్నకథలరూపంలోనూ ఖండకావ్యరూపంలోనూ గూడా చాలాసార్లు ఉపయోగించబడింది.

భారతప్రభుత్వానికి అభిరుచి కలిగినందు వల్ల ఇప్పుడిప్పుడు హిందీలో బౌద్ధసాహిత్యం విరివిగా వస్తున్నది. ఇకముందు ఇంకా వృద్ధి జరుగుతుందని ఆశించవచ్చు.

(8 వ పుట తరువాయి)

గతించిన వందసంవత్సరాలకు తేసాలిలోని వజ్రకులమువారు దళవత్తుని దళవస్తువుల విషయంలో ప్రాచీనాచారం ఉల్లంఘిస్తూ వచ్చారు. ఈ దళవస్తువులలో బౌద్ధసాంఘికులు స్వర్ణరజతములను పరిగ్రహించకూడదు; మద్యపానంచేయకూడదు. ఈవిషయాన్ని విచారించి ఆచారనిరయం చేయుటకు రెండవమారు బౌద్ధమహాసభ వైశాలిలో సమావేశమయింది. ధేరులు ఈ దళవస్తువుల విషయమున ప్రాచీనాచారం ఉల్లంఘించిన సాంఘికులను బహిష్కరించారు; ధర్మం నిర్ణయించారు. పదివేలమంది భిక్షులు ధర్మసంఘాన్ని విడిచిపెట్టి పోయినారు. వీరే అధిక సంఖ్యాకులుగా ఉండడంవల్ల ఈ వర్గంవారికి మహాసాంఘికులని పేరు కలిగింది. అప్పటినుండి బౌద్ధసంఘం ధేరులని, మహాసాంఘికులని రెండు పక్షాలుయింది. ధేరులు శిలమునకు, నీతికి, ఆచారమునకు ప్రాధాన్యమిస్తే, మహాసాంఘికులు తత్త్వవిచారమునకు, లోకోపకారవిషయములకు ప్రాముఖ్యం ఇచ్చారు. ధేర సంప్రదాయంలోని ఒక శాఖకు విభజ్యవాదమని పేరు. అశోకచక్రవర్తి ఈ సంప్రదాయంవారిని అధికంగా ఆదరించాడు. అశోకచక్రవర్తి కాలంలో పాటలీపుత్రనగరమూ మగధదేశమూ భారతదేశంలో బౌద్ధానికి కేంద్రాలుయ్యివి. ఊర్యులకు తరువాత మగధను పాలించిన శుంగవంశజులు, కాణ్వవంశజులు బౌద్ధులను హింసించడంవల్ల ధేరవాదులు సింహళ గాంధారములకు, మహాసాంఘికులు తెలుగుదేశానికి వలస పోయినారు. ఊర్యు సామ్రాజ్యం పతనమైనతరువాత హిందూదేశంలో బౌద్ధానికి ఆంధ్రదేశమే కేంద్రమయింది. మహాదేవధేరుడనేమని ఆంధ్రదేశానికి వచ్చి ఇచ్చట చైత్యకసంప్రదాయం స్థాపించాడు. మహాసాంఘికులలోని ఆరు సంప్రదాయములలో ఈ చైత్యకసంప్రదాయం ఒకటి. గోకులిక, ఏకవ్యవహారిక, ప్రజ్ఞపివాద, బహుశ్రుతీయ లోకోత్తరవాద సంప్రదాయములు మిగిలినవి. మహావస్తులో ఉన్నట్టు మహాచైత్యపూజకు ఎక్కువ ప్రాముఖ్యమివ్వడంవల్ల నేనూ ఈ సంప్రదాయానికి చైత్యకసంప్రదాయమని పేరు వచ్చింది. చైత్యక

సంప్రదాయంవారికి ధనకటకం అంటే ఆమరావతి కేంద్రమయినది. ఈ చైత్యకులలో మరల పూర్వశైల, అపరశైల, రాజగిరిక, సిద్ధార్థకములని మల్లీ నాలుగు సంప్రదాయము లేర్పడినవి. ఈ చైత్యకులు ఆంధ్రకులు, ఆంధ్రదేశంలోని వారు. పూర్వశైల మన్నది ధనకటకమహాచైత్యమునకు తూర్పున, అపరశైలము ఆమహాచైత్యమునకు పడమట నున్న బౌద్ధసంఘముల పేరు. పూర్వశైలయు ఇప్పటి గంటసాల, అపరశైలమిప్పటి నాగార్జునునికొండ కొవ్వపనేనూ. నాగార్జునునికొండ శాసనములలో బహుశ్రుతీయులు, అపరశైలీయులు, పూర్వశైలీయులు, రాజగిరికులు, విభజ్యవాదులు మొదలైన పేరు పేరు సంప్రదాయాలవారు ఉదాహృతులయినారు. వీరందరు అక్కడివిహారాలలో ఉండి నట్లు ఉహింపవచ్చును. టిబెట్టుదేశ విలిహ్యమును అనుసరించి పూర్వశైల అపరశైల నికాయములవారి ప్రాకృతభాషలో రచించిన ప్రజ్ఞాసారమిత అనేగ్రంథం ఉండేదనిన్ని, దీనిలోనే మహాయానమునకు సంబంధించిన భావాలు బీజప్రాయంగా ఉండేవని, ఇవి మహాయాన సంప్రదాయం రూపొందడానికి చాలా తోడ్పడినవని పరిశోధకపండితు లంటారు. కనిష్ఠచక్రవర్తి నాలుగవతడవ బౌద్ధసభను సమావేశపరిచేనాటికే మహాయానమునకు సంబంధించిన భావాలు దేశమంతటా పొటమరించి ఉన్నవి. వాటి కొరూపమిచ్చి ఒక గొప్పసంప్రదాయం మహాయానంగా రూపొందించిన ఆయన నాగార్జునాచార్యులవారు. మహాయానం రూపొందడంతో బౌద్ధం ప్రతివ్యక్తికి, ప్రతిస్థానముకూ అందుబాటులోనికి వచ్చింది. బౌద్ధం బహువ్యాప్తమయింది. అంతటినుంచి బౌద్ధంలో తత్త్వజ్ఞాన ఎక్కువయింది. నాగార్జునాచార్యులవారు తత్త్వవిచారము కావించి తూన్యవాదం ప్రతిపాదించారు. కాని దీనిలో సాంఘికులకు తృప్తి కలుగలేదు. అప్పుడు మైత్రేయనాగడు విజ్ఞానవాదమును ప్రతిపాదించారు. నిర్వాణం పొందితరువాత మిగిలేది తూన్యమని నాగార్జునాచార్యులవారంటే విజ్ఞానమని మైత్రేయనాగుడన్నాడు. విజ్ఞానవాదమునకే యోగాచారవాదమనిన్ని పేరు. ఇంకను బౌద్ధంలో తత్త్వవిచారం ముదిరి విజ్ఞానానికి మహాసుఖం కూడా కలిసింది, ఈ మహాసుఖ

వాదంలోనుంచే వజ్రయానం ఆవిర్భవించింది. బౌద్ధం పొందినదశలలో ఇది కడపటిది. వజ్ర యానం రావడంవల బౌద్ధంలో సంఖ్యాత్మికంగా దేవీదేవతలు వెలిశారు. విగ్రహనిర్మాణం ప్రబలింది. అమరావతిలో దొరకన సింహనాద, పద్మపాణి, బుద్ధసంభవరత్నము లనేవిగ్రహాలు వజ్రయానానికి సంబంధించినవే. దీనిలో తాంత్రికపూజ, వాయుచాగం ప్రబలి బౌద్ధం ప్రబలాదరం కోల్పోయింది. బౌద్ధం బాగా వర్ధిల్లిన నాడు నాగాదునునికొండ, ధోనకటకాలు కొప్ప బౌద్ధవిద్యాసీతాలుగా ఉండేవి. వీటికి దేశాంత రాలనుంటే, ద్వీపాంతరాలనుంటే కూడా విద్యా సముపార్జనం నిమిత్తం బౌద్ధక్షేత్రాలు వస్తూవుండేవారు. దేశంలోని ధనకటకాది స్థూపాలలోని శిల్పచిత్రాలు కావ్యకోధను సంతరించుకొన్నవి. తెలుగుదేశపు స్థూపాలు బౌద్ధాంధ్రులు బుద్ధధగవానునికి శక్తిసంభరితులై ఎత్తిన శిల్పకర్మరదివ్యనీరాజనాలు.

మహాయానం మూలంగానే బౌద్ధంలో కళకు తా వేర్పడింది. నాగాదునాచార్య శ్రీపాదులు ఎంతటి తాత్వికవిచారశీలియో, ఎంతటి లోక హితైషియో అంతటి కళాప్రియుడు. ధనకటక మహాచైత్యంచుట్టూ శిల్పచిత్ర రత్నాలతో పొదిగిన మహాప్రాకారం నిర్మించినది ఆయనే అని టిల్లెనుదేశనాథులు చెబుతవి. ఈ ప్రాకారంలోని ప్రతిశిల్పచిత్రమూ శివం ఉట్టిపడుతూ నిన్ననో మొన్ననో చెక్కినట్లు కలకలలాడుతూ ప్రాతఃకాలంలో విరిసిన నవమల్లికాకుసుమం లాగ అస్పృశ్యంగా ఉంటుంది. ధనకటక మహాచైత్యప్రాకారంలోని శిల్పచిత్రాలే కాదు, నాగాదునునికొండ, గుమ్మడిదుర్గ, జగయ్యపేట, రామిరెడ్డిపల్లి ఈ మొదలైనచోట్ల ఉన్న

స్థూపశిల్పచిత్రాలు కూడా ధనకటక ప్రాకార శిల్పచిత్రాలకు తీసిపోయేవి కావు. తెలుగుదేశంలో బౌద్ధం అవతరించి తెలుగుజాతినీ కలావంతము చేసింది; తెలుగుశిల్పకృతులలో అమృతం చిలికింది. అందువల్లనే అంతకుపూర్వపు బౌద్ధక్షేత్రాలలో స్థూపశిల్పచిత్రాలు వట్టి నీరసప్రతిమలైతే తెలుగుమహాయాన మవతరించి అదిమ బౌద్ధము స్వరూపస్వభావములనే పూరిగా మార్చి వేసింది. హీనయాన బౌద్ధుడు తన నిర్వాణమునకే తన సంసారదుఃఖివిమోచనమునకే తన అర్హతపదమునకే కృషి చేసేస్వాధ్యాయుడు. మహాయానవాది అట్లు కాదు. అతనికి అవలోకితేశ్వరుడు ఆదర్శము. అతడు బోధిసత్వుడు. మహాయానములో బోధిసత్వులనేకులు ఉదయించారు. వేగువేరు మనఃపరిణామములు గల వేరువేరు వ్యక్తులకు నిర్వాణం సాధించడం కోసం గోడ్డోడేటందుకు వచ్చినవారు బోధిసత్వులు. నిర్వాణం పొందుటకు సిద్ధంగా ఉండి కూడా లోకంలోని ప్రతివ్యక్తి నిర్వాణం పొందితే కాని తన కిక్కర లేదని నిరాకరించి సర్వలోకహితైషియై ప్రవర్తించాడు బోధిసత్వుడు. ఇటువంటి బోధిసత్వులు జనులకు తోడ్పడుటకు సృజింపబడినవారు వందలూ వేలూ. అందుచేతనే మహాయానానికి బోధిసత్వయానమని కూడా పేరు వచ్చింది. బౌద్ధం విశ్వవ్యాప్తి పొందింది మన తెలుగుదేశంలో కృష్ణానదీతీరాన మహాయానం రూపొందిన తిరువాతనే. అందువల్లనే నాగాదునాచార్యులవారు బుద్ధుని తరువాత బుద్ధుడంతటివాడయినాడు. మహాయానం వచ్చి బుద్ధుణ్ణి ధగవంతుణ్ణి చేసి అతనికి లోకోత్తరశక్తులు ప్రసాదించింది. బుద్ధపురాణం వెలిసింది.

పశుపత్యైదులలోన మానవులలో బల్కాటు జన్మించి దు

ర్దశలం గుండెప్రాణికోటికి గృతార్థత్వమ్ము సేకూర్చి స

ద్యశముం గాంచినబోధిసత్వుని పవిత్రశ్రీచరిత్ర దివా

నిశముం బాడుడు; కావ్యరాజములుగా నిర్మింపుఁడా సత్కవుల్!

—శ్రీ చాళరథి,

ఉపమాలంకారము

శ్రీ కుంటిమద్ది శేషశర్మగారు

(గతసంచిక తరువాయి)

—: ౦ :—

చక్రవాక సససాభ్యాగములు చూపి,
ఆరుశోత్పలాధరస్ఫురణ చూపి,
అతులమృణాళబాహువిలాసము చూపి
సాగంధికాంగవాసనలు చూపి

లీలాతరంగవల్లిప్రకాశత చూపి
యరవిందచరణసుందరత చూపి
ఇంపు పుట్టించుచున్నది హృదయమునకు
ఇక్కొలకు వింత చూచితివే వయస్య
కలితయావనరూపశోభిలీస
విభ్రమోదార యగుప్రాణవేశ్యవోలె.

ఇందు వేశ్యాకాసారములకు సాధారణ
ధర్మములు సమాసభేదాశ్రయముచే నుభయాన్వి
తములు.

ఒక్కొక్కచో పైవాని యథాసంభవ మిశ్ర
ణము :—

విజయవిలాసమున,

ఆదరహాసచంద్రికలయందము
నాపులమీందఁ జిల్లున
త్యాదరశితలేక్షణగుధారసధారయుఁ
జూడఁ జూడ నా
హృదము గొల్పఁగాఁ గలకలా
మహిమంబుఁ దలంచి చూచినకా
మాదిరి నేయవచ్చు జననాగు
మొగంబును జంద్రబింబముకొ.

ఇచ్చట ముఖచంద్రబింబములకు సాధారణ
ధర్మము—‘దరహాసచంద్రికలు, శితలేక్షణ
గుధారసము’ అనుచో సమాసభేదాశ్రయము;
‘ఆహృదము’ అనుగామి; ‘కల—కలామహి
మము’ శిష్టము.

నిజమునకు ధర్మభేదము లివ్వయేయని చెప్ప
వలను గాదు.

దురమున నుంక్రూ కాపల్యదోషమునను
ఖిలుని విషమున దందకూకమునుబోలె
నాత్మహానికి వెఱచుచు నఖిలజనుల్
సద్గుణునిఁ జేరఁదీసివచందముగను,

ఇటు పూర్వాగ్రమున బింబ ప్రతిబింబ భావా
పన్నములైన విషదోషములు ‘దురమున
నుంచుట’ అను అనుగామి ధర్మమునకు
చేరువులు.

‘సద్గుణునిఁ జేరఁదీసివచందముగను.’ అను
విపరీణోపమాయందు చోషగుణములకు క్రియా
శీలుత్వము నాశ్రయించి బింబప్రతిబింబ
భావము.

వాక్చుత్కృతికి పాఠము లేనందున ఇత్యా
దు లనేకము లూహ్యములు.

పరమశాంతుఁ డితండు సర్పంబువోలె
మగ్గుటమువోలె నిశ్చలమానసుండు
భిదురమునుబోలె నత్యంతమృదులహృదయుఁ
డౌర! పొగడంగ వళమె మహాత్ము నితని.

ఇందు ఉపమానబలమువలన ‘చేర్కొన్న
సాధారణధర్మములు బాధితములై లక్షణవల
విరుద్ధధర్మములు లక్షితము లగుచున్నవి.
వ్యంగ్యధర్మములు ధర్మలుప్తలలో బహుభో
దాహృతములు.

ఇవ్వవిధభేదములచేత భిన్నమగు నీయుపమ
వాచ్యములైన వస్త్రలంకారములకు, వ్యంగ్య
ములైన వస్త్రలంకార రసాదులకూ ఉపస్కా
రకమై విరాజిల్లుచున్నది.

వాచ్యవస్తూపస్కారిక :—

విశ్వసించి గుంనువీరుని కపకార
మాతృనాళకరము హరిని మేలు
కొలుపున డవి చెట్టుకొమ్మను విరిచిన
సద్గుహోలె వనగజమ్మనకును.
అడవి యేనుగు విరిచిన చెట్టుకొమ్మ సద్దు,
నిదురించు సింగమును లేపి ఆ కరి మరణమునకు
కారణ మైనచందమున నమ్మిన వీరునికి విశ్వాస
ఘాతుకత్వము తనకే వివాళము గలిగించును.

ఇచ్చట ఉపమ ప్రకృతోపపాదకమై ఉప
స్కారిక మగుచున్నది.

మరి, ‘ఇచ్చట విశ్వసించియున్న వీరునికి
చేయఁ అపకారము ఆత్మనాళకరము’ అను

ప్రకృతమగు ఉపయోగ వాక్యార్థము ఉపయోగంకారభాగమే గాని తద్విచ్ఛిన్నము గాదు. అట్టి తరి అలంకారము ఉపస్కరించదగిన అలంకార్యమగుప్రకృతవస్తువెప్పుడది? అంటే, అది వలదు లేదు. దీనిని బరిచించుము. అనంతకృష్ణశర్మగారి గాథ :-

క్రొత్తజాన్ముపాటు గుడిపిన్ బట్టి
యెనుననూడవోలే నేల నిద్రించుచు
పగటిపూట నొడలు ప్రాణమాలి.

జాన్ముపాటు ద్రావిడ యెనుననూడ నిద్రించి నట్లు కదిపినను హెచ్చుక లేక సగటిపూట నీవు మజ్జెక్కి.. నిదురపోవుట, నెప్పకయే, 'వాడు=నీప్రియుడు, వలచి, వలసించి లే యెల రతులం జేరించినాడు' అని తెలుపుచున్నది.

అనుచో, నుపమ, ప్రళయ పాదారానుమాపక మే ఉపస్కారక మగుచున్నది.

'వారివాహనమూనాగణంబులతోడ'

ఇత్యాదులూ ఇందు కదాహ్నుతులు.

రాచ్యాలంకారోపస్కారిక :-

రామాభ్యుదయమున,

సాగరవిషంబు గ్రోలి ఘోరజ్వలియుఁబోలే,

నాల్పవిక్రమగతి దివి నాక్రమించి,

విధియు బలె నాదిస్పష్టి కావించి, కాలు

మొగులు దలఁపింపె నుత్తమ త్రిరూపముహిమ.

ఇందు పాదత్రయ ప్రతిసాదిత మగునుపమ, తురీయ పాదమందలి స్మృతిమదలంకారమునకు ఉపపాదకము కాన వాచ్యాలంకారోపస్కారిక.

వ్యంగవస్తూపస్కారిక :-

నిగతము పరులకు నుపక్రితి

కరణంబున శకు లయినకరుణాలల ని

మృతములుగఁ దోచు పలుకులు

కరము విరాజిలు మందుకణికలువోలెన్.

ఇందు, 'పకోపకార నిరతులైన కరుణాశుల పలుకులు కణకు లని యుడుగక ఆ మేగకు మెలగువాణిపరిణామమున మే గొదవును అను వ్యంగ్యార్థమునకు 'మందుకణికలువోలెన్' అను ఉపమ ఉపస్కారిక,

వ్యంగ్యాలంకారోపస్కారిక :-

అంకమును బోలుమృగ నాభిపంకతిలక

భాసురం బగునీమోము పంకబాక్షి !

చూచి యల్లాసపుల్లచంచూపుటముల

చాసలముఁ జూపును చకోరశాబకములు.

కలంకమువంటి తిలకమును మోమున గని, చకోరశాబకములు చంచూపుటములు విచ్చి కాముదీపానలాలనతను కనుబరచుచున్నవి' అను వాక్యార్థమువల్ల, చకోర శాబకములకు పండ్రభ్రాంతి వ్యంగ్యము. అందు, తిలకమున కలంకభ్రాంతి ఉపపాదకము. అది సాదృశ్య మూలకము కాన, 'అంకమును బోలు' అను వాచ్యోపమ ఉపస్కారికము.

ఇందు, 'చకోరశాబకములు చంచూపుట చాసలము చూపును అను వాచ్యమునకు కారణము వ్యంగ్య మగుచు పండ్రభ్రాంతి. ఆ భ్రాంతి లేదని చకోరశాబకములకు చంచూపుట చాసలము అనుభూతితము. కాన వ్యంగ్య భ్రాంతి ఉత్తరవాక్యవాచ్యార్థోపపాదక మై గుణీభూత మగుచుండ, 'సాధా' శ్లేష వ్యంగ్య భ్రాంతి మదలంకారం'-అను జగన్నాథుని వాక్యము చింత్యము.

రసోపస్కారికము :-

'నను గనుగొను నానను—' అనుచో నిరూపితము వినున-విజయవిలాసములోని,

'అంటిన్జేమే గొప్పవికి నప్పడ

దోగ్గొని వచ్చి యల్లవా

లంటి నిజేశ్వరం దగ్గదు

గట్టెదనంగనఁ జేర్చి బాష్పముల్

కంటఁ దొలంగుచుండఁ దిరుగం దిరుగక

గనుగొంచుఁ గ్రమ్మకొక

జంటఁ దొలంగి నంగను వె

నం జను జక్కవపెంటియున్ బలక.

ఉ లూ చి అరుసుని

మున వదలి విడువలేక విడిచి పోవుచున్నది.

ఇందు జక్కవ పెంటిసోల్కి శిశ్రులంభ శృంగారమున కుపస్కారికము.

'రసాదులు' అనుచో ఆదిపదము రసాభాస భావాభాసానులకు గ్రాహకము. 'చంద్ర దేశ్యము వదనము'—అనుచో రసాభాసోపస్కారికత్వము ప్రదర్శితము.

భావమునకు :-

పండి సుకుమారపుష్పతల్పమునయందు,

కాంతి మిగిలినబాల్లికలను బోలి,

దాపునకు వచ్చియుండినదయితే నింతి

సత్కరించును ప్రేమవీక్షణముతోన.

‘అధివ్యాధి జన్మబలహానివల్ల గలిగి వైవర్ణ్యాంగ శైథిల్యాదులకు కారణమగుదుఃఖవిశేషముగ్గాని.

కాంతునికై పరితపించి, కృశించి, పూబాన్వు చేరినకాంత సమీపించినదయితేని సత్కరించుటకుఁ గూడ చేతకానిట్లు వట్టి చూపునోసె స్వాగతాదిసత్కార మొనగుచున్నది. అనుచో ధ్వన్యమాన మగుగానికే ‘కాంతి మిగిలిన జాబితా కలనుబోలి’ అను ఉపమ ఉపస్కార కము గాన భావోపస్కారిక.

త్రివిధోపస్కారిక :—

అచట కాసారవీరము సభవనించి
కమలములమధ్య నగిన్ బిక్కింబు కంటె
విమలతారకతా కాళమీ ముందు
నిండుబాటిలివలె కనుపండు వయ్యె.
‘తమ కలయికకు సంకేతసాన మె న్నటె’

అని తెలియగోరియు, పలువురియగుట నడుగుటకుఁ గొంతుచున్న వలపుకానికే ఇంగిత మిగిన వగలాడి సంకేతమును తెలుప నాడిన నుడు లివి.

ఇచ్చట సకీదర్ము మగుకాసారజలముల నున్న బిక్కింబును విమలమన్నబాటిలి పోలికతో, ‘బిక్కింబు చంద్రునివలె నిశ్చలము’ అని తోచుచున్నది. మేఘాది ప్రతిబంధకము లేనందున ఆకాళము విమల ముచుటచేత, చంద్రునికి స్వచ్ఛప్రకాశమే గాక నిశ్చలత్వము ను చెలియుచున్నది. మేఘచలన మున్న చంద్రుడు చలించినట్లు తోచుట సాజము. కాన విమల విశేషణము.

తరువవ బిక్కింబు నిశ్చలత్వ ప్రతిపాదకము. దానిచే నది నిద్రబ్ర మనియు, అందువల్ల నాచోటు విదిక్త మనియు విదిత మగుచున్నది. అని వస్తుధ్వని. దీనిచేత, ‘నదియ తమకు సంకేత స్థలమని నూచించుటచేత నూహ్యులంకారధ్వని. దీనివల్ల పరస్పరగతి వ్యక్త మగుచున్నది. కాన రసధ్వని. వీనికి వాచ్యమగు ఉపమ ఉపపాదకము.

ఇట్టి యుపమ కేవల మాలారూప అయి సావనువ పరంపరితాది భేదములచేత నింకను పలుతెరగు లగుచున్నది.

ఒక్క యుపమేయమునకు ఒక్క యుపమానమే యైన అది కేవల; అనేకము లైన మాలారూప.

కేవల పలుమారు నిరూపిత. విసనూ మచ్చ

నకు అనిబద్ధచరిత్రమున,

‘చిందగవందలై యసురనే నలు
డెందమునకై భయానులం
బంది పతంగపుంగవశతాంగ
రథాంగమహోగ్ర ధాటి నం
దంద యడంగినట్లు లుదయార్కుని
రాక నడంగె చీకటాల్
గొండుల సందులకై గుహల

గుట్టల బుట్టల చాటుమూటులకై.’

మాలారూపయూ ‘అతని నుతింప శక్యమే, పరమశాంతుఁ డితఁడు’ అనుచో నిరూపితము ‘అతని నుతింప శక్యమే—’ అనుచో ధర్మముగామి. పరమశాంతుఁ డితఁడు—’ అనుచో అనుగామి యైనను లక్ష్యము.

మరొకటి :—

అవనికన్యక పిశిత్తాశ నాలయము
వదలి పొల్చె నపూర్వకో భావిభూతిఁ,
దపనునింబవిము కచంద్రకలనోరె,
పావనోద్భృతహృతప్రతిమవోరె.

ఇందు ఆపూర్వ కో భావిభూతిఁ బ్రకాశించుట అనుగామి ‘పిశిత్తాశ నాలయమునకు’, ‘తపన బింబ పావకములకు’ బింబప్రతిబింబభావము. ‘వదలి’, విముక్త, ఉద్భృత’ పదములు ఏకారథిప్రయుక్తములు కాన వస్తుప్రతివస్తుభావము, విశేషము.

మరొకటి :— భాగవతమున,

‘కారదనరచేందుఘనసార
పటిగమరాళమల్లికా
హారతుమార ఫీనగజతాచల
కాళఫణీశకుండమం

దారసుధాపయోధిసితతామర

సామరవాహినీశుభా

కారత నొప్పనిన్ను మదిఁ గానఁగ

నెన్నఁడు గల్గు భారతీ !’

తొలిమలి యుదాహృతులయందు ధర్మము భిన్నము. ప్రకృతిమున ఉపమానము లన్నింటి తోనూ సామ్యసంపాదకము ఒక్కటే అనుగామి ధర్మము.

ఇంకొకటి :— కవిజనమనోభిరామమున,

ధర నల్పులకు ప్రభుత్వము వచ్చిన మను
ఘ్యుల వికారపుఁ జాడ్కిఁ జూచినట్లు
పల్లవుల దురి లేమిపడి యింటిచాయ రా
మొగి లంబత్తులు మూర్ఛిసటు

పరదేశి యతిలోభపరునియింటికిఁ బోవఁ

దెగి కోతివలెను గద్దించినట్లు
వంతువానికి హీనవై శుల్కము దమలోన

నేకంబుగా కలహించినట్లు
తెరలి యెరుఁ దొక్కిటిని రూక్ష

దృష్టిఁ జూచు :
గొఱిగొఱను మూలు : గద్దించుఁ
దళమి తేజమి :

కలసి కలహించు : బౌంకృతి
కలకలముగ

జాగిలయ్యలు గోపభీషణము లగుదు.
ఇదియు 'నేకోపమేనుమున కి నేకోపమానము
లుండుట మాలోపము. 'అల్పలవోలె' అని
ఉపమానమునకు వెనుక గా వాచకము ప్రయో
గింపక, 'దీపదర్శము దర్శించి—' అన్నట్లు
ధర్మసాపనుగ పరిణమించు క్రియాజన్య పీతే
షణువను వెంట ప్రయుక్తమగుట,
జాతి స్వభావోక్తి సంగతిగమగుట,
యథాసంఖ్యాలంకృతిసంక్లిష్టమగుట పూర్వో
దాహరణముల కన్న విశేషము. మరియొక
విశేష మేమన, ప్రథమ తృతీయ పాదముల
యందు ఉపమానముపై అం దుపమానము
గమ్యము గాని వాచ్యము గాదు. వాకొన్న
'అల్పలకు' పవ్యంతము గాన, 'ప్రభుత్వము
వచ్చిన,' అనుచో అన్వితము గనుకనూ, ఉప
మానముగ, 'మాచినట్లు' గో అన్వయింపఁ
జాలదు. అటులనే, 'అతిలోభపరుని' అను
నదియూ. వీనియం దుపమానము కి విశేష్యుని
వదలఁబడినది. 'వారు' అని మరల సర్వనామ
ముతో నైనను అనువదించి శక్యమై యుండె
డిది. ఉపమానముపై విభాగములో ఇట్టిది
యును సంఖ్యాపూరకము. 'అతని నుతింప
శక్యమే' అనునదియు ఇట్టి యుపమేయ
లప్రయో.

మరి, 'ప్రకృతోదాహరణమునందు మొదటి
పాదమున ఉపమానముపై యయిన కానీ,
మూడవపాదమున 'కోతివలెను గద్దించినట్లు—'
అని ఉపమాన ముండగా లుప్త యెట్లగును
అంటే, 'కోతి' ఉపమానముగ వివక్షితము
గాదు; లోభపరుడే. అది గద్దించుటలో ప్రకార
మును తెలుపు విశేషణము. 'అట్లు కా'దన్నచో,
'పరదేశి యతిలోభపరుని యింటికిఁబోవ—'అను
అరపాదము ఆనరక మగును. కాన ఉపమాన

లు ప్రయో.

పైవిశేషములకుఁ దోడు చెప్పఁబోవు భిన్న
వచనరూప మగుఉపమాదోషమునూ ఇందు
గలదు. ఐననూ

'పలుగుణముల మరుగగు దోషలవము
మచ్చయునుబోలె శశికరణములక.'

'పరదేశి లతిలోభపరుల యిండ్లకుఁ బోవ
తెగి కోతులట్లు గద్దించినట్లు—'

అని సవరించిన 'దోషము లేదు. కుక్కలకు
లోభు లుపమానము కోతులు గాదు.

సావయన, 'సమ స్త వస్తు విషయ, 'ఏకదేశ
విషయి' అని ద్వివిధ. అందు సమ స్త వస్తు
విషయ :-

కమల ద్వందనము భ్రమరత్

భ్రమరకములు నీరితప్రభయము కోకయుగల్
కమనీయకుచద్వయి గల

రమణీమణి సరసివోలె రమ్యం బయ్యెక.

ఇందుపమానోపమేయములకుఁ బోలె వాని
యంగములకూ పరస్పర సామ్యము వర్ణితము
గాన సావయన. ఉపమేయముల కన్నింటికి
ఉపమానములు పేర్కొనుటచే సమ స్తవస్తు
విషయ. ఇదియే :-

కమల ద్వందనము భ్రమరత్

భ్రమరక నివహము తరంగితఫణులు కోకత్
కమనీయకుచంబులు గల

రమణీసాందర్య మమరె రమణీయం బై.

తరంగితపదము శారకాదులకు వలె, 'ఇత్యేక'
ప్రత్యయంతము గాదు. ఆచారార్థ 'క్లిష్ట'
ప్రత్యయముపై 'ఇటీ, క్త' ప్రత్యయములచే
నిష్పన్నము.

ఇందు అవయవగతోపమవల్ల, సుడువ
కున్ననూ, రమణికి కాసారసామ్యము ప్రతీయ
మానము. కాన ఏకదేశవిషయి.

పరంపరితము శుద్ధము శిష్టము అని ద్వివిధము.
శ్లేష లేనిది శుద్ధము; కవిజనమనోరంజనమున,
'అలివేణులకు మనోహరము గాదే వీని

కెందమృచాయల కేలుదోయి;

కీరవాణులకు నోరూరింపదే వీని

మాధురీకలితబింబాధరంబు;

మదచకోరాక్షుల కెద ప్రేమ గొల్పదే

వీని పూర్ణేందుబింబాననమృ;

నవకోకకుచలకు వలపు పుట్టింపదే

వీని మార్తాండతేజోనిరూఢి;

అహహ ! వీని వసంతమోహనవిలాస
మేలతాంగుల నలరింప దెంచి చూడ;
ననుచు రాగరసార్ధాంతరంగ యగుచు
సుదతి కనురెప్ప వెట్టక చూచె నతని.

ఇందు కేలుదోయిని కెందమ్మితో పోల్చుటకు, అధరమును బింబముతో నుపమించుటకు, ఆననమును పూగేందువుతో పురుడించుటకు, తేజమును నూర్చునితో సాటి నేయుటకు, నాయకుని వసంతునితో తులనాచుటకూ, కారణములు, వాణీవేద్యక్షీ కునాంగములను, అలి కీర చకోర కోక లతలతో నుపమించుట. ఇట్టి పరస్పరాశ్రితమునే పరంపరిత మందును. మరియొకటి :—

జగతి దీపములను బోలు సజనులకు
కొరవేంద్రుడు మారుతకల్ప్య డయ్యె.
చిటులనిష్ఠురముప్తి కేసరిసమునకు
మేషశాబక సముండు సామిరి కయ్యె.

పూగోద్వాహరణమున ఉపమాన ద్వయమునకు ఆనుకూల్యము. ఇందు ప్రాతికూల్యము. వేణుల కలులతోడి సామ్యము చెప్పకున్నను కరములకు తమ్ములతోడి సామ్యము గమ్య ధర్మము నాశ్రయించి ఉపపన్నము. కాని, సామిరికి కేసరి సామ్యము లేకున్న రారాజుకు మేషశాబక సామ్యము పొసగదు. కాన పరంపరితము. పూగోద్వాహరణమునందునూ ఈ పరంపరితము కవివివక్షాధీనప్రయోగ మై స్వాధికారమును విడువఁజాలదు.

ద్వితీయోద్వాహరణము రారాజున కుపమాన ద్వయ ముండుటచే మాలాగూపము. పూర్వము కేవల.

వేరొకటి :—

బహుపథిక చిత్త తిరుగకు పర్యతముల
వంటి కుచములఁ జొరరాని వనితకాయ
మందు, జ్ఞానస్వమును వనమందుఁబోలె
కురుండు హరియించుఁ బొంచితెస్కరుండు
[వోలె.

ఇందు కుచములకు పర్యతోపమ కాంతాకాయమునకు కాంతాగోపమ సావయవ. కాయమును కాంతారముతోడను స్మరుని తస్మరునితోడను, చిత్తమును పథికునితోడను, జ్ఞానమును ధనముతోడను ఉపమించుట పరస్పరాశ్రయము గాన పరంపరితము. కనుక నిది యుభయగుణీకరము.

కీ మ్మరంపరిత :—

సరసమానసరాజహంసానుమాను
మంజునారీప్రతితికి ధర్మాయమాణు
కై రివాయిత మానవేక్షణములకును
రాజు నాతనిఁ దరమె వర్ణనము నేయ.

‘రాజహంసాయమాను’ అనుచో రాజునకు రాజహంసపోలిక నరసుల మానసమునకు రిసముతోడి మానససంగోవరముయొక్క పోలికకు సాధనము. అటులనే ధర్మముతోడి=ధనుస్సుతోడి పోలిక లతాంగులయొడ జ్యావల్లరీ సామ్యమునకునూ. విశేష్యమునందు ఉపమ విశేష్యమునందు ఆశ్చర్యమును గాక సామ్యమును నిగయించును. అటులనే రాజన్నప్పడు లేనికి శిష్య రాజపదార్థ చంద్రునితో సామ్యమును, ‘కై రివాయిత మానవేక్షణములు’ అను విశేష సోపమ నిగయించును. అనేకోపమానము లుండుటచే మాలాగూపము. ఇటులనే కేవల ఉపహాస.

ఆశ్చర్యముచేతి న్యాయాశ్చర్యరూపక మన్నట్లు న్యాయోపమ:—భీష్మపర్యమున,
‘చిచ్చరకన్న మూసికొని చేతి
త్రిశూలము దాచి లీలమై
వచ్చిన రుద్రుఁడందున
వ్రాలుడు లీలనిలోన నోర్వఁగా
వచ్చునె నిన్ను నెట్టిమగ వానికి
నీకృప నాశ్రయింపఁగా
వచ్చితి నెవ్విధికి నెలవ వచ్చు
మహాత్మా! యెటుంగఁ జెప్పవే.’

భీష్ముండు రణంబున నిలిచి, మూడవకన్ను ముమ్మొనవాలు నిడిచివచ్చిన రుద్రునివలె పగవారి గుండియ లవియఁజేయుచు, తీండించిన నతని మార్గమున మగ వాఁడెవఁడు? మార్గము లేమి? కాళ్ళు వడక కుది బడక ఎదుట నిలువ గల ధీరుఁ డెవఁడు? అనుచో చిచ్చరకన్న త్రిశూలము కొరవడిన రుద్రుఁ డుపమానము. కాన న్యాయోపమ.

వేరొకటి:—చాటువు,

‘సోముండు లేనిరాత్రివలె
నూర్చుండు లేనిదివంబురీతి శ్రీ
రాముండు లే నయోధ్యవలె
రాజకులేంద్రుండు వాసిరెడ్డి సు
త్రాముండు గానరాని యనురావతి
‘పెంపరెఁ గాలమానముక’

గామవిగోధికై గడవరాదు గదా
మది శంక తేటికె.

ఇం దనేకోపమానములు, సోపూగులకు కింబు
ప్రతిబింబ భావమూ విశేషము.

ఇటులనే అధికోపమయూ చెప్పవగును.

ఆము కమాల్యదహందు :—

“విదితపురందరాయుధం తై న కనక
శిఖిరియును బోలె నెలకల జిగులు జగల
నింగి నీరెండ గాయ వేదాంగు వివత
సుతుని సతి గాంచి మగుడఁ దన్నతియుఁ
[గాంచి.]

విష్టుచితుడు గరుత్మంతుని గాంచు ఘట్ట మిది.
అగరుత్మంతుడు కులికాహతి నొందని మేరు
నగంబు చందమున నెలకలతో విరాజిల్లు
చుండె ననుట అధికోపమ.

‘ఆతి విమలము నుడివలె మతి

మతివలె గతియు.—

అనుచో రసనోపమ ప్రదర్శిత పూర్వము.
అని దిక్ ప్రదర్శనము.

ఇట్టి నానారూప భిన్న మగు సుపమ
యొప్పుడు సకలవాక్యార్థ ప్రధానముగ ధ్వనిం
చునో అప్పు డలంకారము గాక ధ్వనిపద
వాచ్య మగును. అచ్చట లంకార వ్యవధేశము
గోణము.

అదియు ‘శబ్దక కిమాల, ఆర్తశ కిమాల’
అని ద్వివిధ. పదములు మాట్లాడు ఉపమాధ్వనిక
ప్రతిబింబక మేర్పడువేని, అది శబ్దక కిమాల.
శబ్ద పరివృత్తిసహ మేని ఆర్తశ కిమాల.
శబ్దక కిమాల : —

ఆ కలానిధి ద్విజరాజు ప్రాకటముగ
సకలసుమనస్సులందును సమముగాను
స్వచ్ఛగోసంఘమును వెదఁ జల్లఁ గొన్ని
మోదమునఁ బొంగుఁ నొక కొన్ని ముచ్చ
[ముడుగు.

‘చంద్రుండు సమానముగ అన్ని పూలపైనను
తన కరణములను వెదఁజల్లుచున్నను, కొన్ని విక
సించును : మరికొన్ని ముకుళించును’ అను
ప్రకృతాని వాసక ‘కలానిధి, ద్విజరాజు, గో,
సుమన.’ శబ్దక కిమల, ‘ఒకేగురువుకడ విద్య
సభ్యసించుశిష్యులలో కొందరు విజ్ఞానవిశా
సము నొంద, మరికొందరు ప్రతిభావిహీనులగు
చున్నారీ’ అని యర్థాంతరము స్ఫురించు
చున్నది. ఆ యప్రకృతార్థమునకు అనందర్ప

తను పరిహరించుటకు ప్రకృతా ప్రకృతములకు
పోలిక ప్రధాన వాక్యార్థముగ నిర్ణయింపఁ
బడుచున్నది. కాన నిది యుపమాధ్వని.
మరొకటి :—కవిరాజమనోరంజనమున,

‘ననకరుడు సులక్షణచారుమూర్తి
భాన్వితుడు కళాకలాపాంచితుండు
కువలయావుడు సుగ్రాంబకవిలసనుండు
సయ్యెనారాజు విష్ణువదాత్రయమున.’

ఇందు రాజునకు చంద్రుని సామ్యము ఉపమా
ధ్వని.

వేరొక్కటి :—చనుచరిత్రమున,

ఘనలఁ గొండల పాలు గాఁ జేసినకొఱంతి,
ద్విజరాజు నెపుడుఁ గుందించు కొదవ,
కువల గుంబు దినంబుఁ గూల్చునాడిక, బంధు
జీవ మోమోదిగాఁ జేయనినడి,
కల్యాణగోత్రంబు గలిగు వంచినమారు,
సరుసుల నింకించు సరుసదనము,
దానికే ల్వసులక్షింక బూనఁ జేయనిరట్టు,
తమ్ములఁ బంకాప్తి దార్చునగడు,
నలువ వారింపుకొనియెఁ దన్నగరసతుల
నెఱికునిలు ముద్దుమోములు సిదిదకన్ను
లలలిమోములు బిగిసన్ను లరిదినాథు
లలగుఁదొడలును మృదులదంబులు నొనర్చి.

‘ఆ పట్టుకాంతలకు నాయాయి యంగము
బాణాల్ని, బ్రహ్మ తినకు జనించినదోషములను
దొలగించుకొనియు’ అనువాచ్యార్థమువలె తత్త
దంగము లాయాకన్తుసమంబు అని యుపమా
ధ్వనించుచున్నది.

ఇందు ఘనములవంటి కురులు ఇత్యాది
తోచుచున్నది. ఘనములనుటకు మారు మేఘము
లన్నను, తమ్ములనుటకు తామరలన్నను ఉపమకు
లోటుండదు. కాన పరివృత్తిసహము. కనుక
ఆర్తశ కిమాలక మువచ్చును. కాని ఇందు
బ్రహ్మతన కేర్పడిన దోషములను తొలగించు
టకు నిర్దుష్టములు గుణవిశిష్టము లగునంగముల
నిర్మించెను. కాన తాదృశావయవ సృష్టికి
అతని కేర్పడినదోషము కారణము. ఆదోషము,
‘గొప్పవారిని గుట్టల పాలు నేయుట, సోదరు
లను పాపముల ముంచుట’ అను అన్యార్థమును
గూడ నొనగజాలు, ‘ఘనము, తమ్ముల’ అను
పదములచేతనే కలుగును. ‘మేఘ’ సోదర’
పదములచే గాదు. కనుక నిదియు సగంపరగ
శబ్దక కిమాలక మునుట సమంజసము.

మరి, 'రసికజనమనోభిరామమండలి

చందమామకు లోనఁ గం దొనర్చితస్య,

పసిడికిఁ దావిఁ గూర్చునికొఱంత,

దొండపంటికిఁ దీపి నిండఁ జేయని యట్ట,

తొగలఁ బెన్మడుగునఁ ద్రోచువాడు,

జక్కవ పులుగుల జత వివ్వవాడికి,

మించుటద్దముల మాగుంచోడు.

కరికుండములకు వక్షత గుడ్డ నేరమి,

చివురులు గావొక్కఁ జేయునట్ట,

మలుపుకొనఁగాలు నదిరా జలజభవుడు

పూని యిమ్ముడుతలిరాకుఁబోడి వదన

తను రిదాంతుకలోచన న్నకపోల

నకిపదయుగ్మకము సొం పెనఁగ నింపర్చి.

అనుపద్యముననూ తలిరావబోడి వదనాగులకు

చంద్రాదిసామ్యము ప్రతిపాదన మగుచున్నది.

ఆట శబ్దము పరివృత్త్యసహము గాదు. 'ద్విజ

రాజు' ఇత్యదులు లేవన్ననూ ఉపమ ధ్వనించు

చున్నదిగా! ఇచ్చట మాత్ర మేల శబ్దకై

మూల యనవలయును."

అంటే, వసువరిత్రము పద్యమువంటిది

వ్రాయఁబడునొకప్పుటి అందున్న రసనా

వైదగ్యమును కనుపరచు లేదు. 'తన కేర్పడిన

దోషములను జలజభవుడు మలుపుకొనఁగాలు'

అనచోట, అతని కేర్పడిన దోష మెఱుంగి?

ద్విజరాజును కుంఠించుట దోష మయినట్లు

చంద్రునిలో కందోషమృదు దోష మగునా?

తెచ్చులకు పంకాస్థి కల్గించుట దోష మగును.

తొగలను మడుగునఁ ద్రోయుట దోష మగునా?

గట్టున వైచుట దోష మగునా? కనుక కొన్ని

'దోషములు గావు. కొన్ని పైగా

గుణములే. అట్టిచో జలజభవునకు సుందర

సుకుమార కాంతావళన నిర్మాణమునకు నను

చరిత్రమున నున్న కారణము రసికజన మనోభి

రామమున కనిపించుటలేదు. కాన దీనిని దానితో

సాటి నేయఁ జడదు.

అందుననూ దోషము శబ్దకైకమాలకము.

కనుకనే ఉపమ పరంపరగ శబ్దకైకమాల

యనుట.

'కావచ్చు. కాని, యీ యుపమ ధ్వని

యెట్లు? ఘనులవంటి కురులు ఇత్యదులను

నిర్మించిగాదా నలువపై దోషముల వారించు

కొనుట. అట్టితరి, 'అట్టివాని నొనర్చి' నలువ

దోషము వారించుకొనియే' అనువాచ్యార్థమున

'ఒనర్చు' క్రియకు కర్మీభూతము లె ననేతికురు
లకుని శేషణమైనవ్యంగ్యోపమ గుణీభూతము గును
గాని ప్రధానము గాఁజాలదు. కనుక 'ఉపమా
ధ్వని' యనుట తగదు.' అంటే,

గొప్పవానిని కొండలఁ దోలుటవలన నలువకు
కొరత యేర్పడినది. అది మేఘములవంటి కురులు
గల నాగనతులను నిర్మించితమోత్రమున
ఎట్లు తీయనో అందువల్ల వ్యంగ్యోపమను గుణీ
భూతమున్ననూ తగునపు తి సంభవించదు. కనుక
ఒక తప్పు చేసినవాడు తన్నెక్కడికై వేరొక
కుళకాగ్ని మాచరించినట్లు, బాంధవవధుమా
చరించినవాడు శత్రుమేళము నల్పించెట్లు.
ఇందునూ నాచ్యార్థమోత్రముచేతనే నలువ
దోషనిరాకరణము సమ్యగ్గుంచు కొనవల
యును.

తమూరి కవి శాస్త్రవ్యసము ప్రధానముగ తన్న
గరలలనాక కుతులు ఏవంటిధములని తోచు
చున్నది గాన ఉపమ ధ్వని యనుటకు బాధ
కములేదు.

అశక్తికమాల :—పొగరుఁ బడకు మోయి
వ్యంగ్యోపమా" అనుచో నిరూపితము.
మరొకటి సాందర్యందమున,

'అదములోని నీదయును

నద్యము దల్చిననా గుమోమునక'

ముద్దులు గుల్కు సొసముల పొల్పుఁ

గనంగనుమక' మృగీమదం

బదియంగుళికలయచ్చుఁ

జెక్కుల పత్రభంగముల్

దిద్దుకొనం దొడంగ సుదశీసుణి

నేనుపు మీట నవ్వచుక.'

ఇందు, 'సుదశీకై నేని కొనుటకు ఇంగిత
మెరిగి మెలగు దయితుడు నంగుడు మించు
టద్దముఁ దాల్చి చేత నిజవ, కన్మారితో
చెక్కుల మకరికాపత్రముల దిద్దుకొనుచున్నది'
అను వాచ్యార్థమువల నందరూపానురూపముగ
నండఁగోరిన సుందరీ మీసముల ముద్దుగాల్గు
నాశుని మోమునుబోలె తన మోమును కన్మారీ
పత్రభంగ విగాజిత మొనర్చును' అని ధ్వనించు
చున్నది. అందు మీసలకు కన్మరి పత్రభంగము
లకూ బింబప్రతిబింబభావము.

మరి, 'ఇది ధ్వనియెట్లు? 'దాడు, నీమీసల
వలె నేను నామోమున పత్రభంగములు తీర్చు
చున్నాను. నీ మీసలతోడి మోముతో పత్ర

భంగములను పొందుచున్నందున 'అను వ్యవస్థాపన ఉపాధి' అను పాల్పగనుం గొనుచుకానేరువు మీఠ నవ్యుచుకా' అను వాచ్యార్థమునకు ఉపపాదకము. లేకున్న నవ్యు నకు మీఠముల పాల్ప కనుంగొనుటకు ఉప పత్తి లభింపదు. కాన గుణీభూతివ్యంగ్యము.' అంటే,

'అనుచు లొల్లు మీఠములను తద్విశిష్ట నంద వదనమును తానలంకించు కొనునంత కేవలము చూడక యుండలేదు' అనుటయు తాను తీర్చదలచినచోటిక ననుగుణముగ ఇంగిత మెరిగి నవ్యునగుటచందమున అద్ద మమరిగబట్టు చున్నాడు' అనుటయు వాచ్యార్థమునకు ఉప పాదకములు. కాన ఉపపాద్యని యగుట కభ్యంతరము లేదు. ఇందు శిష్టపదములు లేవు కాన ఉపమ అగత్య క్తముల.

ఉపమాదోషములు

ఇక నీ యుపమకు సాగును కుదించున వన్ని యూ నుపమాదోషములు.

అవి:—కవిసమయ ప్రసిద్ధిలేమి. ఉపమా నోపమేయములకు జాతిప్రమాణాలింగ సంఖ్య లచే అసాచిత్యము బింబ్ర తిబింబ భావమున ధర్మన్యూనాధిక్యములు. అనుగామి ధర్మమున కాలాది వ్యత్యయము, మొదలగునవి. ఈ దోష ములు సామ్యమాలకిము లైన గూపకాదుల యందునూ కనిపించేయములు.

కవిసమయ ప్రసిద్ధిలేమికి:—

'కలిక నీ మోచి గవ్యము కలువవోలే.'

అనుచో ముఖమునకు కలువవోడి సావ్య మప్రసిద్ధము. గూపకమున, పుట్టపర్తి నారాయణాచార్యుల మేఘదూతయందు:—

'అని పనవు నిర్భాగ్యు డాదైగి-ప్రతిదినము కన్నీటితో సఖియ తనువు గీతలు గీసి నిట్టూర్పులతో నిండుగార బూజించి-వాని యాతన యెడద బాధంపఁగా నంధ కారపత్రములపై జోరిగ వ్రాసినది.'

ఇందు నిట్టూర్పునకు పూ లుపమానము. అది యప్రసిద్ధము. ప్రకారాంతరములచేత కవి సాధంపనూలేదు. కాన దుష్టము.

'స్వర్గసన్నిధి మయ్యె నీ భారతమ్ము.'

అనుచో భారతమునకు స్వర్గోపమ అప్రసిద్ధము. కాని, 'పరమమహనీయరమ్యసుపర్వ మగుట.' సుపర్వలు-దేవతలు. సు+పర్వములు = భారత భాగములు అని క్లేషోపపాదిత సాధారణ ధర్మమగునేని అప్రసిద్ధమయ్యును దుష్టముగాదు. అటులనే దుగ్యోధనునకు మేషకాబక సావ్యము సరంపఁతోపమవల సాధతము.

జాతి ప్రమాణాలింగ వచనానాచిత్యము:—

ధర్మాధిక్యతయూ:—

'ఆచమించె నగ స్వర్గి యబ్ధిజలము

పాలు గుటికెడు శృంగుడిదాలివోలే.'

ఋషికి బిదాలిపోలిక, జాతిచే లింగముచే నను చితము. అబ్ధిజలమునకు గుటికెడు పాలు పరి మూలముచేత న్యూనము. ఉపమాన విశేషణ మగుమీసాలకు తగినధర్మము ఉపమేయమున లేదు. కాన ధర్మాధిక్యత.

'ఆచమించె నగ స్వర్గి యబ్ధిజలము

కలిక-కీకటి బాలభాస్కరునిబోలే.'

అనిన సుసంగతము.

'ఏగునెంచె నదిగ! ఇభరాజికవడి

నల్లచీమచాలు నలిననేత్ర!'

అనునదియు పరిమాణాధిక్యమునకు.

కాలగ్రేదమునకు:—

'సాగరజలస్యవోలే మీసాలపిల్లి

త్రాగుచున్నది పాలగ స్వర్గి వోలే.'

ఇందు వర్తిమానకాలిక క్రయ ఉపమానభూత ఋషికి అసన్నితము.

సంఖ్యా వ్యత్యయమునకు:—విజయవిలాసమున,

'బంగారుబంగారాల పరిపాటి

చనుంగవ, మీలనూటి త

శృంగునదోయి, చంద్రప్రతిఱోటి

మొగం, బెలదేటిధాటి క

న్నంగడుమేటి వేణి, పులిసంబుల

సాటి పిలుం దయారె! చి

త్రాంగదపాటి జోటి గలదా యని

మెచ్చు కరీటి మాటికె.'

'పులిసంబులసాటి పిలుం' దను చో ఉప మానబహుత్వము. (సశేషము)

సంవత్సర చందా : ఆరు రూపాయలు.

For Copies :—

The Manager,

' Parisodhana '

2/583, Pycrofts Road, Madras-5.

